

CD-7/00

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Institut politologických studií

Václav Klepš

**Neuskutečněná výměna elit jako faktor
neúspěchu demokracie v Rusku**

Diplomová práce

Praha 2009

Autor práce: **Václav Klepš**

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Rudolf Kučera, CSc.**

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Bibliografický záznam

KLEPŠ, Václav. *Neuskutečněná výměna elit jako faktor neúspěchu demokracie v Rusku*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií, 2009. 117 s. Vedoucí diplomové práce Doc. PhDr. Rudolf Kučera, CSc.

Anotace

Diplomová práce „Neuskutečněná výměna elit jako faktor neúspěchu demokracie v Rusku“ pojednává o ruské elitě za vlády prezidentů Borise Jelcina a Vladimira Putina. Snaží se popsat její skladbu a zachytit její proměnu v čase. Tento obecný obraz elity je pak doplněn portréty jednotlivých klíčových představitelů ruské elity daného období.

Práce vychází ze širokého teoretického materiálu, který se snaží postihnout samotný fenomén elity a také její roli v průběhu tranzice. Právě tento teoretický základ má sloužit k pochopení jejich role ve společnosti, a to zvláště během přelomových období.

Dále jsou zde popsány hlavní charakteristiky ruského politického systému, v rámci kterého se elity pohybují a který zároveň utvářejí.

Tato diplomová práce chápe strukturu vládnoucí elity jako klíčový faktor pro podobu a kvalitu politického režimu. Jsou zde představeny hlavní skupiny z kterých se ruská elita skládá a zároveň ze kterých se rekrutuje. Velký důraz je přitom kladen právě na proces rekrutace, tedy na to, jakým způsobem začleňování do vládnoucí skupiny probíhá a které společenské vrstvy fungují jako její kádrová rezerva. Vysoký podíl osob přicházejících z tajných služeb a ozbrojených složek je pak vnímán jako velká překážka fungování liberální demokracie v Rusku.

Annotation

The graduation thesis „The Washout of Elite Replacement as a Factor in the Failure of Democracy in Russia“ deals with Russian elite during the government of the presidents Boris Yeltzin and Vladimir Putin. Its goal is to describe its composition and

depict its change in time. This general portrait of the elite is supplemented with biographies of the representatives of Russian elite in a given period.

The thesis draws on an extensive theoretical material, which tries to comprehend (describe) the elite phenomenon and its role in the transitive period. This theoretical basics should be helpful for understanding its role in society, especially during the turning points.

This graduation thesis perceives structure of ruling elite as a key factor for the form and quality of political regime. The main groups, which Russian elite is composed of, are introduced. An emphasis is put on the way how these groups are incorporated into the elite (i.e. on the recruitment process) and which sort of society works as its staff supply. A great number of this staff originating from secret services and military is considered a bottle-neck of a functional liberal democracy in Russia.

Klíčová slova

Teorie elity, Mocenská elita, Rusko, Politika, Politický systém, Dělbá moci, Postkomunismus, Politická transformace, Jelcin, Putin.

Keywords

Theory of elites, Power elite, Russia, Politics, Political system, Division of power, Postcomunism, Political transformation, Yeltzin, Putin.

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne 13. 1. 2009

Václav Klepš

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval svému vedoucímu práce Doc. PhDr. Rudolfu Kučerovi Csc. za jeho pomoc při vypracování této diplomové práce. Za korekturu textu chci poděkovat své mamince. Dále pak děkuji i všem ostatním, kteří mi během jejího psaní byli nápomocni svou podporou i mnohými radami.

Obsah:

I. Úvod.....	10
II. Stať.....	14
1. Ke studiu elity.....	14
2. K pojmu elity.....	15
2.1. Platónova elita jako častý předmět diskuze.....	15
2.2. Středověk a Machiavelliho koncepce.....	16
2.3. Novověk.....	18
2.4. Elitisté.....	19
2.4.1. Vilfredo Pareto.....	19
2.4.2. Gaetano Mosca.....	20
2.5. Demokratická elita.....	23
2.5.1. Tři kritéria demokratické elity podle Roberta A. Dahla.....	25
2.6. Typologie elity.....	27
2.7. Problematičnost obecných modelů studia elit.....	29
3. Ruský přechod.....	30
3.1. O přechodech k demokracii.....	30
3.2. Vymezení ruské tranzice.....	31
3.3. Průběh ruské tranzice.....	32
4. Ruský politický systém aneb kde hledat moc.....	36
4.1. Prezident.....	36
4.2. Vláda.....	39
4.3. Legislativa.....	40
4.4. Politické strany.....	43
4.5. Soudní moc.....	44
4.6. Regiony.....	45
4.7. Organizované zájmy.....	50
4.7.1. Oligarchové.....	50
4.7.2. Armáda.....	52
4.7.3. Tajné služby.....	52
4.7.4. Státní monopoly.....	53

5. Jelcinova politická elita.....	55
5.1. Regionální elita.....	59
5.2. Parlamentní elita.....	62
5.3. Stranická elita.....	64
5.4. Prezidentská administrativa, Jelcinův aparát.....	65
5.5. Exkorporace, vyčlenění.....	68
6. Putinova politická elita.....	74
6.1. Regiony.....	76
6.2. Parlament.....	77
6.3. Rada bezpečnosti Ruské federace.....	78
6.4. Úřad prezidenta a jeho aparát.....	80
6.5. Silovici a strategická elita.....	84
7. Ruská byznys elita.....	89
III. Závěr.....	97
Resumé v anglickém jazyce (summary).....	103
Seznam použitých zdrojů.....	105
Projekt diplomové práce.....	111

Seznam použitých zkratk:

AO - Autonomní okruh

BR RF – Bezpečnostní rada RF

FSB – Federální služba bezpečnosti

GKČP – Státní výbor pro mimořádný stav

LDPR – Liberálně demokratická strana Ruska

KGB – Výbor státní bezpečnosti

KPRF – Komunistická strana ruské federace

KSSS – Komunistická strana sovětského svazu

RF – Ruská federace

RSFSR – Ruská sovětská federativní socialistická republika

SLP SSSR – Sjezd lidových poslanců SSSR

SNS – Společenství nezávislých států

SPS – Svaz pravicových sil

SSR – Sovětská socialistická republika

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

ÚV KSSS – Ústřední výbor KSSS

VLKSM – Veliký leninský komunistický svaz mládeže (Komsomol)

I. Úvod

Rusko jako právní nástupce zaniklého sovětského impéria zdědilo mnohé rysy předchozího systému, které jsou více či méně nekompatibilní se západním pojetím demokracie. Některé z nich, jako například koncentrace moci v rukou jediné osoby, uzavřenost politického systému a jeho neprůhlednost a s tím související fatalismus většiny společnosti ve vztahu k politickému dění nebo hledání třetí cesty a speciálního postavení Ruska v dějinách a ve světě a s tím spojené mesianistické nálady části společnosti, nepoznaly v ruských dějinách alternativy.

Rozvětvená, neefektivní a aktivistická administrativa zasahovala do širokých oblastí života běžného občana. Soukromá sféra a osobní iniciativa jedince byla silně omezena. Korupce a neformální vazby byly mnohem efektivnějším způsobem prosazení svých požadavků nežli standardní úřední postup.

Základní práva a svobody v zemi byla neustále pošlapávána a právní rámec fungování státu byl účelově pokrívován. Právo, zejména to ústavní, sloužilo k čistě propagandistickým účelům a domoci se spravedlnosti vůči státu, zůstávalo prakticky nemožné.

Občanská kontrola jakýchkoli rozhodnutí činěných vládnoucí politickou garniturou byla naprosto iluzorní. Rozhodnutí se tvořila ve společnosti hrstky zasvěcených zkušených aparátčků a vliv společnosti na ně byl zanedbatelný, pokud vůbec nějaký.

Dědictví, které dostala Ruská federace společně s ostatními postsovětskými republikami do vínku, nebylo tedy nikterak radostné. Vypořádat se s ním a vykročit na cestu demokracie podporované občanským sektorem bylo značně obtížné.

Obavy o fungování demokracie, jako nového a cizorodého prvku se pak záhy potvrdily. Rusko bylo a je kritizováno za pomalý postup reform, ba i za kroky, které jdou jasně proti naplňování principů demokracie. Nejzřetelněji se to projevuje po nástupu Vladimira Putina do úřadu prezidenta.

Problematické je už samotné nastavení rozhodovacích procesů a celého politického systému. Kumulace moci v Kremlu a nepřehledná struktura jejího výkonu jsou samy o sobě podmínky kladoucí značné překážky kompetitivnímu politickému uspořádání, kde jsou respektována práva jak vítězů, tak i poražených. S alternací moci se zde evidentně příliš nepočítá.

Problematické však není pouze nastavení politického systému jako takového, ale zároveň i výstupy z něj. Nejčastěji zmiňovanými výtkami, neslučitelnými s demokratickým zřízením je boj vůči opozici, který je veden na několika liniích.

Opozice je kontinuálně diskreditována a diskriminována médii, přičemž ty nejvýznamnější a nejvlivnější jsou pod plnou kontrolou Kremlu.¹ Opoziční média byla pomocí pochybných praktik převedena pod státní kontrolu a těm ostatním byl dán jasný signál, kde leží limity svobody slova. Zpravodajství a referování o politických událostech je tak značně nevyvážené a znemožňuje svobodnou politickou soutěž. Od Putinova nástupu k moci, bylo v Rusku zavražděno třináct novinářů, přičemž za ně nikdo nebyl odsouzen (Freedom House 2007).

Dalším osvědčeným způsobem potírání opozice se stala změna volebních zákonů, které ztěžují kandidaturu menším subjektům na politické scéně. Byl zvýšen limit pro vstup do Státní Dumy na 7%, dále musí mít každá strana alespoň 50 000 členů a musí být organizována v nejméně polovině subjektů federace. Navíc byl zaveden téměř imperativní mandát poslance, podle kterého je svého mandátu zbaven každý poslanec, který přestoupí do jiné strany nebo ve volbách jinou stranu podporuje. Je také zapovězena kandidatura stranám, jejichž byt' i jediný člen, byl odsouzen za trestný čin terorismu. Navíc může Putin počítat s podporou své politiky v Horní komoře parlamentu, když od roku 2004 jmenuje vedoucí regionálních administrativ. Tím byla zrušena dosavadní praxe jejich volby a Putin si tak zajistil i dosazení sobě loajálních lidí do Rady federace. (Freedom House 2007).

Další kritizovanou skutečností je postup vlády vůči nevládním organizacím. Zákon z roku 2006 znamenal posílení administrativní kontroly nad jejich činností. Všechny nevládní organizace navíc musely získat povolení, bez něhož jim bylo znemožněno vykonávat jejich činnost na území Ruské federace. Povolení pak nebylo uděleno řadě organizací, zabývajících se především otázkou lidských práv.

Neradostná je pak také situace ohledně vymahatelnosti práva a jeho aplikace a právní kultury obecně. Jako příklad nám mohou sloužit zákony na potírání terorismu. Ty jsou po vzoru sovětského zákonodárství formulovány velmi vágně a je tedy velmi snadné je zneužívat i proti příslušníkům opozičních hnutí. Několik žurnalistů tak bylo odsouzeno

¹ Všechny celostátní televizní kanály, dále velká rádia jako je Echo Moskvy, nebo významná periodika jako Izvěstija nebo Kommersant jsou státem vlastněna přímo, nebo ovládána prostřednictvím státních firem jako je např. Gazprom.

v souvislosti s jejich informováním o čečenských událostech. Obnovena byla také sovětská tradice zavírání oponentů do psychiatrických léčeben (Freedom House 2007). Ačkoli je opozice formálně legální, tak její pokojný příchod k moci prostřednictvím voleb není možný (Furman 2004b: 180). Právo je navíc vymáháno velmi selektivně a to především právě proti osobám, které projevují nespokojenost s kremelskou linií.

Mezi další problémy, s kterými se pak Rusko potýká je obrovská míra korupce², zneužívání administrativy k politickým účelům nebo neefektivní a úplatné soudnictví. Dále se rozmohly rasově motivované útoky vůči přistěhovalcům ze zemí bývalého SSSR a jejich šikana ze strany úřadů. Někteří autoři (Ševcova) pak spekulují, že celá válka v Čečensku je udržována uměle při životě a využívána pouze k propagandistickým účelům vlády. Že slouží jako vnitřní nepřítel tolik nutný pro legitimaci režimu a udržování strachu ve společnosti³.

Otázku, kterou bych tak zde chtěl zodpovědět je, kdo jsou lidé, kteří jsou zodpovědní za stav, v kterém se Rusko nachází a kteří určují i jeho budoucí směřování?

Elity totiž mají k dispozici velkou moc a obrovské zdroje ovlivňovat, kam se společnost bude ubírat. Ony tvoří zásadní rozhodnutí, ony jsou těmi, kdo stojí na špici pyramidy a na jejich bedrech leží hlavní díl zodpovědnosti nad tím, jakým způsobem bude společnost spravována. To si myslím, že pak platí dvojnásob v Rusku, kde je společnost velmi apatická a unavená z událostí posledních dvaceti let a ovlivněná sovětskou zkušeností, kdy se cenilo nevyčnít z řady.

Nejprve bych se chtěl věnovat teoretickému konceptu elity a pokusit se tento pojem definovat na základě prací autorů, kteří se touto otázkou zabývali. Jejich závěry bych pak chtěl konfrontovat s těmi, které učiním na základě empirického materiálu v následujících kapitolách.

² Podle údajů Transparency International se Rusko za rok 2007 nachází na 143. místě ze 179 hodnocených zemí.

³ Pro bližší informace k otázce demokracie v Rusku doporučuji shlédnout další zdroje informací jako jsou zprávy mnoha mezinárodních i nevládních organizací, které se zaměřují zpravidla na dílčí otázky související s problematikou demokratického spravování společnosti. Pro otázku voleb tak doporučuji prostudovat zprávy OBSE viz. <http://www.osce.org/odihr-elections/14519.html>. Otázkou lidských práv se pak zabývá zejména Amnesty International <http://www.amnesty.org/en/region/europe-and-central-asia/eastern-europe/russia>. Každoročně je dodržování lidských práv také hodnoceno americkým Department of State, zpráva za rok 2007 viz <http://www.amnesty.org/en/region/europe-and-central-asia/eastern-europe/russia>. Problematika korupce je pak zpracována na stránkách Transparency International <http://www.transparency.org/>. Mezi dalšími je pak možné odkázat i na americkou organizaci Freedom House nebo rozsudky Evropského soudu pro lidská práva.

Následující část chci věnovat studiu přechodu od sovětského uspořádání k současnému stavu. Toto období konce 80. let a začátku 90. totiž považuji za zásadní pro konfiguraci nového politického uspořádání, potažmo politického uspořádání nového státu. To, jakým způsobem přechod proběhl, kdo byl jeho vůdčí silou a kdo se v jeho průběhu chopil moci, je totiž klíčové pro pochopení budoucího vývoje.

Ve třetí kapitole pak chci zodpovědět otázku, kde v Rusku, v jakých strukturách je třeba hledat moc. Jednak se chci zaměřit na prozkoumání pravomocí a reálného vlivu tří klasických složek moci, zároveň si však uvědomuji, že není možné se omezit pouze na ně. Rusko není totiž jistě příkladem konsolidovaného systému, kde by se dalo spolehnout na formální strukturu moci. Je zde naopak třeba ve větší míře zohlednit neformální mechanismy a centra moci.

V poslední kapitole se budu zabývat samotnými lidmi tvořícími ruskou elitu. Chtěl bych zde především zodpovědět otázku, kdo tito lidé jsou, zda pouze sovětská nomenklatura v novém kabátě nebo zcela nová skupina osob? Slovy Olgy Krištanovské, vedoucí Ústavu pro výzkum elit Ruské akademie věd, bych chtěl prozkoumat „anatomii ruské elity“. K tomu mi pak budou sloužit především dostupná data o dřívějším působení těchto osob za sovětského režimu.

Cílem práce je tedy zmapovat strukturu postsovětské elity a zaznamenat její proměny během prezidentství Borise Jelcina a Vladimira Putina a zhodnotit jejich vztah k principům na nichž stojí západní liberální demokracie.

...jakmile je jednou položena otázka „Kdo by měl vládnout?“ je obtížné se vyvarovat odpovědi jako „ti nejlepší“, „ti nejmoudřejší“, „rozený vladař“, „ten, kdo ovládá umění vládnout“... (Popper 1994: 113)

II. Stat'

1. Ke studiu elity

Abychom mohli přistoupit ke studiu ruských elit, je třeba nejprve teoreticky pojmut, kdo to vůbec elity jsou a jaké ve společnosti zastávají místo. Jelikož se tedy jedná o teoretickou část, tak se zde budu snažit objasnit přístupy jednotlivých autorů k problému elity. Ti se však většinou nezabývají otázkou jaké elity jsou, nýbrž jaké by být měly. Právě tato skutečnost, že se teorie elity tradičně snaží najít jakýsi ideální typ vůdce, činí její použití v praxi značně obtížné. Nicméně, pro následující kapitoly věnované deskripci konkrétní ruské situace, bude tato část sloužit jako nezbytný teoretický základ a referenční rámec.

Jak bude ukázáno dále, tak na to, kdo může být považován za elitu se pohledy různí a v různých koncepcích jsou upřednostňována rozličná kritéria pro jejich definici. Nejobecnější z nich, na kterém se shodují všichni odborníci zkoumající fenomén elit je ten, že elitou je vládnoucí skupina. Tato definice však rozhodně není vyčerpávající. Domnívám se, že je dále třeba zodpovědět zejména následující tři kategorie otázek. Ty se týkají jednak původu elit a způsobu jejich výběru, tedy jejich rekrutace, dále struktury elitní skupiny a konečně určení skutečného rozdělení moci.

Otázkou, na kterou nelze nalézt mezi jednotlivými autory zabývajícími se teorií elit shodnou odpověď, je také to, zda lze studovat elity z hodnotového hlediska. Zastánci tohoto přístupu jsou například Ortega y Gasset nebo Karl Mannheim (Jodl 1968: 7). I když i já cítím za slovem elita hlubší význam, než je pouhé držení moci, tak pro potřeby této práce nevidím jinou možnost, než se omezit na právě tento její znak. V opačném případě by bylo třeba mnohem detailnější a na užší vzorek osob zaměřené práce. Zároveň bych se vystavoval riziku, že taková práce ztratí politologický charakter, a bude se blížit psychologické analýze. Domnívám se však, že pojem elity, alespoň v jejím tradičním

chápaní, je nerozlučně spjat s hodnotovými charakteristikami. To lze dokumentovat kupříkladu na slovech Klause Petera Schulze, který říká, že elity jsou „intelektuální a mravní dominanta společnosti“ (Pecka 1994: 122). Za elitu jsou tak považováni ti „nejlepší“. Elitou v Gassetově smyslu jsou lidé, kteří cítí především povinnosti ke společnosti a ne jen svá práva. To je odlišuje především od davů. Gasset takové osoby nazývá aristokracií, jejich základní povinností podle něj je zajistit jednotlivci právo na vlastní názor a svobodný rozvoj osobnosti bez ohledu na masové ideologie (Váňa 1993: 7-16). Jakýmsi kategorickým imperativem Gassetovy elity, by tedy mělo být osvobozovat člověka od neblahého vlivu davu a posilovat jeho individualitu, prosazovat liberální svobodu jednotlivce.

Struktura této kapitoly bude sledovat historickou linii naznačenou v citované knize Miroslava Jodla. Nicméně se snažím co nejvíce odkazovat na primární zdroje jednotlivých autorů a argumentovat tak jejich vlastními slovy.

2. K pojmu elity

2. 1. Platónova elita jako častý předmět diskuze

Problém elity je otázkou, která přitahovala pozornost badatelů od nepaměti. Prvním obdobím, které významně ovlivnilo evropské chápání elity pak byla éra antického Řecka. Například Platón jejímu rozboru věnoval rozsáhlou část v Ústavě. Vykresluje zde utopickou společnost, která přikládá velikou důležitost výběru svých budoucích vládců. Právě na jejich všestranných schopnostech totiž leží největší díl zodpovědnosti za blaho celé společnosti. Ta má přitom být vystavěna na hierarchické struktuře, kde se každý má věnovat pouze tomu, k čemu je svým vzděláním a schopnostmi nejzpůsobilější. Vláda nad polis je tak svěřena do rukou hrstky vládců, kteří se díky svým vlastnostem a během vzdělávání získaným dovednostem, stávají těmi k vládě nejvypovolanějšími. Tato vzájemná podřízenost složek společnosti podle Platóna pramení z přirozené podřízenosti jednotlivých složek duše. Stejně tak Aristotelovým argumentem, kterým obhajoval hierarchičnost společenského uspořádání byla přirozenost (Jodl 1968: 8-9). Přísné oddělení složek společnosti a jejich hierarchizace založená na diskriminaci většiny společnosti a ospravedlnění tohoto stavu nadpozemským,

přirozeným zákonem je pak důvodem ostré kritiky takové společnosti, kterou ve své knize *Otevřená společnost a její nepřátelé* činí K. R. Popper. Takto spravovanou společnost vidí jako předobraz totalitních systémů.

Jakékoli utopie o vládě moudrých (guardianship) kritizuje i Dahl, který je považuje za neuskutečnitelné fikce. Jednak poukazuje na to, že ačkoli kladou „mimořádné nároky na znalosti a ctnosti strážců“, tak je objektivně neprokazatelné, jaké vlastnosti má vládnoucí třída mít. V otázkách morálky totiž nelze nalézt objektivní pravdu (Dahl 1971a: 65-66). A jelikož je málo zásadních rozhodnutí, která neobsahují morální rozměr, tak nemůže být vláda založena pouze na odbornících, jejich empirických a instrumentálních znalostech (Dahl 1971a: 68-69).

Dospělý člověk podle něj navíc nepotřebuje opatrovníka, aby mohl činit rozhodnutí ve svůj prospěch (Dahl 1971a: 71). Obhajovat guardianship naopak znamená přijmout myšlenku, že člověk si není schopen utvořit jasný názor a naproti tomu strážci ví co je pro společnost nejlepší. To tedy předpokládá racionální zjistitelnost nebo ověřitelnost toho, co je pro společnost nejlepší, s čímž však Dahl nesouhlasí (Dahl 1971a: 75). Říká, že každé rozhodnutí je riskantní a výsledek je do jisté míry vždy nejistý. Guardianship se podle něj prostě přičí zdravému rozumu a historické zkušenosti. Navíc „nikdo nevyvinul uspokojivou cestu jak identifikovat, rekrutovat a vychovávat strážce.“ Stejně tak je nedořešená otázka, jak je z jejich funkcí odvolávat (Dahl 1971a: 77).

A jelikož je dosažení dokonalosti při relativnosti pravdy a nutné subjektivitě rozhodnutí velmi nejistým cílem, tak je lepší se podrobit vládě nedokonalé demokracie, polyarchie, než nedokonalého autoritativního režimu, který stál u zrodu těch největších katastrof 20. století (Dahl 1971a: 78).

2.2. Středověk a Machiavelliho koncepce

Předsvědčení o tom, že podřízenost mas elitám je přirozená, přetrvává i do středověku. Zde je to zdůvodněno přirozeným božím zákonem. Moc vladaře a do jisté míry i kuželovitá forma uspořádání společnosti podle dobového přesvědčení, totiž pramenila z boží vůle.

Myslitelem, který přináší v této době na funkci elity ve společnosti nový pohled je Niccoló Machiavelli. Machiavelli definuje elitu prostřednictvím výčtu vlastností, tzv. virtú, které musí vladař, potažmo vládnoucí elita, pro zastávání své funkce mít. Tím se však ještě neodlišuje od svých předchůdců. Například Platón totiž také definoval svou elitu jistými nezbytnými vlastnostmi. Rozdílná je však konkrétní podoba těchto vlastností, které by jí neměly být cizí a které zapadají jasně do potřeb reálpolitiky. Vladař by tak mimo jiné měl být lstivý a silný⁴ a pro dosažení chvályhodného cíle by měl být schopen použít i násilných prostředků. Jeho heslem by mohlo být vše pro stát. Radou, kterou dává Machiavelli každému panovníkovi je „neměnit rozhodnutí, bedlivě vážit každé ustanovení a pak stát na svém“ (Machiavelli 2001: 57-58). V otázce toho jakou funkci zastává náboženství pak v podstatě obrací Augustýnovu tezi o tom, že stát je dobrý do té míry, do jaké ochraňuje náboženství. Pro Machiavelliho je tím primárním stát. Náboženství, bez ohledu na to jestli je pravdivé, má stát posilovat a sloužit ku jeho prospěchu.

Podobně i novější myslitelé jako je Nietzsche, Mosca nebo Pareto přisuzují vládnoucí třídě jisté vlastnosti, které jsou pro ni nezbytné (Jodl 1968: 14).

Téma elity se ale v žádném případě nevyčerpává ve středověku. Moderní doba naopak přináší nové přístupy k této problematice. Největší popularity se vždy tyto teorie a obecně výzkum elit těší v obdobích dějinných přelomů, kdy stará elita ztrácí svou výjimečnou pozici ve prospěch elity nové. V paretovské terminologii by se jednalo o nahrazení konsolidátorů novátory (Zetterberg 1968: 8).

Jak už jsem uvedl výše, tak v řecké antice i středověké feudální společnosti⁵ je nerovnost považována za přirozený stav, který je daný na věčné časy a ospravedlněný transcendentním principem. Není to tedy popis faktického stavu, nýbrž neměnné skutečnosti. Tento pohled na společenské uspořádání mění až kalvinismus, který vkládá moc nad pozemským životem do rukou každého jednotlivce. To jestli je člověk úspěšný nebo nikoliv je od tohoto okamžiku pouze jeho zásluha (Jodl 1968: 22). V pozdějším období se také Kalvín ve svém myšlení vyslovuje proti jakékoli absolutní vládě, poněvadž si uvědomuje nebezpečí, které představuje přirozený sklon jednotlivce k „svévůli a bezuzdnému chování“ a vyslovuje se pro vládu tvořenou kombinací prvků monarchie, aristokracie i demokracie. Progresivním prvkem jeho myšlení bylo přiznání

⁴ Machiavelli pro vyjádření tohoto příměru používá symbolů lišky a lva.

⁵ Klasickým příkladem může být učení Platóna, Aristotela, Tomáše Akvinského nebo Luthera.

kontrolní pravomoci sboru občanů a podpora zřízení kolegiální formy vlády (Höpfel 2000: 210-211).

2.3. *Novověk*

Nový pohled na vztah mezi elitou a ovládanou většinou nabízí ideály stojící u kořenů francouzské revoluce z roku 1789. Vláda má být nadále pouze deponitářem moci a služebníkem lidu. Vůdčím heslem je rovnost, z které pramení idea suverenity lidu a teoretické rovnosti všech občanů. Faktická nerovnost vzájemných vztahů a dosažená míra svobody zůstává však i nadále předmětem kritiky především v socialistických kruzích.

Tento princip rovnosti, který se později stal hlasitě proklamovaným základem socialistických států odmítl Auguste Comte s tím, že již od narození tíhnou lidé k panování nebo poslušenství (Jodl 1968: 27).

V 19. století se demokratická idea dostává také pod silnou kritiku ze strany etablovaných vyšších kruhů, tradičních aristokratických rodin a buržoazie. V souvislosti s tím se v Itálii objevují elitistické myšlenkové koncepce ztělesněné především Vilfredem Paretem a Gaetanem Moscou. V Německu je pak osobou, která se jim myšlenkově nejvíce blíží Nietzsche. Společnými rysy elitistických teorií těchto autorů je, že odmítají ideu rovnosti mezi lidmi a to v jakékoliv fázi života. Společnost se podle nich dělí na elitu, tedy skupinu mocných a masu, která je jí ovládána. Lid není v jejich chápání suverénem, nýbrž pouze elita je tím, kdo určuje politické a společenské směřování společnosti (Jodl 1968: 28-29).

Nietzsche k tomu dodává, že vůle k moci je principem, který musí elita sledovat v první řadě. Lidská rovnost je podle něj pouze utopie, kterou se většina snaží ubránit před menšinovou elitou a její přirozenou nadvládou. Nerovnost je tedy něčím naprosto přirozeným a její upevnění je cestou z krize. Elitou jsou ti, kteří mají převahu „vůle, vědění, bohatství a vlivu.“ Zároveň poznamenává, že elita nemusí být společnosti známa a naopak život ve skrytu považuje za její přirozenou charakteristiku. Stejně jako Machiavelli, tak i on přikládá příslušníkům elity některé typické vlastnosti. Pro něj jsou jimi chlad, tvrdost, nedbalost veřejného mínění, silná vůle, nesdílnost a osamělost. Dále taková osoba vidí v lidech pouhé nástroje, je sama sobě soudcem, potřebuje nepřátelství

masy a je militaristická. S Machiavellim se pak shoduje na funkci ideologií a morálky ve společnosti, které mají podle něj sloužit výhradně jako nástroj ovládnutí masy elitou (Jodl 1968: 39-41).

2.4. Elitisté

2.4.1. Vilfredo Pareto

Nerovnost lidí považuje za naprosto přirozenou, pramenící z nerovnosti jejich vlastností. Kuželovitý tvar společnosti, kdy elity stojí na špici a masa tvoří její širokou základnu, je projevem právě této nerovnosti. U elit, které nutně existují v každé společnosti, musí podle něj existovat jisté biopsychologické determinanty moci. Pro rozdělení společnosti na masu a elitu je tedy směrodatné jaké je rozložení osobních vlastností každého jedince (Jodl 1968: 58).

Pro popis ideální elity si vypůjčuje Machiavelliho rozdělení na lišky a lvi. Tou pravou kombinací je pro něj situace, kdy prim hrají lišky a jsou zároveň podporované lvy. Liška představuje osoby chytré a vynalézavé, jsou to ti, kdo „dovedou spekulovat a nepocítují příliš velkou zodpovědnost vůči stabilizovaným danostem“, jako je rodina, tradice nebo národ. Lvi jsou naopak konzervativní se silnou vazbou na stabilní danosti, nerevoluční a pohotoví v použití síly. Lvi jsou důležití, protože spojují elitu s masou, v níž jsou jejich charakteristické vlastnosti značně rozšířeny (Jodl 1968: 56).

Dějiny lidstva vidí jako koloběh elit. „Dějiny lidstva jsou historií neustálé výměny elit: když jedna nastupuje, druhá upadá“ (Pareto 1968: 35). Starou elitu Pareto označuje jako konsolidátory a tu nově přicházející jako novátory. Jejich vzájemná nerovnováha mezi příslušníky elity může vést až k revolucím. Proto je tedy nutné zachovat možnost vstupu mezi elitu i druhé straně (Zetterberg 1968: 10).

Příslušníci masy, kteří se však neprosadí mezi elitu, jsou pro ni pouhým „objektem manipulace“ (Jodl 1968: 59). I když je totiž motivem a cílem elity při uchopení moci pouze moc sama, tak navenek své snahy prezentuje jako snahu uchopit moc v zájmu těch nejušlechtilejších ideálů, tedy vlastně celé společnosti (Pareto 1968: 36-37).

Hodnotová vyprázdněnost Paretovy elity je pak nejlépe vidět na jeho výroku, že elita jsou ti „nejsilnější, nejenergetičtější a nejschopnější k činění jak dobra, tak i zla“

(Pareto 1968: 36). Ideologie, jakékoli mravní i jiné ideje musí sloužit pouze zájmu státu a otázka po jejich pravdivosti je zcela irelevantní. Je pouze třeba, aby jejich užívání bylo výhodné pro moc, jsou chápány čistě pragmaticky (Jodl 1968: 59).

Elitistické koncepce se odvolávají na empirická pozorování společnosti, které podle nich dokazují historickou danost a nezměnitelnost některých skutečností. Svůj pohled na společnost považují za velmi střízlivý, oproštěný od jakýchkoli utopických teorií dávajících neopodstatněné naděje na vytvoření „spravedlivěji“ uspořádané společnosti. Naopak se profilují v opozici proti revolučním socialistickým myšlenkám. Jejich sílu vidí Dahl právě v této jejich konzervativnosti, když říká, že jsou „přesvědčiví protože...se zdá že jsou v souladu s lidskou zkušeností.“ Sám se s nimi však v žádném případě neztotožňuje a označuje je za vágní a jejich závěry za neprokazatelné, ale zároveň i přesvědčivými argumenty nevyvrátitelné (Dahl 1971a: 276).

2.4.2. Gaetano Mosca

Elita je pro něj, stejně jako pro ostatní elitisty, zásadním určujícím faktorem pro podobu celé společnosti. Nejlépe se to dá dokumentovat jeho vlastními slovy „Jelikož nezbytně v každém politickém organismu existuje a funguje vládnoucí třída, tak je evidentní, že pokusy těch, kteří se pokouší studovat politické fenomény, se musí soustředit na výzkum různých způsobů organizace a formování vládnoucí třídy“ (Mosca 1972: 249).

Dějiny podle něj mají dvě základní fáze. Starší z nich je fáze předcivilizační, kde je určujícím faktorem lidského života především boj o přežití.

V následující civilizační fázi, je tím co štěpí společnost, boj o vyniknutí. V jeho rámci se pak vytvářejí dvě skupiny. První z nich je skupina vládnoucích, kterou tvoří ti, co mají monopol moci a využívají jeho výhod. Masa ovládaných je pak tím, kdo materiálně zásobuje elitu (Jodl 1968: 43-44).

Tak je tomu podle něj nevyhnutelně i v demokracii, kde také vládne menšina vlivných a mocných. Tito mocní lidé jsou také zpravidla bohatí. Moc a bohatství se navzájem podmiňují (Jodl 1968: 44). Společnost je vnímána jako kolbiště, kde se spolu utkávají psychicky i fyzicky navzájem si nerovní lidé (Jodl 1968: 45).

Svou teorií se snaží vyvrátit platnost myšlenek J. J. Rousseaua, kterého považuje za hlavního strůjce demokratické teorie. Říká, že člověk není od přirozenosti dobrý a že tím co ho kazí není společnost ani soukromý majetek. Naopak tvrdí, ruku v ruce s ostatními elitisty, že ač člověk má i dobré vlastnosti, tak dominující složkou jeho povahy jsou ty, které se Rousseauovskému ideálu bratrství protíví (Jodl 1968: 44).

Mosca varuje, že systém založený na Rousseauových vizích, snažící se vytvořit harmonickou společnost, které byly později částečně převzaty marxistickou teorií, povede paradoxně k vytvoření nového systému útlaku. Ten bude v socialistické společnosti ještě výraznější než u těch předešlých. Změnou hospodářského a společenského zřízení totiž nelze změnit lidskou přirozenost. I zde tak vznikne vládnoucí menšina a podrobená většina (Jodl 1968: 47). To, že majetek by byl kumulován v rukou státu by naopak vedlo k tomu, že ti, co stojí v jeho čele, by měli v rukou mocný prostředek, jak zajistit lukrativní pozice svým dětem a oblíbencům (Mosca 1972: 255).

Zásadní roli však přiřítá způsobu rekrutace elity. Ta podle něj probíhá především na základě rodinných vazeb a původu. K vyniknutí je však nutná i další škála vlastností jako je „síla, vůle, intuice, sebedůvěra a bystrost.“ Neboli vlastnosti „které jsou v daném čase a mezi danými lidmi nejvhodnější k řízení společnosti“ (Mosca 1972: 254). Demokratická společnost se pak od ostatních odlišuje právě tím, že upřednostňuje osobní kvality jednotlivce před jeho původem (Jodl 1968: 45-46).

Nejlepší režim je pak podle něj takový, který umožňuje postupnou, neradikální výměnu elit. Umožňuje tedy absorbovat ty elementy zdravé moci, které se objevují mezi ovládanými. Proto, aby taková situace mohla nastat, tak je třeba, aby existovala mnohost a zároveň vyrovnanost mezi vládnoucími silami.⁶ Dále je nutné, aby byla oddělena církev od státu, aby ekonomika nebyla plně kontrolována státem, aby se zbraně nekonzentrovaly pouze v rukou společenské vrstvy oddělené a odlišné od všech ostatních a byly stanoveny vysoké požadavky na osoby vstupující mezi vládnoucí třídu (Mosca 1972: 256-257).

Toto však ještě neznamená že by byl Mosca přesvědčený demokrat. Jako velkou slabinu demokracie totiž vidí to, že v „boji o hlasy voličů neorganizované většiny, se

⁶ V podstatě přesně opačně hodnotí C. W. Mills americkou elitu poloviny 20. století, když říká, že elita tvoří velmi soudržnou komunitu, kdy každá její část bere při rozhodování v potaz zájmy jejího zbytku. Elita je pro něj společenská třída, která o svém příslušenství ke skupině ví a v jejím zájmu jedná. Její příslušníci si „navzájem rozumí, žení a vdávají se, mají sklon pracovat a uvažovat pokud ne společně, tak alespoň obdobně.“ (Mills 1959: 11)

každá skupina snaží vyhovět, alespoň navenek, myšlenkám a pocitům převažujícím mezi masami. Ačkoliv toto někdy dovoluje liberálním režimům vyvinout mimořádnou moc, tak to na druhou stranu nutí vládnoucí třídu podřídit se vlivu většiny, která si je méně vědoma opravdových potřeb společnosti. A právě proto největší nebezpečí ohrožující liberální instituce spočívá v udělení volebního práva i těm nejméně vzdělaným třídám společnosti“ (Mosca 1972: 253-254).

Mosca říká, že pro vládnoucí elitu je třeba, aby kontrolovala jiné sociální síly, které jsou v dané situaci důležité pro držení moci. Každá sociální síla se totiž snaží „vyniknout a prosadit“ (Jodl 1968: 48). Existuje tu tedy neustálé nebezpečí, že jedna moc dosáhne v tomto boji velkého úspěchu, což naruší rovnováhu. Tato situace se pak stává velkým nebezpečím pro svobodu a civilizaci, protože jedna síla by byla schopna vnutit svou vůli despoticky ostatním. Svobodný boj, zachování plurality sil a vzájemné jejich vyvažování je tak nutnou podmínkou zachování právního státu. Mosca to nazývá právní ochranou. Jen tak je totiž zaručena legitimita a vymahatelnost zákonů a jedinec je chráněn před „zvůli držitelů moci.“ Právní ochrana, kterou Mosca chápe jako základní požadavek na fungování státu, je tedy možná jen tam, kde neexistuje vláda jediné sociální síly (Jodl 1968: 49). Termín právní ochrany používá i James Burnham, který ji vidí jako to, co odlišuje demokracii od nedemokracie a je podle něj „jádro svobody.“ Právní ochrana je pak pro oba úzce spjata s právem na opozici, právem vyjádřit názor a slouží jako „ochrana před nezodpovědným výkonem moci“ (Jodl 1968: 163). Absence ochrany občana před vůlí moci, je pak podstatným znakem neliberálních demokracií i v koncepci Fareeda Zakarii (Holzer 2007: 47).

Právě akcent, který klade na vyvažování moci a zabránění dominance jediné ideologie, jediného politického principu, oligarchické struktury je tím, co ho „radikálně odlišuje“ od „ostatních klasických teoretiků elity“⁷ (Jodl 1968: 50) a zároveň činí jeho myšlení velmi současným.

Ačkoli vidí Mosca na demokracii zásadní nedostatky, tak i přesto mu přijde tento systém vhodnější než antidemokratické pokusy ustavit nový společenský řád. Proti rousseauovské tezi bratrství, který ostatně všechny totalitní systémy dvacátého století do určité míry přejaly, staví princip vyvažování sil. Reprezentativní demokracie je tedy možná, ale ne jako harmonie přírodního stavu u Rousseaua (Jodl 1968: 52).

⁷ Miroslav Jodl za ně považuje především Nietzscheho, Pareta, Michelse a Sorela.

Politická změna totiž podle něj nastává na základě konfliktu mezi těmi, kteří si chtějí moc udržet a těmi, kteří chtějí vládnoucí třídu sesadit. V každém případě se ale vždy jedná o menšiny. Velkým nebezpečím pro vládnoucí elitu, které pro ni může znamenat ztrátu moci je její uzavřenost a nepohyblivost (Parry 2000: 327).

Tuto tezi o vyvažování sil přijímá a rozvíjí celá řada autorů zabývajících se teorií přechodů. Například D. Rustow vidí jako dobrou výchozí pozici pro rozvoj nové demokracie patovou situaci ohledně dlouhodobých politických cílů společnosti. Stejně tak O'Donnell a Schmitter říkají, že „demokracie je spíše produktem patu a rozdílnosti názorů, než jednoty a konsenzu.“ Przeworski pak hodnotí jako nejstabilnější sjednané přechody, tedy právě ty, kde je základem kompromis, vyvažování aktérů (Solnick 1999: 790-793).

2.5. Demokratická elita

Všechny výše uvedené teorie jsou příklady chápání elity v různých historických obdobích. V současné době však západnímu světu vládou demokratické principy a liberální hodnoty, vtělené do ústav jednotlivých zemí. Proto je třeba se podívat jak by elity, dostávající jejím principům, měly vypadat.

Nejprve je třeba se věnovat způsobu rekrutace elity. Demokratická elita by měla být vybírána na základě nediskriminačních kritérií. K. R. Popper k tomu dodává, že v otevřené společnosti probíhá výběr elity v rámci boje jejích částí o postavení a to za absence jakýchkoli kast nebo cenzů (Popper 1994: 158). Což vyjadřuje jinými slovy i německý sociolog H. P. Dreitzel, když říká, že „demokracie spočívá v soutěžení různých elit o moc.“ To co by tedy mělo být zohledňováno především, jsou osobní kvality každého jednotlivce. Giddens doplňuje, že „taková elita se může rekrutovat i bez ohledu na dřívější třídní původ či dřívější výchovu a vzdělání“ (Pecka 1994:125). Navíc musí být výběr vykonáván přímo společností, nebo musí být alespoň pod její kontrolou. Proto je tedy důležité, aby byly v zemi zaručeny svobodné volby a zároveň, aby opozice a média náležitě plnily svoji roli. Nesmí tedy docházet k jejich perzekuci, ale je třeba nastavit svobodné a liberální prostředí pro jejich fungování. Elita tedy musí ctít opozici, sama sebe omezovat, udržovat diskuzi a projevovat pochopení k menšinám, musí se chovat liberálně (Gasset 1993: 71-72). Jinými slovy to vyjadřuje i S. M. Lipset, když

mluví o tolerantní elitě jako nezbytné podmínce demokracie (Dvořáková 1994: 14). V ideálním případě by v sobě měla demokratická elita zahrnovat jednotlivé sociální skupiny a měla by tíhnout k uspokojování obecných potřeb (Beissinger 2001: 495).

Německý sociolog a politolog Otto Stammer pak zdůrazňuje, že v demokracii musí být elita podřízena výběru, legitimita moci totiž pramení ze zdola. Jen tak je možné zabránit vytvoření strnulé oligarchie (Jodl 1968: 119). Ztráta kontroly masy nad elitou a její zakonzervování a zamezení fluktuace v jejích řadách je totiž akutním nebezpečím pro demokracii (Jodl 1968: 121). Dahl říká, že elita by měla být vybírána za splnění následujících podmínek: opozice má právo účastnit se voleb, volby jsou regulární a svobodné a nejvyšší vládní pozice přísluší těm, kdo volby vyhráli (Dahl 1971a: 276).

Joseph A. Schumpeter klade největší díl zodpovědnosti za výběr elity na ni samotnou, když říká: „Podmínky, které pokládám za nezbytné pro úspěšné fungování demokratické metody...První podmínkou je, aby lidé, kteří vstupují do politiky, do politické strany, do parlamentu a vládního kabinetu, byli dostatečně na výši“ (Schumpeter 2004: 308). Dále tvrdí, že pro demokracii je velmi žádoucí, aby si vytvořila vrstvu z které je politická elita vybírána. „Pokud tato vrstva není příliš exkluzivní, ale ani příliš snadno dostupná lidem mimo ni a pokud je dostatečně silná na to, aby vstřebala nové členy“, tak je to podle něj ideální pro udržení demokracie (Schumpeter 2004: 308-309). Karl Mannheim k tomu dodává: „aktuální formování politiky je v rukou elity; ale to neznamená, že společnost je antidemokratická...Mám za to, že demokracii charakterizuje nikoliv absence jakékoliv elitní vrstvy, ale nový druh výběru elity a nová sebeinterpretace elity...Navíc demokratická elita má masový základ, a to je to, proč může něčím být pro masy“ (Pecka 1994: 125).

I mezi autory patřícími do demokratického proudu a zabývajícími se problémem elity, často můžeme vyzorovat pochybnosti o schopnostech lidu zodpovědně rozhodovat. Výchova společnosti a její ovlivňování patří do popisu práce elity, například v koncepci Gassetově. Její autor tvrdí, že davy jsou rozmázené a neohlízejí se na druhé, jediné co chtějí, je stále víc požitků. Elity jsou pro něj těmi, kdo je mají vést k uměřenosti (Gasset 1993: 65) a zároveň dbát o dodržování principů civilizace a o jejich povědomí mezi masou (Gasset 1993: 75). Schumpeter k tomu dodává, že lidé sami nejsou schopni určovat směr vývoje, ani nejsou schopni formulovat své cíle. Úkolem elity je tedy ovlivňovat společnost, udávat jí směr. Argumentuje tím, že existence volonté general je

pouze chiméra a lid si ve skutečnosti nemůže sám vládnout. Ten kdo má jasné názory a může je i prosadit je elita. Jejich povinností je pak i formování názorů voličů a iniciace změn (Schumpeter 2004: 300). To, že i v demokracii vládne elita potvrzuje i Otto Stammer, když říká, že „demokracie je dnes ani ne tak vládá lidu, jako spíše vládá z pověření, za souhlasu a pod kontrolou lidu“ (Jodl 1968: 117). Podle Stammera tedy musí elity vládnout, ale zároveň umožnit kontrolu svého počínání. Dobře fungující mechanismus kontroly je pro něj tím, co odlišuje demokracii a nedemokracii (Jodl 1968: 119).

Velkým úkolem elity je podle Gasseta ochrana kontinuity. Protože právě ona je tím hlavním co odlišuje člověka od zvířete. Lidská paměť, pomocí které se člověk stává článkem dějinného vývoje, nemusí při svém příchodu na svět začínat od nuly, ale může navazovat na generace zkušeností (Gasset 1993: 60). Je tedy třeba davy vést k účtům k ní i k historii, která nás učí jak se vyvarovat jejích omylů (Gasset 1993: 80). Stejný názor zastává i G. A. Rein, který říká, že elity jsou především garanty stability, tradice a kontinuity ve veřejném životě (Jodl 1968: 123).

Nejdůležitějším cílem demokratické elity je však ochrana svobody, tedy hodnoty, která leží u samých základů liberálně-demokratické společnosti západního typu. Je potřeba ochraňovat individualitu jednotlivce, demokratická společnost je jen ta, „v níž se jednotlivci musí rozhodovat osobně“ (Popper 1994: 150). Elita se dokonce často pro splnění tohoto cíle musí obrátit proti volání lidu po neopodstatněném zasahování státu, musí tak odolat nebezpečí byrokratizace (Gasset 1993: 96).⁸ Stát musí také znát své vlastní meze a omezovat svou moc (Gasset 1993: 97). To doplňuje Popper, když říká, že stát by měl zajišťovat i bezpečí svých občanů, ale nikdy na úkor svobody (Popper 1994: 168).

Elita je navíc tou částí společnosti, která má povinnost věci problematizovat a vyhýbat se dogmatismu. Pro Ortegu y Gassetu představuje elitu „ten, kdo od sebe sama mnoho požaduje“, „zatímco průměrný ten, kdo od sebe nevyžaduje nic, ale je spokojen s tím, co je, a je sám sebou nadšen“ (Gasset 1993: 65).

⁸ Pro tuto myšlenku Ortegu y Gassetu je samozřejmě určující doba v které jeho práce vznikala, tedy doby posilujícího socialismu, který Gasset považoval za hrozbu zdravému vývoji společnosti.

2.5.1. Tři kritéria demokratické autority podle Roberta A. Dahla

Podle Dahla nemůže být žádná společnost demokratická pokud není nějakým způsobem založená na principu politické rovnosti (Dahl 1990: 9). Významné nerovnosti ve společnosti, ke kterým ta politická bezesporu také patří, totiž mají tendenci vést k hegemónické vládě a nezdravé kumulaci moci (Dahl 1971b: 82). Rovnost je pro něj klíčovým předpokladem vzniku demokracie.

Demokratickou autoritu pak definuje na základě tří kritérií. Prvním z nich je kritérium osobní volby.

Pro to, aby mohlo být naplněno musí být splněny tři podmínky. Za prvé je to existence vzájemných garancí (mutual guarantees), které by zamezovaly změnám v otázkách stojících u samé podstaty demokracie a chránily tak vůli jednotlivce před vůlí většiny. Základní zájmy jednotlivce jsou tedy nadřazeny vůli majority. Za druhé je to jasně vymezená sféra tzv. consensual associations, tedy oblasti rozhodování v které je efektivnější a žádoucí rozhodovat společně. Posledním kritériem pro to, aby bylo naplněno kritérium osobní volby, je ochrana svobodného rozhodování (autonomous decisions) v rámci soukromého života jednotlivce.

Demokratická autorita je tedy podle tohoto kritéria opodstatněná pouze v případě, že působí pouze v jí vyhrazeném prostoru a nezasahuje do osobní sféry jednotlivce (Dahl 1990: 13). Demokratická společnost by tedy měla ctít většinový princip, ale zároveň musí zachovávat možnost, aby menšina mohla přesvědčit ostatní a stát se tak většinou. Základní práva a svobody jako je svoboda projevu, přístupu do médií, shromažďování, náboženství, používání a rozvíjení rodné řeči a mnohé další důležité pro osobnostní rozvoj jednotlivce musí být ušetřeny možnosti uzurpace většinou (Dahl 1990: 11-12).

Druhým je kritérium kompetence. Z toho se odvíjí ideál demokratických voleb, kdy občané volí své reprezentanty z řad morálně i vědecky kompetentně způsobilé menšiny. Lidé, kteří jsou takto do svých funkcí dosazeni se pak ze své činnosti zodpovídají v dalších volbách (Dahl 1990: 28). Kritérium kompetence je velmi silným faktorem pro získání autority a nemusí být v rozporu s kritériem osobní volby a demokracií a celkově je politicky neutrální.

Posledním je kritérium hospodárnosti. Vychází z toho, že není možné, aby se na vládě podíleli všichni, nýbrž že je při velkém počtu obyvatel nutné zvolit cestu

reprezentace. Toto hledisko, umožňující rozšíření demokracie na velká společenství se stalo základem americké Ústavy, naproti tomu Rousseauem přijato nebylo (Dahl 1990: 30-31).

2.6. *Typologie elity*

Na to, že se při určování elitního postavení nelze omezit pouze na postavení, které v institucionální struktuře konkrétní osoba zastává, ale je třeba také vzít v potaz reálný vliv, který na důležitá rozhodnutí osoba má upozorňuje Anthony Giddens⁹. Pro to, aby elita mohla být řádně zkoumána je podle něj tedy třeba nejprve popsat skutečné rozdělení moci.

Na to, že tento úkol však není vůbec jednoduchý upozorňuje americký antropolog Cris Shore. Ten říká, že jelikož je v dnešní společnosti více center moci než-li dříve, tak je rozdělení moci značně nejasné. Do hry vstupují zákulisní hráči a často je tak těžké rozhodnout, kdo je pravým držitelem moci (Shore 2002: 10).

Giddens podle tohoto kritéria rozlišuje elitu na dvě hlavní skupiny. První z nich je tzv. governing class. Ta zahrnuje tu elitu, která zaujímá vládní pozice, ale její moc je fakticky limitovaná jinou elitní skupinou. Tou je tzv. ruling class, vládnoucí třída, která je tím skutečným držitelem moci (Pecka 1994: 123).¹⁰

Přínosné je také jeho rozlišení elity podle míry její sociální a morální integrace. Morální integrací míní to do jaké míry elita sdílí společné hodnoty, ideje nebo jak jsou mezi sebou solidární. Sociální integrací je pak myšleno to, do jaké míry se příslušníci elity dobře znají. Hodnotí se tu míra neformálních schůzek, vzájemné uzavírání sňatků nebo studia na stejných univerzitách (Pecka 1994:122).

Giddens však nabízí rozlišení elity i podle jiných kritérií. Vytváří tak jejich typologii na základě toho jak je elita otevřená lidem zvenčí, nebo-li na základě míry diskriminace přítomné v systému rekrutace nových elit. Dá se říci, že zde kombinuje dvě kritéria, a to způsob rekrutace elity a její strukturu.

⁹ Před tím, že ne vždy jsou vysoce postavené osoby těmi, kdo ve skutečnosti rozhodují varuje ve své knize *The Power Elite* americký politolog C. Wright Mills. Ten říká, že ačkoli zpravidla právě zastávání mocenského postu umožňuje akumulovat ve svých rukou moc a získat k ní vůbec přístup, tak to není stoprocentní pravidlo. Často jsou totiž jejich rozhodnutí formovány těmi co stojí v zákulisí velké politiky, jako nejrůznější poradci, konzultanti nebo mluvčí.

¹⁰ Jedná se tedy o situaci obdobnou té, která nastala v komunistických zemích. Zde totiž byla vláda pouhou loutkou v rukou stranické elity.

Prvním typem, který Giddens uvádí je tzv. uniformní elita, která se vyznačuje tím, že „vzniká na základě restriktivního modelu rekrutace a formování úzce spojené jednotky. Jde o ideální typ, který se v čisté podobě nevyskytuje a neexistoval ani mezi tradiční aristokracií.“

Druhým typem je pak pro něj „dosazená či jmenovaná elita vyznačující se relativně uzavřeným modelem rekrutace a nízkou úrovní integrace mezi elitními skupinami.“

Solidární elita, jako třetí možný typ, „zachovává poměrně otevřený model rekrutace. Obvykle se vyskytuje v situaci, kdy v politickém systému dominuje jediná politická strana a je tedy hlavním kanálem pro postup příslušníků různých sociálních skupin do vrstev elity. V souvislosti s tímto postupem pak může vzniknout i vysoký stupeň integrace elity.

Posledním typem je abstraktní elita, která „se opírá o relativně otevřený model rekrutace a nízkou úroveň integrace elitních skupin. Taková situace nastává obvykle v pluralitních politických systémech.“

Na základě kritéria skutečného rozdělení moci pak rozlišil další tři kategorie.

Oligarchické držení moci pro něj znamená „vysoký stupeň centralizace moci, ale za existence ohraničenosti této moci jen na vymezené předměty.“

Za hegemonické držení moci považuje situaci, kdy „elita drží moc, která není jasně definována co do rozsahu a kde není vymezena hranice působení zdola.“ Jejím protipólem je demokratické držení moci, které je jako jediné vymezeno jak co do rozsahu, tak i co do předmětu.

Jinou klasifikaci nabízí Mattei Dogan, který rozděluje elitu do dvou základních kategorií. První z nich je elita monohierarchická, která je podle něj charakteristická pro marxistickou teorii elit, nebo teoretické koncepce C. W. Millse, C. W. Domhoffa a P. Sweezyho. S touto vertikální strukturou elit se pojí pojem interchangeability, tedy zaměnitelnosti. To znamená, že dochází k cirkulaci elit pouze mezi posty v rámci jedné soudržné elity. Například z politické funkce odchází politik do armády nebo administrativy či hospodářské sféry a zpět. Jako vynikající příklad tohoto systému uvádí autor systém carského Ruska v 18. a 19. století.

Naproti tomu stojí kategorie polyhierarchické elity, podle které je moc rozdělena mezi více oddělených skupin. Polyhierarchická elita bývá spojována s horizontální

strukturou elity, tedy takovou, kde existuje několik oddělených segmentů elit, které vytvářejí více souběžných vrcholů. Mezi zastánce této koncepce patří R. Dahl, A. Rose nebo D. Riesman (Dogan 2003: 4-6).

Profesor Marylandské univerzity Dennis Pirages dělí elitu pak dělí podle toho jakým způsobem udržuje svou moc.

První skupinu tak tvoří ta elita jejíž moc se zakládá na autoritě, kterou považuje za nejvhodnější prostředek legitimace moci. Druhou možností je spolehnout se na násilné prostředky, jejichž použití však vede ke ztrátě legitimacy a připravuje tak cestu pro vznik nedemokracie. Konečně poslední kategorií je populistická elita, která zakládá svou moc na poskytování odměn lidu (Pecka 1994: 125).

Jakýmsi shrnujícím dělením elit, které Miroslav Jodl ve své knize nabízí, je rozdělení do tří skupin. První z nich tvoří mocenská elita, tedy ti co mají faktickou moc. Druhou skupinou je elita virtuální, tedy ti co dosáhnou ve své oblasti zájmu nejvyššího postavení a konečně elita psychologicko-etická, tedy skupina těch, kteří mají vybrané charakterové a mravní vlastnosti (Jodl 1968: 143-144).

2.7. Problematičnost obecných modelů studia elit

Na to, že je velmi ošemetné snažit se vytvořit obecnou teorii elit, bezprostředně aplikovatelnou na kteroukoli společnost či stát, upozorňuje ve své stati Mattei Dogan. Složení elity, stejně jako způsob jejího výběru je totiž zem od země jiný a je těžké formulovat obecně platnou teorii elit. Naopak je podle něj vhodnější zdůrazňovat různorodost ve skladbě a způsobu rekrutování elit. Jako hlavní důvody různorodosti elity v jednotlivých zemích vidí zejména historické tradice. Velmi důležitá se však ukazuje i institucionální struktura a úroveň hospodářského rozvoje.

Stejně tak rozdílné jsou i funkce, které jsou v jednotlivých zemích považovány za elitní, v Turecku by například musel být více než jinde zdůrazněn vliv armády, ve Skandinávii pak předáků odborových svazů, v Polsku vliv církve (Dogan 2003: 2).

Toto tvrzení pak bezesbýtku platí i o situaci, v které se nachází Ruská federace. Často se o ní mluví jako o svébytném kulturním okruhu, stěží podřaditelnému pod kterýkoli jiný. Země se oproti ostatním vyznačuje mnohými významnými specifiky, které

je třeba zohlednit. Následující kapitoly tedy budou mít formu případové studie věnované situaci Ruska.

3. Ruský přechod

3.1. O přechodech k demokracii

Studium přechodů směrem k demokracii se stalo populární po vlně pádů nedemokratických režimů v 70. letech a zejména pak pádem komunistických zřízení ve východní Evropě na přelomu 80. a 90. let minulého století.

Pro naše potřeby, studia ruského přechodu je zásadní fakt, že výsledkem přechodu od nedemokracie nemusí být vždy pouze demokratické uspořádání, ale může to být i jiný druh nedemokracie, zmatek, revoluce nebo také občanská válka¹¹ (Ženíšek 2006: 19). Přechody k demokracii jsou tedy, do značné míry, procesy s otevřeným koncem (Whitehead 2002: 65).

Autoři zabývající se tímto fenoménem se shodují, že je třeba při jeho zkoumání započít již charakteristikou odstraňovaného režimu, který do značné míry ovlivňuje výslednou podobu tranzice i samotného nově nastupujícího režimu.

Zásadní pro podobu nastupujícího politického režimu je však zejména způsob jakým je uskutečněn přechod od starého režimu k novému. Především je třeba zkoumat to, kdo stojí u jeho zrodu, jakými prostředky a za jakým účelem je veden.

Jedním z určujících faktorů tranzice jsou politické elity a to zároveň jako vstup, tak i výstup tohoto procesu. Marek Ženíšek ve studii o přechodech k demokracii dokonce říká, že „stále více příkladů dokazuje, že nejvíce určujícím faktorem přechodu k demokracii jsou jednotlivá rozhodnutí vládnoucí elity.“ Politické elity tedy chápe jako „hlavní aktéry přechodu k demokracii“ (Ženíšek 2006: 59). Přechodné období totiž posiluje význam elit. Elity se v takové situaci stávají klíčovým aktérem, který určuje

¹¹ Jen v případě ruského přechodu bylo používáno mnoho různých výrazů označujících výslednou podobu ruského přechodu. Jsou to například delegativní demokracie G. O'Donnella (1994), neliberální demokracie Fareeda Zakarii (1997), volební demokracie Michaela McFaula (1997), volební monarchie a volební samoděržaví Liliji Ševcové a Igora Kljamkina (1998), měkký autoritarismus Barry Sautmana (1999) nebo autoritativní demokracie Richarda Sakwy (2002) (Holzer 2007: 44).

limity tranzice a rozhoduje zda bude zvolena cesta pokojné adaptace, radikální transformace nebo násilné revoluce (Hughes 1999: 1106). Tyto závěry potvrzuje ve své obsáhlé studii věnované procesu demokratizace i Laurence Whitehead přednášející politologii na Oxfordské univerzitě. Selhání elity v jejich roli vůdců společnosti, neschopnost čestně nést tíhu zodpovědnosti nebo absence schopnosti srozumitelně vysvětlit cíle tranzice stojí podle něj v samém jádru případného neúspěchu přechodu k demokracii (Whitehead 2002: 41-48).¹²

3.2. Vymezení ruské tranzice

Ruský přechod je mnohvrstevnatý proces, v kterém se mísí mnoho vlivů. Situace je komplikovaná rozpadem Sovětského svazu a vznikem patnácti suverénních států. Dále se zde projevuje nespokojenost mas i mladších komunistických kádrů nebo hospodářský, morální a ideologický krach režimu.

Hladkému přechodu, pak nenapomáhalo ani nastavení rozhodujících politických institucí. Zřejmě nejpalčivějším problémem, který nejvíce komplikoval ruskou tranzici je kohabitace prezidentského modelu se starým sovětským ústavním systémem, neuzpůsobeným řešit konflikty mezi jednotlivými složkami moci. Navíc zde byla také zavedena funkce viceprezidenta, který spíše podkopával prezidentskou autoritu, navíc nebylo jasné komu je vláda ze své činnosti zodpovědná (Linz a Stepan 1996: 398-399).

Časová lokalizace ruského přechodu také není snadným úkolem. Například Marek Ženíšek definuje období tranzice následovně: „přechod k demokracii je přechodné období mezi nedemokratickým režimem a demokracií, které provází zjevná institucionální nejistota“ (Ženíšek 2006: 93). Pokud bychom se podle tohoto klíče snažili definovat období přechodu v Rusku, tak musíme začít nejpozději událostmi let 1989-1991 s vrcholem v poraženém srpnovém puči tvrdého jádra a definitivní ztrátou autority sovětského centra. Za konec tohoto období by pak mohlo být považováno silové řešení sporu mezi parlamentem a prezidentem a schválení nové „prezidentské“ ústavy v prosinci 1993. Až tímto okamžikem totiž došlo k dosažení „dohody“ o novém

¹² Ačkoli jsou elity důležitým aktérem, není samozřejmě možné je považovat za aktéra nezávislého nebo dokonce jediného rozhodujícího pro úspěšné dokončení tranzice. Mezi zásadní faktory podmiňující úspěšný přechod patří mimo jiné míra rozvoje občanské společnosti, politické korupce, bezpečnosti nebo model institucionální výstavby (za jiné Whitehead 2002).

politickém uspořádání a proběhly svobodné a všeobecné volby do legislativy. Jak bude však ukázáno dále, tak ani rok 1993 neznamenal institucionální stabilitu, která přichází až společně s Vladimírem Putinem.

3.3. Průběh ruské tranzice

Procesu demokratizace v Rusku předcházelo období liberalizace v SSSR pod praporem Gorbačovovy Perestrojky. Przeworski k otázce liberalizace podotýká, že tato snaha reformního křídla vládní elity, změnit mocenské poměry uvnitř vládnoucího bloku v jejich prospěch, má za prvotní cíl vytvoření rozšířené diktatury. Demokracie pak bývá spíše nechtěným důsledkem¹³ (Ženíšek 2006: 78-79). Klíčovou se pro nás jeví skutečnost, že tento proces byl od počátku řízen zevnitř a neměl bezprostřední příčinu v tlaku společnosti na změnu režimu. To potvrzuje i Archie Brown ve své studii o Gorbačovovi, když říká „v posledních Brežněvových letech a za Andropovova a Černěnka byl sovětský disent nejméně aktivní za posledních dvacet let a do velké míry byl rozdrčen.“¹⁴ (Linz a Stepan 1996: 374) V této době „prakticky všichni co zastávali prominentní pozice ve společnosti na začátku 80. let byli rekrutováni, trénováni a formováni systémem.“ Pouze v těch největších městech bylo možno najít malé disidentské skupiny utvářející si svou vlastní nesovětskou kulturu (Linz a Stepan 1996: 376).

¹³ Přesně takto interpretují Gorbačovovy úmysly i autoři níže citovaného článku John P. Willerton, Mikhail Beznosov a Martin Carrier.

¹⁴ Organizovaný disent se v SSSR začíná poprvé objevovat během částečného uvolnění za Nikity Sergejeviče Chruščova, před tím se jednalo pouze o nekoordinované nebo spontánní akce. V šedesátých letech pak vznikají podzemní politická hnutí jako je Všeruská křesťansko-sociální unie za osvobození lidu nebo skupina Kolokol. Chruščovovo období se vyznačovalo i velkou svobodou v rámci vědecké obce, v ruské akademii věd působil třeba Andrej Sacharov. V sedmdesátých letech se pak objevovaly skupiny na ochranu lidských práv. Mezi ně patří například Iniciativa na ochranu lidských práv v SSSR nebo známější Výbor lidských práv v SSSR, který byl založen roku 1970 a v jeho čele stály osobnosti jako Andrej Sacharov, Alexandr Galič, Valerij Čalidze, Andrej Tvěrdochlebov nebo Alexandr Solženicyn. Výbor měl dokonce oficiální strukturu a byl členem Mezinárodní ligy lidských práv. Po nuceném ukončení činnosti předchozích dvou lidskoprávních skupin byla roku 1976 ustavena Moskevská Helsinská skupina, která sdružovala disidenty, jako byl Jurij Orlov, Ljudmila Alexejeva, Jelena Bonner, Alexandr Ginzburg nebo Anatolij Ščaranskij. Roku 1981 však byl také nucen ukončit svou činnost. Nejdéle fungující organizací tohoto druhu se tak stal Podpůrný fond pro politické vězně a jejich rodiny, založený A. Solženicynem a A. Ginzburgem, který fungoval až do roku 1984. Po ofenzivě státního aparátu na začátku 80. let však byly všechny tyto organizace uzavřeny a jakýkoli organizovaný disent potlačen (Voronkov a Wielgohs 2004: 96-108).

Gorbačov tedy do funkce prvního tajemníka strany nastoupil v době, kdy neexistovala na státu nezávislá, veřejně působící či dokonce vlivná skupina disentu. Občanský sektor se začal probouzet až po spuštění jeho programů Glasnosti a Perestrojky, kdy se postupně začínaly objevovat i politické požadavky.

Gorbačovův systém konce osmdesátých let, jako výchozí bod pro ruskou tranzici, tedy splňuje Linzovu charakteristiku posttotalitního režimu. Existoval zde limitovaný pluralismus v hospodářské a sociální sféře, avšak politika byla nadále plně v rukou strany. Projevovala se tolerance vůči disentu, vůdčí ideologie byla oslabená a její vliv na formování politiky nadále slábl, stupeň mobilizace obyvatelstva upadal. Ve straně se prosazovala vnitřní demokratizace (Linz a Stepan 1996: 44-45).

Mezi změny, které citovaní autoři ve své práci o problémech přechodů považují za nezbytné k úspěšnému přechodu k demokracii, patří i čistky v řadách staré elity. Přiznávají však, že schopnosti staré vládnoucí třídy a nedostatek zkušenosti na straně opozice, jí dávají značnou výhodu (Linz a Stepan 1996: 62-64).¹⁵ Na jiném místě k tomu pak dodávají, že pokud je státostrana poražena ve volbách, tak tím ztrácí jakoukoli legitimitu pro další výkon moci. Nicméně vysoce postavené osoby, nomenklatura, si nadále zachovává významné pozice ve státním aparátu a hospodářském sektoru. Jejich kontakty v celé státní správě jim zajišťují privilegovanou pozici v systému. Nomenklatura tak sice nebývá tím, kdo se snaží svrhnout starý režim, ale je schopna z toho profitovat (Linz a Stepan 1996: 69-70).

Uskutečnění voleb, kdy byla připuštěna i kandidatura opozičních představitelů pak znamená symbolický přechod od liberalizace k demokratizaci, při které se projevuje i silný vliv nerežimních subjektů. Volby však nadále nebyly ani zdaleka zcela svobodné. Strana si zachovávala možnost znemožnit kandidaturu nepohodlným osobám a navíc celá jedna třetina křesel byla rezervována pro komunistickou stranu a přidružené organizace. Volby do republikových zastupitelských orgánů se naproti tomu snažily být otevřenější a svobodnější, čímž v očích veřejnosti byly nadány větší legitimitou. V lednu 1990 vzniklo

¹⁵ Jako další nutné změny zde uvádějí rozsáhlé změny v právním uspořádání, tak aby bylo zajištěno dodržování lidských práv a vláda zákona vůbec. Dále zrušení privilegovaného postavení státostrany a umožnění svobodného působení ostatních politických uskupení za spravedlivých podmínek. Prioritou by pak mělo být i schválení nové ústavy, která by nahradila tu původní s jejím fiktivním charakterem. Konečně by to pak mělo dojít i k hospodářským změnám.

hnutí Demokratické Rusko, které podporovalo na pět tisíc kandidátů ve volbách do všech úrovní sovětů na území RSFSR.¹⁶

Stejně tak se mohl pyšnit vyšší legitimitou i Boris Jelcin, který byl zvolen v přímých prezidentských volbách. Oproti němu byl totiž Michail Gorbačov do své funkce potvrzen Nejvyšším sovětem, který byl zvolen v polosoutěživých volbách.

Když pak byl v srpnu 1991 poražen puč vedený představiteli tvrdého jádra strany, tak byly sovětské centrální orgány ještě více oslabeny a iniciativu plně převzaly republikové sněmy a administrativy.

Významnou úlohu v tomto období hrály i regionální elity, které ve své většině spadaly do skupiny ortodoxních komunistů. Gorbačov jich v této době chtěl využít ve svém sporu s Jelcinem, když s nimi jednal o nové federální smlouvě, což Jelcin považoval za podryvání integrity Ruska (Linz a Stepan 1996: 389).

Období po rozpadu SSSR bylo charakterizováno nejasným ústavním uspořádáním. Spory se vedly o tak zásadní otázky jako je rozdělení pravomocí mezi ústavní instituce nebo vůbec platnost dosavadních zákonů. Jelcin často nepostupoval v souladu s ústavou, jejíž platnost po rozpadu SSSR neuznával a odvolával se na svou legitimitu z demokratických voleb (Linz a Stepan 1996: 397). Sovětské zákonodárství v čele s brežněvovskou ústavou navíc nepředpokládalo nutnost řešení jakýchkoli skutečných konfliktů mezi ústavními orgány země a po celou dobu své existence tak ústavní právo existovalo ve zcela fiktivní rovině. Zavedení tohoto doposud neaplikovaného textu do praxe pak mělo paralyzující a destabilizující účinky na celý politický systém. Jeho uvedení do soutěživé reality se ukázalo jako naprosto nevhodné a zamezující přijetí demokratických, nezpochybňovaných a tedy jednoznačně závazných a uplatnitelných rozhodnutí.

Situaci dále zkomplikovalo zavedení cizorodého prvku do sovětského systému a to funkce prezidenta. Jicchak M. Brudny k tomu říká, že zákon o prezidentství vytvořil dvě soupeřící hlavy státu – prezidenta a předsedu Nejvyššího sovětu. Zároveň však tento zákon adekvátně neupravoval způsob řešení potenciálních konfliktů mezi nimi (Linz a Stepan 1996: 395).

¹⁶ V Moskvě toto hnutí získalo 57 ze 65 přidělovaných mandátů a v celoruském sovětu získalo téměř třicetiprocentní zastoupení (Linz a Stepan 1996: 377-378).

Institucionální transformace včetně otázky vypracování nové ústavy však byla upozaděna ekonomickou transformací země, kterou Jelcin považoval za svou hlavní prioritu.

Jelcin v tento okamžik tak nedokázal plně využít své vysoké popularity a vlivu a promeškal svou příležitost reformovat mocenskou strukturu a zpřehlednit rozdělení pravomocí přijetím nového ústavního textu, který by odpovídal novým podmínkám. To je vidět například na hladkém schválení svého programu ekonomické transformace i jinak vstřícném postoji legislativy vůči němu.¹⁷ Podle Linze a Stepana pak právě toto rozhodnutí soustředit se na hospodářské reformy ve svém důsledku oslabilo stát, demokracii a konečně i samotné hospodářství. Podle nich měl především posílit své politické postavení v parlamentu a usilovat o vypsání nových, naprosto demokratických voleb (Linz a Stepan 1996: 392-393).

Boj mezi legislativou a prezidentskou administrativou intenzivně probíhající až do jeho silového řešení v říjnu 1993 je právě důsledkem absence zásadní ústavní reformy. To pak zanechalo několik neblahých důsledků pro postup demokratizace v zemi, kromě samotného precedentu použití násilí v politice to bylo i nepřiměřené oslabení role Ústavního soudu a Parlamentu, dočasný zákaz asi dvou desítek novin a posílení státní kontroly nad televizí (Linz a Stepan 1996: 398).

Podřadit ruský přechod pod některý z definovaných typů je velmi těžké až nemožné. Vždy se v tomto případě budeme potýkat s tím, že tyto jednoduché modely kombinující jen několik málo proměnných se pouze ve větší či menší míře přibližují zkoumaným reáliím.

Nejbližším modelem je tak zřejmě Huntingtonův model transformace, nebo Linzova reforma. V nich je totiž klíčová úloha svěřena do rukou vládnoucí elity, která je hlavním iniciátorem změn.¹⁸ Jak bude ukázáno dále, tak právě stará nomenklatura byla totiž tím, kdo hrál v procesu přechodu nejvýznamnější roli. Naopak naprosto nevhodná se jeví aplikace modelů replacement (ruptura), které pracují s masami jako rozhodujícím

¹⁷ Radikální program ekonomické transformace Ruska ztělesněný Gajdarem a Jelcinem byl v Nejvyšším sovětu, který byl zvolen ještě ne zcela soutěživým systémem a pod vlivem KSSS, schválen většinou 876:16 hlasů. V listopadu 1990 mu pak ten samý sněm, který se proti němu o dva roky později otevřeně postavil, propůjčil na rok dekretální pravomoc (Linz a Stepan 1996: 392-393).

¹⁸ Na tuto skutečnost upozorňují ve své knize *Russia's Stillborn Democracy?: From Gorbachev to Yeltsin* její autoři Graeme Gill a Roger Markwick a vidí v ní také důvod neúspěchu demokracie v Rusku. Na straně 6 své knihy říkají „Demokracie jako výsledek tranzice je mnohem méně pravděpodobná, pokud proces závisí na volbě elity, než když je občanská společnost aktivní a silná.“ (Beissinger 2001: 495)

aktérem. Stejně tak je pro absenci vyjednávání s nerežimní opozicí nemožné nazvat přechod jako sjednaný. Pozice ostatních skupin, tedy takových, které neodvozovaly svůj původ od KSSS, byla totiž postupně stále více oslabována.

Přechod v Rusku, tak nelze úspěšně srovnávat s žádným z východoevropských příkladů. Antikomunisti zde byli slabší, než v kterékoli jiné zemi východního bloku. Motorem změn zde zůstal starý, sovětský establishment.

4. Ruský politický systém aneb kde hledat moc

4.1. Prezident

Silná role prezidenta je projekcí staletých ruských tradic silného samovládcе stojícího v čele rozvětveného státního aparátu. Je to tradice „výrazně personifikované moci“, která zaštiťuje celou společnost. Prezident tak nepředstavuje pouhou hlavu státu, „nýbrž přímo jeho symbol a budoucnost“ (Holzer 2004: 70).

Politický systém Ruské federace bývá běžně označován za poloprezidentský s tím, že se vedou diskuze zda-li by nebylo vhodnější nazvat ho přímo systémem prezidentským.¹⁹ Zoltan Barany, profesor texaské univerzity, ho pak dokonce nazývá autoritativním superprezidentským systémem²⁰, v kterém prezident koncentruje obrovské pravomoci ve svých rukou (Barany 2008: 15). Profesor a člen ruské akademie věd Dmitrij Furman pak zařazuje ruský typ vlády do skupiny režimů bezalternativních prezidentů, kteří předávají moc svým následníkům, které si sami vybrali. Ačkoli se nejedná o monarchii, tak rozdíl podle něj spočívá spíše v terminologické rovině. Legitimace nového následníka zde vždy probíhá prostřednictvím imitace voleb. Furman je proto nazývá režimy „stydlivého autoritářství“, ve všech z nich se totiž fakticky

¹⁹ Například brněnský politolog Jan Holzer pro jeho označení ve své knize Politický systém Ruska používá výraz (semi)prezidentský

²⁰ Steven Fish, profesor politologie z univerzity v Berkeley, definuje superprezidencialismus za pomoci následujících kritérií: 1. exekutiva má takový aparát, který zastihuje ten legislativní i ostatních státních institucí co do rozsahu a zdrojů, kterými vládne 2. prezident, který kontroluje většinu pák veřejných výdajů 3. prezident má právo vydávat dekrety 4. pravidla impeachmentu jsou velmi tvrdá až nemožná 5. reálná míra kontroly exekutivy legislativou je slabá 6. soudní moc je do značné míry kontrolována prezidentem a v praxi není schopna reagovat na prezidentské zneužívání moci. Domnívám se že tyto charakteristiky jsou v ruském případě splněny.

neohraničená a nezákonná moc zahluje do legálního a demokratického kabátu. Moc se zde neodvozuje od voleb a ani od ústavy, kterou mohou pro své účely libovolně upravovat.²¹ Skutečné rozdělení mocí je v takových systémech nemyslitelné a to i přes formální existenci opozice a ústavních soudů (Furman 2004a: 5-6). Tato situace se dá vysvětlit i tím, že demokratická ideologie, kterou přijala sovětská elita, nebyla reálnou demokratickou ideologií, nýbrž její karikaturou. Lehkost s jakou se tito lidé transformovali z komunistů v demokraty, odpovídala i „lehkosti“ s jakou Jelcin zacházel s právními demokratickými hodnotami a instituty. To, že jim tato radikální změna ideologie nečinila žádné zvláštní vnitřní dilema, znamenalo i to, že se nedokázali s patřičnou pietou chovat k ústavě a zákonům (Furman 2004b: 190).

Bez ohledu na zvolený název zůstává tedy bezpochyby centrální postavou celého systému prezident a to minimálně od přijetí nové federální ústavy z roku 1993. Ta byla vyjádřením vítězství exekutivy v čele s prezidentem nad legislativou o vedoucí roli ve státě, zakotvovala „privilegované postavení ruského prezidenta“ (Holzer 2001: 37). Prezident je podle ní nadán širokými legislativními pravomocemi, jako je vydávání dekretů, které pokud neodporují federálním zákonům ani Ústavě nevyžadují žádnou kontrasignaci nebo silné suspenzivní veto, které je přehlasovatelné nejméně dvoutřetinovou většinou v obou komorách parlamentu. Síla prezidenta se navíc projevuje v jeho vztahu vůči Dumě a vládě. Navrzení osoby premiéra je pouze na uvážení prezidenta, který tak může prosadit prakticky kohokoliv. Duma totiž může být rozpuštěna po trojím nesouhlasu s designovanou osobou premiéra, který se navíc i přesto svého úřadu ujímá. Prezidentský úřad pak v sobě koncentruje i mnohé další pravomoci jako je vrchní velení vojenských sil, určování základních parametrů zahraniční i vnitřní politiky nebo výběr nejdůležitějších ministrů (Holzer 2001: 38). Ústava z roku 1993 je tak prvním zlomovým bodem ve fungování ruského politického systému vedoucím k dominanci moci výkonné (prezidenta) nad mocí zákonodárnou. Již po dvou letech existence Ruska se tak jasně ukazuje, kdo ztělesňuje nejvyšší moc v Ruské federaci.

²¹ Ruská Ústava plně odráží situaci po rozeznání Nejvyššího sovětu. Centrální postavou politického systému se od nynějška stává prezident, který je nadán širokými pravomocemi jak vůči legislativě, tak i exekutivě. Je také nutno podotknout, že Ústava Ruské federace trpí značnými mezerami (např. způsob volby Rady federace, nejednoznačné pravomoci prezidenta při jmenování klíčových ministrů) a navíc si jednotlivá ustanovení Ústavy protiřečí (Kalinina 1999: 245). Ačkoli bylo ze strany opozice podáno mnoho návrhů na změnu Ústavy, které chtěli zejména posílit postavení Dumy v ústavním systému, tak žádný z nich úspěšně neprošel celým komplikovaným procesem (Kalinina 1999: 247-248). Je příznačné, že její první schválená novelizace z podzimu roku 2008 pocházela z dílny Kremlu a dále posiluje postavení prezidenta v systému.

Centrální role prezidenta nepramení pouze z jeho pravomocí vyplývajících z Ústavy, jejíž vypovídací hodnota byla ostatně v ruských dějinách vždy pochybná. Jeho roli zejména posiluje tradiční role silného samovládce, kterou z carské říše převzal i komunismus a po přechodném období se plně prosadila i v postsovětském období. To co může nahrávat koncentraci moci v okruhu kolem prezidenta je také „rezignace na uplatnění klasického principu dělby moci, a naopak záměrné propojení a navrstvení (nedělitelnost) moci, ztělesněné teorií výsostné role státu“ (Holzer 2001: 14). O centrální úloze prezidenta vypovídá i to, že volby hlavy státu jsou považovány za hlavní politickou událost, když volební účast na nich dosahuje 70% a ta tak převyšuje o 5-10%²² účast při volbách do Dumy (Holzer 2001: 45). Jan Holzer navíc nevidí parlamentní volby jako rozhodující okamžik politického života, ale spíše jako lakmusový papírek „testující potenciál kremelského tábora pro prezidentské klání.“ (Holzer 2001: 67) To pak potvrzuje i vysoká úspěšnost tzv. proprezidentských stran, která jak je ukázáno dále, v posledních letech neustále stoupá.

Ačkoli je prezident ústřední osobou celého politického systému, tak rozhodně není osobou všemohoucí a není „totálně zodpovědným za jakýkoliv krok ruské politické scény od roku 1991.“ V ruském politickém systému hrají významnou úlohu subjekty běžně stojící spíše vně politického rámce rozhodovacích procesů. Prezident, zejména pak Boris Jelcin, musel dělat kompromisy a dělit se o moc se zákulisními hráči jako je armáda, tajné služby nebo finanční oligarchie vzešlá z divoké privatizace. Více než-li ve stabilizovaných demokraciích je tak zde nutné se zaměřit na zdánlivě mimopolitické aktéry a třeba hodnotit neformální politické procesy (Holzer 2001: 51).

Silné postavení prezidenta se dá také vykreslit na jeho vztahu k armádě a silovým složkám celkově. Bezpečnostní rada ruské federace²³ a silová ministerstva, tedy instituce bezprostředně dohlížející na chod ozbrojených složek, jsou „prezidentskými“ institucemi (Barany 2008: 17). Od nové ústavy z roku 1993 získal prezident vůči armádě „téměř diktátorské pravomoci“, což bylo ještě posíleno dekretem z ledna 1994.

²² Výsledky voleb a další informace s nimi spojené je možné dohledat na stránkách Státní volební komise www.cikrf.ru

²³ BR RF předsedá prezident a dále v ní zasedají představitelé nejvýznamnějších ministerstev, které prezident jmenuje. BR RF za Jelcinovy administrativy fungovala jako bezpečnostní poradní orgán prezidenta, podporující stanoviska exekutivy a koordinující obrannou, zahraniční a vnitřní politiku. Za Putina však ztratila na důležitosti. To se dá dokumentovat na odchodu blízkého Putinova spolupracovníka Sergeje Ivanova z jejího čela v březnu 2001, nebo na její pozici během přípravy nové vojenské strategie či její neschopnosti iniciovat reformu armády. (Barany 2008: 22-23)

Signifikantní pro pochopení prezidentova postavení v systému, je také způsob jakým zahájil vojenskou intervenci do Čečenska v roce 1994. Učinil tak totiž bez informování parlamentu, čímž porušil články 8 a zejména 88 platné ústavy.²⁴ Ignoroval tak ústavní právo legislativy, která byla v klíčovém okamžiku opět odsunuta do pozadí. Ústavní soud však i přesto prohlásil celou akci za legální a odmítl proti prezidentovi vystoupit (Barany 2008: 19). Další omezení občanské kontroly nad armádou znamenal obranný zákon z roku 1996. Ten dále omezil, už tak velmi limitované, pravomoci legislativy nad armádou a naopak posílil roli generálního štábu, který se dostal na roveň ministerstva obrany. Tento nepřehledný stav byl pak vyřešen až v roce 2001 ve prospěch ministerstva obrany (Barany 2008: 20).

Prezidentská mocenská pozice je dále podpořena tím, že pod přímou kontrolou Kremlu jsou různé polovojenské jednotky, jako jednotky ministerstva vnitra, FSB, prezidentská ochranka, rozvědka nebo pohraniční stráž.

Prezident má k dispozici navíc rozsáhlý aparát, který je zaplněn lidmi, kteří požívají jeho důvěry. Jsou na něm plně závislí a prezident je může kdykoli odvolat z jejich funkcí. Prostřednictvím nich kontroluje veškerou činnost legislativy, státní správy i územní samosprávy.

4.2. Vláda

Druhým jádrem exekutivy je vláda, která však v ruském případě zůstává opravdu až na druhém místě. Její síla pramení především z její blízkosti prezidentovi a přežití vlády na důvěře prezidenta do značné míry závisí. Ten je totiž obdařen pravomocí schvalovat a zároveň odvolávat premiérem navržené ministry. Tvrzení že vláda je v ruském případě spíše odpovědná prezidentovi než parlamentu je možné také opřít o empirický materiál z posledních patnácti let, kdy „pouze Jevgenij Primakov se pokusil vytvořit takovou vládní sestavu, která by se na půdě Dumy, těšila širší a stabilní podpoře fixního uskupení jednotlivých stranicko-politických sil“ (Holzer 2001: 39-40). Primakov byl navíc jediným, který kolem své osoby vytvořil na Kremlu nezávislé centrum moci a z vlády učinil místo, kde se skutečně tvoří rozhodnutí. Díky tomuto novému stylu vládní

²⁴ V článku 88 se říká že „Prezident Ruské federace za okolností a způsobem stanoveným federálním ústavním zákonem vyhláší na území Ruské federace nebo v jednotlivých oblastech mimořádný stav, o kterém neprodleně podá zprávu Radě federace a Státní dumě (Koudelka 2006: 56).“

politiky se však dostal na kolizní linii s okolím Borise Jelcina, což ho také záhy stálo jeho premiérský post (Shevtsova 2003: 19). Společně s Primakovem pak byla poražena i myšlenka změny Ústavy, která by utvořila „silný kabinet a vlivný parlament“ (Shevtsova 2003: 41). V ostatních případech je vždy vidět rozhodující role prezidenta jak při formování nové vlády tak i při samotném výkonu její funkce.

Za tradičně nejvýznamnější jsou považována tzv. silová ministerstva, která jsou v ruském politickém modelu pod téměř absolutní kontrolou prezidenta. Vliv těchto struktur nadále vzrostl po nástupu Vladimira Putina do úřadu, kdy mnoho vysoce postavených osob z těchto ministerstev získalo politické posty v regionální administrativě, nebo federální vládě.

Komentáře zabývající se „putinovou érou“ se shodují, že moc v Rusku se v tomto období konsolidovala a to především v jeho rukou. Cenou za to však bylo další snížení úrovně demokracie v zemi.²⁵ Zoltan Barany k tomu říká toto: „Pod Putinem se Rusko stalo centralizovaným byrokraticko-autoritativním státem. Prezidentská administrativa, v centru moci, vládne podobným vlivem jako sekretariát ÚV KSSS...Během Putinovy vlády se premiéři, jejich vlády, regionální vlády a administrativy stali mnohem méně mocní než jejich předchůdci.“ Například sdílená pravomoc prezidenta a vlády nad silovými rezorty byla nahrazena konsolidovanou prezidentskou kontrolou (Barany 2008: 30).

4.3. Legislativa

Druhou klasickou složkou moci v prezidentských systémech je legislativa, která by měla fungovat jako autonomní zdroj moci a vyvažovat moc exekutivy. V ruském politickém systému je to však prakticky cizorodý prvek, který postrádá delší tradici zastávání těchto funkcí.

Ačkoli byl Sjezd lidových poslanců formálně považován za nejvyšší moc ve státě, tak jeho faktická moc byla nulová a sloužil pouze k stvrzování stranických rozhodnutí.

O prvních elitách profilujících se na parlamentní půdě můžeme mluvit až po volbách z března 1989 a vzniku opozice organizované v tzv. Mezuregionální poslanecké

²⁵ To lze doložit například na analýzách nebo statistických a parametrických údajích zveřejňovaných americkou nevládní organizací Freedom House. Viz. www.freedomhouse.org

skupině²⁶. Právě na půdě tohoto parlamentu (SLP SSSR) byl zvolen první a poslední prezident SSSR Michail S. Gorbačov nebo zrušena ústavně zakotvená vedoucí úloha komunistické strany.

Po roce 1991 se však parlament, který do této doby podporoval Jelcinův tábor, proměnil v jeho soka v souboji o moc. V letech 1992 a 1993 se pak „překotně stylizoval do exkluzivní role hlavního reprezentanta opozičního tábora vůči Jelcinově a Gajdarově transformační politice“ (Holzer 2001: 58). Tento konflikt vrcholil na podzim 1993, kdy prezident zvolil silové řešení krize a následně byla v prosinci referendem schválena nová Ústava, která nově upravila pravomoci jednotlivých složek moci.²⁷

Parlament se od této chvíle dostává do jednoznačně slabšího postavení vůči exekutivě, především pak prezidentovi. Toto jeho postavení není ani tak dáno pravomocemi, které mu zůstávají poměrně široké. Může například podat návrh na zproštění prezidenta funkce, poskytuje souhlas se jmenováním předsedy vlády, může vyjádřit nedůvěru vládě, jmenuje a odvolává předsedu Centrální banky nebo vyhláší amnestii.

Jeho slabost se projevuje v situaci, kdy se dostane do sporu s prezidentem, který je v takové situaci dominantním hráčem. Ve sporu o nového předsedu vlády nebo vyjádření nedůvěry vládě, disponuje pravomocí Dumu rozpustit a stanovit datum konání nových voleb (Holzer 2001: 60, Thames 2001: 704).²⁸

Od roku 1993 je tak Duma spíše v defenzívě s občasnými nezdařenými pokusy oslabit exekutivu. Jedná se především o tři neúspěšné pokusy sesadit kabinet Viktora Černomyrdina. Za spíše výjimečný úspěch může být považováno prosazení Jevgenije Primakova do čela vlády.²⁹ „Vývoj na přelomu 20. a 21. století, spojený s razantním nástupem Vladimira Putina, pak aktuálně dokladuje přetrvávající schopnost ruské

²⁶ Meziregionální poslanecká skupina se vyprofilovala jako hlavní opoziční, prodemokratický blok v rámci sovětského parlamentu. Mezi její hlavní představitele se počítali Andrej Sacharov, Boris Jelcin, bývalý moskevský starosta Gavriil Popov nebo Jurij Afanasjev.

²⁷ To, co tato reforma však nebyla schopná ovlivnit, byly výsledky voleb. Duma tak i v následujících letech nadále zůstala vůči prezidentovi nepřátelsky orientovaná. Antireformní strany KPRF, LDPR a Agrární strana v letech 1993-1995 kontrolovali 36,9% mandátů, po volbách v roce 1995 to bylo již dokonce 51,6% poslaneckých křesel (Thames 2001: 872).

²⁸ Ústavou je v těchto případech omezen pouze tak, že ji nesmí rozpustit během prvního roku její existence, posledních šesti měsíců svého mandátu, pokud je prezident obviněn z velezrady nebo v době válečného a mimořádného stavu.

²⁹ Tento model, kdy premiér disponoval většinou v parlamentu totiž odporoval předchozímu stavu. To znamená situaci, kdy premiér byl jmenovaný prezidentem a plně závisel na jeho důvěře (Shevtsova 2003: 26-27).

exekutivy „zneužívat“ parlamentní půdu k čistě stvrzovacím aktům, nemajícím vlastní iniciační potenciál“ (Holzer 2001: 61).

Nejinak je tomu i v případě Horní komory parlamentu, reprezentující ruské regiony, Rady federace. V ní zasedá po dvou zástupcích z každého z více než osmdesáti³⁰ regionů, přičemž jeden vždy zastupuje exekutivu a druhý legislativu každého ze subjektů,³¹ z čehož také pramení neustálé obměňování skladby tohoto orgánu. Ačkoli je z kompetenčního hlediska zastíněna Dolní komorou, tak je její souhlas nutný pro zásadní rozhodnutí jako je potvrzení prezidentských nařízení o vyhlášení výjimečného a mimořádného stavu, použití vojenských sil mimo území federace nebo souhlas se zproštěním prezidenta funkce. Dále dává souhlas se zákony přijatými Dumou nebo s ratifikací mezinárodních smluv (Holzer 2001: 62).

Slabost ruského parlamentu se však nejjasněji projevuje v situaci, kdy prezident odmítne signovat zákon. V takovém případě musí totiž obě komory parlamentu disponovat dvoutřetinovou většinou k přehlasování prezidentského veta, což je v ruských realitách téměř nemožné³². Díky tomuto a také své dekretální pravomoci, tak může prezident úspěšně obcházet legislativu pokud disponuje alespoň třetinovou podporou.³³

Z výše uvedeného lze pak dovodit hypotézu „o spíše slabé pozici obou komor ruského parlamentu, kterému je v institucionální soustavě Ruska přisouzena spíše stvrzující, v optimistickém případě pak limitovaně kontrolní, bezesporu však nikoli iniciační či dokonce formující funkce“ (Holzer 2001: 63).

Tato situace se stává ještě hmatatelnější po parlamentních volbách z roku 2003. Tehdy více jak 2/3 křesel a všechny významné funkce v Dumě obsadila prokremelská strana Jednotné Rusko, jejímž hlavním cílem nebylo vytváření vlastní politiky, ale podpora prezidenta a jeho iniciativ. Tímto výsledkem se nadále marginalizuje role

³⁰ Počet subjektů federace se v posledních několika letech snižuje, když dochází k jejich postupnému slučování. K prvnímu březnu 2008 jich tak bylo už pouze 83 a podle plánů by se jejich počet měl i nadále snižovat. Autonomní okruhy, které v současnosti zbývají poslední čtyři, by měly úplně zaniknout.

³¹ Do reformy z roku 2000 v Radě federace zasedal vždy gubernátor spolu s předsedou legislativního orgánu.

³² Pro podpoření tohoto tvrzení je třeba vzít v úvahu velkou roztržitost a polarizaci ruského parlamentu během Jelcinovi vlády a tak velmi obtížné sestavování jakékoliv většiny. Období vlády V. V. Putina je pak naopak charakteristické naprostou lojalitou Dumy vůči prezidentovi.

³³ Tato praxe byla rozšířena především během funkčního období Borise Jelcina, který prakticky po celou dobu výkonu své funkce čelil nepřátelskému naladění Dumy vůči sobě a své administrativě. Exekutivní zákonodárná činnost tak byla v tomto období značně nadužívána. Premiér Kirienko to v roce 1998 vyjádřil slovy: „vše co jste zde přijali není pro vládu dost, a ta tak bude jednat sama prostřednictvím prezidentských dekretů a vlastních vládních nařízení“ (Chaisty, Schleiter 2002: 716). To ukazuje nejenom na převahu moci výkonné nad mocí zákonodárnou, ale také na pozici vlády jako prezidentského tělesa.

parlamentu v politickém systému RF. Na půdě parlamentu, po neúspěchu Svazu pravicových sil Borise Němcova a Jabloka Grigorije Javlinského ve zmíněných volbách, neexistuje jakákoli demokratická opozice a platforma plnící svou kontrolní funkci vůči exekutivě. Za Putina se legislativa proměnila v poddajný nástroj prezidentské exekutivy. Omezila svou funkci na schvalování návrhů bez toho, aby iniciovala jakékoli změny, které by šly proti záměrům exekutivy (Barany 2008: 29). Legislativním procesu zcela dominuje Jednotné Rusko³⁴ (Barany 2008: 30).

Problematickým se stává mluvit o existenci jakýchkoli brzd a protivah v systému, které jsou jinak nedílnou součástí vyspělých demokracií. Rusko se tak dostává do kategorie tzv. delegativních demokracií, kdy odpovědnost a reprezentace parlamentu jsou bagatelizovány ničím neomezovaným prezidentem mezi volbami. (Chaisty, Schleiter 2002: 701)

Toto vyjadřuje jinými slovy i Lilia Ševcova, když upozorňuje na spojitost mezi udělením spíše formálních pravomocí na jedné straně a vznikem parlamentu, který si neuvědomuje svou odpovědnost a ztrácí ji na straně druhé. „Podle ruské ústavy...strany zvolené do parlamentu neměly příležitost utvořit vládní kabinet a stvrzovací³⁵ parlament neměl reálnou možnost ovlivňovat politiku vlády. Tak vznikl nezodpovědný parlament s nezodpovědným multipartismem. Jak strany, tak i Parlament se udržovaly při životě neustálými útoky na exekutivu. Vláda prezidentem utvářená a jemu podřízená byla ještě méně zodpovědná. Skládala se téměř výhradně z představitelů vlivových skupin za účelem zabezpečování jejich zájmů“ (Shevtsova 2003: 18).

4.4. Politické strany

Složkou politické moci, která je v západních demokraciích navázána na své působení v rámci legislativy jsou politické strany. V Rusku je však třeba vyjádřit o reálné moci politických stran ovlivňovat důležitá rozhodnutí značné pochybnosti.

Hlavními důvody, které k takovéto situaci vedou je postupné oklešťování moci parlamentu, tedy přirozeného prostředí realizace moci politických stran. Dále je to pohyb

³⁴ Tento závěr se dá snadno ověřit na webových stránkách ruské Dumy, kde jsou k dispozici zápisy jejich jednotlivých zasedání. Výsledky jsou přístupné na <http://wbase.duma.gov.ru/steno/nph-sdb.exe>. Pozoruhodné je, že většina hlasování o legislativních návrzích končí v současné Dumě jednohlasně.

³⁵ V originále je použit výraz rubber stamp

mezi dvěma extrémními podobami parlamentu, tedy polarizovaným multipartismem jelcinovského období a dnešní situací, kdy jediná frakce ovládá všechny parlamentní procedury.

Dalším důvodem je také celkové nastavení rozhodovacích procesů ve státě. Je zde totiž opakovaně potvrzována nadřazenost exekutivy „a nadstandardní role nestranických politických aktérů“ jako je oligarchie nebo některé části státní administrativy. V takovém prostředí se pak strany nestávají základním kamenem formulace, kumulace a prosazování individuálních a kolektivních zájmů, ale jsou odsunuty do pozadí jinými klientelistickými vazbami (Holzer 2004: 45).

Na této situaci se pak nic nemění ani po nástupu Vladimíra Putina a vítězství prokremelských stran ve volbách do Státní Dumy. Jan Holzer k tomu říká, že: „Obecný rámeček, s přetrvávající druhořadou rolí i vahou politických stran a jejich soustavy z hlediska reálného fungování ruského politického makrosystému, zůstal v podstatě neporušen...“ (Holzer 2004: 55).

4.5. Soudní moc

Třetí klasickou složkou moci je moc soudní. Mocenský potenciál má především ústavní soud, který to projevil především během bouřlivého transformačního období, kdy pravidla výkonu moci a správy země byla zcela nejasná.

Ústavní soud v této době velmi aktivně zasahoval do politických kauz, kdy se jeho rozhodnutí dotýkala fungování celého systému. Mezi nejznámější rozhodnutí patří zákaz činnosti komunistické strany, nebo rozhodnutí o neústavnosti aktů prezidenta z března 1993. Z 26 rozhodnutí z let 1992-1993 se jich sedm týkalo výhradně činnosti prezidenta. Když však Jelcin prosadil konání referenda ve kterém uspěl a upevnil pozici Kremlu, tak se ústavní soud RF ocitl společně s Dumou v poraženém táboře (Holzer 2001: 71-72). Nicméně po uklidnění situace se soud chopil role arbitra mezi exekutivou a legislativou. Proměnou prošel i vztah prezidenta k této instituci, který korigoval své napadené akty a někdy je měnil dokonce ještě před vynesením rozsudku (Holzer 2001: 73).

Co se týká ostatních soudů, lze vyslovit značnou pochybnost o jejich nezávislosti v „citlivých“ kauzách. Především volební soudnictví je pod jasným vlivem Kremlu, který

ho využívá k prosazení svých kandidátů na federální i regionální úrovni (Shevtsova 2003: 124-125, 195).³⁶

Stejně tak státní zastupitelství, se v posledních letech proměnilo v poplatný nástroj politické moci a je využíváno ke stíhání osob, které mají potenciál hrát nezávislou politickou roli (Shevtsova 2003: 194).

4.6. Regiony

Pro Rusko, jako stát rozkládající se na obrovském prostoru mezi dvěma oceány na jehož území žijí desítky nejrůznějších etnik, byla otázka efektivního spravování jednotlivých oblastí vždy otázkou samotného přežití. V jeho historii se často objevovaly snahy, zejména v periferních oblastech impéria, vymanit se z područí centra. Nicméně až do pádu sovětského státu nebyly ve své většině dlouhodobě úspěšné.

Ze sovětských dob dnešní Rusko zdědilo komplikovanou, nepřehlednou strukturu vzájemně se překrývajících, různě nazvaných tzv. subjektů federace. Ty v sovětských dobách fungovaly jako převodová páka moci komunistické strany a opravdu autonomních rozhodnutí činily poskrovnu.

Po rozpadu SSSR se však Rusko nestalo homogenním státním celkem, ale nadále na jeho území existují odstředivé tendence. Pravděpodobně nejnebezpečnější pro integritu země jsou rozdíly v etnickém složení a ekonomické úrovni jednotlivých regionů.

Ruská tranzice, která byla provázena oslabením moci centra, pak umožnila vyplutí těmto problémům napovrch. „Pád totalitního systému vyvolal rozvoj emancipačních procesů různé intenzity prakticky ve všech subjektech ruské federace..., které s větší či menší intenzitou vystoupily s požadavkem odstranění dosavadní totální závislosti na Moskvě, s požadavkem politické a zejména ekonomické autonomie.“ Tento proces dezintegrace v rámci Ruské federace začal ještě za existence SSSR vyhlášením suverenity Tatarstánu a Baškorstánu v druhé polovině roku 1990³⁷, o rok později se

³⁶ Běžnou praxí ve volbách se bohužel stalo vyškrtávání kandidátů z volebních listin, neumožnění kandidatury opozičním subjektům i jiné obstrukce v rámci volebního procesu. Zřetelným příkladem pak mohou být poslední prezidentské volby, kdy byli všichni významní demokratičtí kandidáti, s požeňáním soudů, zbaveni možnosti uplatnit své pasivní volební právo.

³⁷ Jednou z příčin těchto odstředivých tendencí v rámci RF se stal souboj o podporu regionů mezi sovětským vedením a vedením RSFSR v posledních letech existence SSSR. Produktem této situace je i

k nim přidalo i Čečensko. „Snaha o dosažení větší či menší míry nezávislosti na moskevském centru zasáhla poté prakticky všechny republiky a oblasti Ruska, zejména pak ty ekonomicky nejvyvinutější a surovinově nejbohatší.“ V důsledku nastalé situace pak byla v březnu 1992 podepsána nová Federální smlouva, kterou schválili všichni kromě Čečenska a Tatarstánu. Druhý jmenovaný subjekt ji podepsal s výhradami až později (Kotyk 1998, 11). Tato „štědrá“ dohoda mezi Jelcinem a regiony, však sledovala spíše krátkodobé cíle, jako například Jelcinovo znovuzvolení v roce 1996, než-li posílení upadajícího ruského státu. Dohoda také znamenala vznik mnoha konfliktů mezi centrem a regiony. Jednak se to týká oblasti zákonodárné, kdy regiony nerespektovaly nadřazenost federální legislativy, nebo také výběru daní (Willerton 2005: 230), kdy zejména bohaté regiony odmítaly odvádět požadované prostředky do státního rozpočtu.

Podpis této smlouvy však situaci nezklidnil a v roce 1993 si tak například jedna třetina regionů určovala sama výši daní. Konflikt mezi Moskvou a regiony tak pokračoval i nadále. Centrum nezřídka zbavovalo funkcí neposlušné gubernátory, kteří se postavili proti zájmům Kremlu³⁸ a snažilo se omezovat pravomoci regionů (Kotyk 1998: 12). Tvrdá politika vůči regionům se zdála zprvu úspěšná, „brzy se však ukázalo, že tento pokus centrální moci neomezeně dominovat nad místními i regionálními orgány je jednoznačně odsouzen k neúspěchu“ (Kotyk 1998: 14).

Ústava z prosince 1993 sice jasně vymezovala hranice pravomocí subjektů federace³⁹, na druhé straně však rozsah těchto pravomocí byl obrovský. Významnou novinkou bylo zřízení Horní komory Parlamentu, Rady federace, kde bylo po dvou zástupcích z každého regionu.⁴⁰ Právě ona během celého jelcinského období hrála zásadní roli v artikulaci zájmů regionů a na její půdě bylo jasně viditelné „rostoucí sebevědomí regionálních vůdců, požadujících zvýšené pravomoci nejen pro „své“ regiony, ale rovněž pro samu Radu federace“ (Kotyk 1998: 20).

Období po schválení Ústavy je charakteristické snahou jednotlivých regionů posílit svou pozici a rozšířit své pravomoci. V únoru 1994 tak byla podepsána dohoda

výrok Borise Jelcina pronesený v roce 1990 v Tatarstánu, kdy vyzýval lokální vůdce, aby se chopili takového množství suverenity kolik jen jsou schopni unést (Willerton 2005: 231).

³⁸ Konkrétně se jednalo o ty vedoucí regionálních administrativ, kteří se otevřeně postavili proti Jelcinově postupu z podzimu 1993.

³⁹ Byl zde jasně vyjádřen princip nedělitelnosti území federace a bylo tak jasně popřeno právo na secesi jakéhokoli území v rámci RF.

⁴⁰ Do Putinovy reformy byl jedním vždy nejvyšší představitel exekutivy a druhým hlava legislativního orgánu regionu.

s Tatarstánem, která mu přiznávala obrovské pravomoci v daňové oblasti, vnějších ekonomických vztazích a hospodářství obecně, a signalizovala přesun pravomocí na regionální úroveň. V srpnu téhož roku byla obdobná dohoda podepsána i s Baškorstánem. K 30.10.1997 pak tyto dohody o dělbě pravomocí existovaly už ve vztahu k šestatřiceti subjektům RF. V průběhu pěti let od rozpadu sovětského monolitu se tak regiony Ruské federace konstituovaly do podoby reálných subjektů politické a ekonomické moci (Kotyk 1998: 15-16). Regionální volby v letech 1996 a 1997, kdy se volilo ve většině z 89 subjektů RF, znamenaly další oslabení moci centra nad regiony. Oproti předchozí praxi, kdy naprostá většina hlav exekutiv byla jmenována prezidentem, nyní došlo k přímé volbě 49 gubernátorů. Tím byl mandát jednotlivých hlav exekutiv posílen a centrum s nimi tak muselo více počítat, když ve sporech s centrem často „zaujímají velmi neústupná stanoviska.“

Problematickým se také ukázalo oboustranné nerespektování ústavy. Někteří gubernátoři jasně překračují své pravomoci a nerespektují federální zákony, všudypřítomná je korupce a nepotismus. „Místní orgány vydávají zákonné normy, které jsou často v rozporu s platným federálním právním řádem...sílí tendence k právní autonomizaci subjektů Ruské federace. Důsledkem je situace, kdy ústavy v devatenácti z jedenadvaceti republik Ruské federace jsou v rozporu s federální ústavou.“ Navíc mnohé regiony provádějí vlastní hospodářské politiky, čímž jasně porušují federální principy. V důsledku toho pak docházelo až k vytváření uzavřených regionálních hospodářských systémů (Kotyk 1998: 18-19).

Jelcin pak naopak zasahoval do vzájemných vztahů pomocí vydávání dekretů nebo ustanovováním zvláštních zmocněnců (Kotyk 1998: 16-17). Například v roce 1997 se Jelcin pokusil jmenovat do regionů své zplnomocněné představitele, kteří by kontrolovali dodržování federální legislativy a prezidentových výnosů, což se setkalo s pochopitelným odporem regionálních administrativ (Kotyk 1998: 18). Tím, kdo tento způsob ovládnutí regionů centrem dokázal úspěšně završit se stal až Vladimir Putin.

Situace chronické slabosti ruského státu v 90. letech tak regiony využily k získání kontroly nad svými lokálními zdroji, během jejichž privatizace si místní elity zajistily privilegované postavení. „Koncem léta 1993 byl tento proces formování regionálních elit v podstatě ukončen...Pro kohokoli přicházejícího zvnějšku, bez odpovídajících styků a vlastního mocenského zázemí, byl vstup do regionální mocenské elity uzavřen“ (Kotyk

1998: 12). Regiony navíc posilovaly svou pozici během voleb do celofederálních orgánů, kdy se právě jejich podpora prokremelskému táboru ukázala jako zásadní pro jeho volební úspěch (Holzer 2001: 86). To pak platí jak o prezidentských volbách v roce 1996, tak i o všech volbách parlamentních z 90. let. Volební úspěch kandidáta v jednomandátových volebních obvodech⁴¹ v ruském případě totiž závisí spíše než na stranické příslušnosti, na kontrole místních zdrojů. Nejčastěji tak vítězili představitelé místního politického establishmentu nebo ti, co ovládali v regionu významné hospodářské zdroje, nebo alespoň ti, co na takové osoby měli silné kontakty. Klíčovou skutečností pro získání volené funkce se stávala podpora ze strany místního gubernátora (Thames 2001: 875-876).

V 90. letech se navíc mluví i o tzv. regionalizaci armády, tedy situaci kdy se vojenské posádky spoléhaly spíše na podporu regionální administrativy než na pomoc z centra (Holzer 2001: 118).

I přes to, že si Boris Jelcin uvědomoval nutnost podřídit si regiony a snažil se do nich dosazovat sobě loajální lidi, tak převládající tendence byla spíše opačná. V roce 1998, tedy na konci Jelcinova prezidentství, považoval Václav Kotyk problematiku vztahu mezi moskevským centrem a regiony Ruské federace za „bezpochyby rozhodující problém ruské vnitřní politiky.“ Navíc viděl podporu regionů jako klíčovou pro úspěšnou transformaci země. Bez jejich podpory podle něj „nebude v Rusku možné úspěšně realizovat proces ekonomické a politické transformace společnosti.“ Na regionální politice centra a klíčových regionů pak podle autora dokonce „závisí jednota Ruska, jeho další existence jako jednotného státu“ (Kotyk 1998: 9).

Situaci dále komplikuje fakt že „představitelé některých regionálních elit, nejednou „transformovaní“ představitelé bývalé sovětské mocenské elity, nemají většinou z úzce mocenských důvodů zájem na skutečné transformaci v tržní ekonomiku a politickou demokracii toho či onoho regionu a snaží se využít objektivně existujících specifík daného regionu, a zejména obtíží transformačního procesu, k prosazování vlastních egoistických zájmů, protikladných záměrům centra“ (Kotyk 1998: 25-26). „Suverenita je totiž někdy představiteli regionálních elit vnímána jako prostředek k privatizaci příslušného území“ (Kotyk 1998: 26). Ačkoli byla tato slova napsána na konci 90. let,

⁴¹ Volební systém do Dolní komory parlamentu se skládá ze dvou rovnocenných složek (v každé z částí se volí 225 poslanců) a to složky celofederální poměrné a většinové aplikované v jednomandátových obvodech.

tedy v době nejhlubší krize ruské ekonomiky i pokračujících dezintegračních tendencí, tak zejména pasáž o nezájmu na skutečné transformaci v tržní ekonomiku a politickou demokracii je bezezbytku platná dodnes.

Sílu regionálních administrativ na konci Jelcinovy éry dobře ilustruje výrok Grigorije Javlinského z roku 1999. „Federální orgány dnes nejsou v plné míře schopny garantovat dodržování základních lidských práv v regionech, nebo zajistit jednotný právní a hospodářský prostor. Dokonce ani nemají sílu kontrolovat své vlastní místní struktury. Regionální prokuratury, státní administrativa a pobočky ministerstev se všude dostávají pod kontrolu gubernátorů. Kam se má občan obrátit pro ochranu před místní svévolí?“ (Solnick 1999: 821)

Úspěšnější z hlediska stabilizace situace ve vztazích centrum-regiony se zdá až politika Vladimira Putina. Ten ihned po svém nástupu⁴² do funkce rozdělil zemi do sedmi federálních okruhů v čele se svými zmocněnci, pod které bylo podřazeno všech dosavadních 89 subjektů federace. Následně Duma schválila tři zákony omezující moc jednak samotných regionálních vůdců, tak i Horní komory parlamentu (Shevtsova 2003: 91). Zároveň vyvíjí tlak na regiony, aby harmonizovaly svou legislativu s tou federální (Holzer 2001: 86).⁴³

Prezident se navíc pomocí svých administrativních zdrojů, vlivu na soudy a média snaží prosazovat do regionů sobě loajální lidi. Nežádoucnost kandidatury osob nelojálních k Moskvě (Kremlu) je jasně demonstrována.⁴⁴ Nicméně Putin dělal i kroky opačným směrem když umožnil⁴⁵ i třetí opakovanou kandidaturu na funkci hlavy regionální administrativy (Shevtsova 2003: 125).

Z komparativního hlediska se jeví velmi zajímavým způsob fungování politických systémů jednotlivých regionů, který se pohybuje od pluralitní demokracie v Petrohradě po autoritářskou strukturu vyznačující se absencí politické soutěže v Kalmycku, nebo „militárně-politické“ panství v Přímořském kraji (Holzer 2001: 89). Například v Tatarstánu se moci od devadesátých let chopil klan Šajmijevů, který vyrostl přímo

⁴² 13.5.2000, tedy pouhých osm dní po své oficiální inauguraci vydal dekret, kterým se zřizovalo těchto sedm federálních okruhů, jejichž hranice se shodovaly s vojenským členěním země. Pět ze sedmi jejich představitelů mělo své kořeny v silových strukturách. (Shevtsova 2003: 91).

⁴³ V květnu 2000 vyhovovala federální ústavě jen ústava Udmurtie z celkového počtu jednadvaceti republikových ústav v rámci RF (Shevtsova 2003: 92).

⁴⁴ Například Alexander Ruckoj, gubernátor Kurské oblasti a v letech 1991-1993 také zástupce prezidenta, byl vyškrtnut s tamních regionálních voleb den před samotným hlasováním (Shevtsova 2003: 124-125).

⁴⁵ Přesněji řečeno Duma pod jeho tlakem schválila ústavní dodatek.

z lokální sovětské nomenklatury a úspěšně kontroluje veškeré lokální zdroje. Tento nepotismus je tolerován především pro obrovskou moc klanu v regionu a podporu, kterou poskytoval Kremlu ve federálních volbách. Jelikož i Putin si byl vědom jejich síly a potřeboval jejich podporu ve volbách, „věděli totiž jak počítat hlasy,“ tak se jich nebyl schopný zbavit. Podobné klanové struktury pak lze nalézt i v jiných ruských regionech (Shevtsova 2003: 125).

Podle ruského politologa Gelmana vede prostředí bez etablovaných formálních institucí, což je i případ ruských regionů, k maximalizaci moci exekutivy. „Tato akumulace moci je doprovázena snahou o minimalizaci vlivu alternativních aktérů prostřednictvím jejich diskreditace, administrativního znevýhodňování a poškozování.“ Výjimkou z tohoto pravidla je pak Sverdlovský kraj a Udmurtská republika, kde se vyvinul opravdu kompetitivní režim politických stran. Jinde se pak jedná o dohodu soupeřících elit a rozdělení moci mezi ně, jako je tomu v Nižním Novgorodu a Omsku, nebo o monopolistické chování elity jako je tomu kupříkladu v Tatarstánu (Holzer 2001: 90-92).

4.7. Organizované zájmy

Jelikož Rusko rozhodně nepatří mezi konsolidované demokracie, tak se nelze spokojit pouze s popisem ústavních institucí, ale je třeba zmínit i roli neoficiálních struktur. Takovými „(mimo)politickými“ aktéry, kteří vykazují nepřehlédnutelný vliv na ruský politický systém a tok rozhodovacích procesů, jsou jednak armáda nebo tajné služby ale také vojensko-zbrojní nebo palivo-energetický komplex nebo také ilegální struktury a organizovaný zločin. Nejvýznamnější roli mezi nimi pak zastávají tzv. oligarchové a tajné služby. Složení organizovaných zájmů s reálným vlivem se tak v Rusku zásadně odlišuje od západních standardů (Holzer 2001: 114-115).

4.7.1. Oligarchové

Oligarchie je specifická skupina složená z jednotlivců, kteří díky své finanční síle získali rozhodující vliv na důležitá politická rozhodnutí. Jako významný aktér politické tranzice se oligarchie objevuje pouze v zemích bývalého Sovětského svazu, zejména pak

v Rusku. Právě zde se totiž za velmi netransparentních podmínek přerozděloval největší objem státního majetku. Důležitou charakteristikou je, že tito lidé spolu až na výjimky nespolupracují a jsou si spíše vzájemně soupeři (Solnick 1999: 810-811). To bylo například patrné při velmi vlažné reakci ostatních oligarchů na zatčení Michaila Chodorkovského.

Síla oligarchů pramení jednak z jejich obrovského majetku získaného privatizací strategických podniků nejčastěji z oblasti těžby surovin ale také z vlivu na veřejné mínění prostřednictvím jimi vlastněných médií od regionálních novin po celostátní televizní kanály. Díky této schopnosti ovlivňovat mimo jiné výsledek voleb se o nich dá hovořit jako o „autonomní politické síle“ (Holzer 2001: 116). Toto tvrzení Jana Holzera se dá bezesbytku použít pro popis mocenských vztahů vládnoucí za prezidentství Borise Jelcina. V této době byli oligarchové, zejména ti blízcí Kremlu a Jelcinově „rodině“⁴⁶ silou, která ovlivňovala tvorbu politiky ve svůj prospěch a prostřednictvím svého postavení hráli klíčovou roli i ve volebním klání (Shevtsova 2003: 277).

Po nástupu druhé postsovětské hlavy státu se však situace začíná rychle měnit a Putin se snaží vypořádat s těmi, kteří se zdráhali podřídit jeho politické linii. První na řadě byli mediální magnáti Gusinskij a Berezovskij, kteří jednak vyžadovali speciální zacházení ze strany Kremlu a také nevyjadřovali prostřednictvím svých médií dostatečnou úctu jeho novému vládcovi.⁴⁷

Ačkoli však Putin proklamoval svůj odstup od oligarchů, tak není pravda že by oligarchové za jeho vlády ztratili veškerý vliv na chod země. Byli odstraněni pouze ti, kteří měli politické ambice a nevyjadřovali vůči Putinovi loajalitu. Naopak se objevili noví, kteří se dostali do blízkosti prezidenta jako například Sergej Pugačev (Shevtsova 2003: 84).

Narozdíl od oligarchů, kteří se objevili jako vlivová skupina až po pádu komunismu v souvislosti s nastartovanou ekonomickou transformací, zdědily ostatní mocenské struktury svou pozici ze starých časů.

⁴⁶ Tento termín který poprvé použila Olga Krištanovskaja záhy zlidověl a stal se široce akceptovaným termínem pro popis rozdělení moci a majetku mezi Jelcinovy příbuzné a blízké. Na vrcholu této struktury stála dcera Borise Nikolajeviče Taťána Dačenko společně se svým manželem Valentinem Jumaševem, dále šéf jeho kanceláře Alexander Vološin a oligarchové Roman Abramovič a Boris Berezovskij (Shevtsova 2003: 17).

⁴⁷ Vladimir Gusinskij podporoval ve volební kampani v roce 1999 Jurije Lužkova a Jevgenije Primakova a jejich stranu Vlast-Celé Rusko a v prezidentském klání o rok později Grigorije Javlinského (Shevtsova 2003: 94).

4.7.2. Armáda

I přes úpadek své moci a prestiže způsobený stažením z východní Evropy a dalších oblastí a dramatickým snížením rozpočtu si armáda udržela značný vliv na politiku. To se zřetelně ukázalo během nezdařeného puče z roku 1991, když armáda poprvé jednala samostatně a nevyplnila vůli strany. Navíc když Jelcin bezprostředně poté vydal dekret, který rozpustil komunistickou stranu i KGB, tak armáda zůstala bez jakéhokoli účinného dozoru (Barany 2008, 17). Další významný okamžik, kdy armáda rozhodovala o dalším směřování země, přišel během podzimních událostí roku 1993. Tehdy jak Kreml tak i Parlament žádali o podporu armády při prosazování svých cílů.

Situace v armádě zejména během 90. let nebyla uspokojivá. Její materiální zabezpečení bylo žalostné a docházelo k masovému rozprodávání jejího majetku na černém trhu a korupci v masovém měřítku. Situaci se Jelcin snažil vyřešit materiálními i legislativními ústupky. Výsledkem byla slabá kontrola nad jednáním armády, nezasahování do vnitřních záležitostí armády ze strany exekutivy a neuskutečněná reforma této páteře ozbrojených složek. Armádní velitelé sami pak připravovali vojenskou doktrínu, která tak logicky znamenala zakonzervování existujícího stavu (Barany 2008: 20).

Jako projev autonomní síly armády se dá interpretovat i její jednání naprosto mimo rámec politického zadání jako se stalo při obsazení letiště v Prištině v roce 1999, nebo některé její kroky v Čechensku. Během funkčního období V. Putina však dochází k usměrňování její nezávislosti. To se dá doložit upevněním pozice Bezpečnostní rady RF, uvedením prvního civilisty do čela ministerstva obrany nebo přijetím nové vojenské doktríny (Holzer 2001: 118).

4.7.3. Tajné služby

Na postavení tajných služeb se promítly změny tranzitivního období, především pak rozpuštění KGB po účasti jejich vysokých představitelů na srpnovém puči z roku 1991. Speciální služby pak prošly nepřehlednou restrukturalizací během níž docházelo k několikerému rozdělování a slučování jejich složek. Výsledkem tohoto procesu však nebylo zbavení moci bývalých příslušníků KGB. Vliv tajných služeb na exekutivu

v současnosti lze doložit personální provázaností obou struktur. Někdy se dokonce používá termín KGBizace ruské politiky. Tajnými službami prošli například premiéři J. Primakov a S. Štěpašin, bývalý i současný premiér a bývalý a možná i budoucí prezident V. Putin nebo dlouholetý ministr obrany Sergej Ivanov.

Pronikání osob spjatých s tajnými službami do volených a politických funkcí obecně, se urychlilo nástupem bývalého rozvědčíka Vladimira Putina do prezidentského úřadu. Pro ilustraci tohoto jevu může sloužit následující výrok: „Léta plynou a bývalý šéf KGB Krjučkov nabyl opět své staré jistoty. Opět je vítaný. Prezident Putin mu oplácí návštěvu a zve jej do Kremlu. Zatímco Jakovlev⁴⁸ tiše ústraní přemýšlí nad svou minulostí.“(Fedorovski 2002: 108)

Lidé spjatí s tajnými službami jsou do těchto pozic dosazováni především pro jejich loajalitu, s kterou u nich může Putin počítat. Zároveň je třeba vzít na zřetel to, co říká francouzská historička a specialistka na Rusko, Hélène Carrere d'Encausse: „KGB je v Rusku tím, čím je Národní shromáždění v Paříži. Na půdě KGB se formoval rámeček státní správy, v KGB se shromažďovali nejinteligentnější lidé, pro KGB se najímalo nejvíce vzdělaných lidí. Nebylo jiné školy; špionáž byla málo důležitá část její činnosti, avšak pouze o této části se ví, a ta dnes není zajímavá. KGB byla institucí, která vytvářela reprezentativní kádry. A to je to, co je třeba vědět.“(Hélène Carrere d'Encausse 2000, citována v Fedorovski 2002:90)

Na druhou stranu nemohou být považováni za přínos pro demokratický vývoj. Stěží totiž mohou být příslušníci tajných služeb podezírání ze sympatií vůči průhlednosti v politice nebo vůči nezávislé občanské opozici (Barany 2008: 26).

4.7.4. Státní monopoly

Poslední skupinou, kterou bych zde chtěl zmínit jsou státní monopoly, v čele s Gazpromem. Rusko je totiž největší těžař plynu na světě a jeho výhradním vývozcem je státní monopol Gazprom, jehož daňové výnosy plní přibližně jednu čtvrtinu státní pokladny. Navíc jsou dodávky plynu používány i jako nátlakový prostředek v zahraničně-politických otázkách. Z prostředí Gazpromu vyšel Viktor Černomyrdin,

⁴⁸ Alexandr Jakovlev bývá označován za architekta Gorbačovovi Perestrojky, za muže který stál v pozadí a celý proces inspiroval. Snažil se zabránit vlivu konzervativců a KGB na Gorbačova a předejít jejich puči ze srpna 1991.

který ho řídil až do roku 1992, kdy se stal premiérem. Současný první muž ve státě Dmitrij Medvěděv pak od roku 2000 také stál v čele této společnosti. Svého času se pak o Gazpromu spekulovalo jako o důstojném místě pro Vladimira Putina po jeho odchodu z funkce prezidenta RF.

Významné pro postavení Gazpromu ve struktuře moci jsou i jeho rozsáhlé vedlejší aktivity. Pro naše účely je nejvýznamnější jeho mediální impérium zahrnující televizní kanály – NTV a TNT nebo významná periodika jako je Izvěstija a týdeník Itogy, nebo rádio Echo Moskvy a mnohá další (Gazprom 2007).

Dalšími významnými společnostmi ve státních rukou, které však už nedosahují vlivu Gazpromu, jsou další firmy z oblasti těžby ropy a plynu jako je Rosněft nebo elektrárenský gigant Jednotný energetický systém či zbrojní firmy jako například Suchoj.

Když bychom měli shrnout tuto kapitolu a odpovědět na to, kde se skrývá moc, tak je třeba v první řadě zmínit prezidentskou administrativu. Ta je po celé období, zejména po roce 1993, nezpochybnitelným středobodem politického systému. Jak Boris Jelcin, tak i jeho nástupce se po celé své volební období snažili koncentrovat moc v Kremlu a současně potlačovat všechna ostatní centra moci. Především zde je tedy třeba hledat elity současného Ruska.

Do roku 1993 pak hraje konkurenční roli vůči Kremlu parlament, který se opíral o svou legitimitu získanou během přelomu 80. a 90. let. Právě Sjezd lidových poslanců byl místem, kde se střetávaly různé myšlenky a tvořila zásadní rozhodnutí a plnil tak i roli centra politického života tohoto období. V následném střetu s prezidentem toho ale nedokázal využít a získat společnost na svou stranu. Po roce 1993 a přijetí nové ústavy jeho role upadá.

Oligarchické skupiny pak byly silné především za Jelcina, kdy se otevřeně podílely na tvorbě politických rozhodnutí a její představitelé se pohybovali v těsné blízkosti prezidenta a patřili do okruhu jeho nejbližších spolupracovníků. Vladimir Putin se od jejich vlivu veřejně distancuje, avšak je pravděpodobné že oligarchové neztratili svůj vliv úplně.

Podobně jako v případě oligarchů se vyvíjela i situace okolo regionálních vůdců, kteří v devadesátých letech v některých oblastech získali prakticky neomezenou moc a jejich klany kontrolovaly lokální politiku i hospodářství. Za Putina byla však jejich

politická moc omezena, ale v některých regionech i nadále přetrvává sultánský způsob jejich správy.

Skupinou, která se naopak dostává na výsluní především během Putinova období jsou tajné služby a silové rezorty. Právě z jejich prostředí se totiž rekrutují nové elity, kterými se prezident obklopuje. Především FSB velmi posílilo svoji pozici a hraje významnou roli v ruské politice.

Toto jsou skupiny, kterými bych se chtěl v následujících kapitolách přednostně zabývat. Budu sledovat jejich skladbu a její proměny a vývoj v čase mandátu prvních dvou ruských prezidentů Borise Jelcina a Vladimíra Putina.

5. Jelcinova politická elita

*„Ústava by oslabil autoritu v Rusku, ale již by nestačila vštípit úctu, kterou chovají Britové k legislativě.“*⁴⁹ (Lewis 1993: 91)

Jelcinův nástup k moci je charakterizován značnou proměnou vládnoucí elity, a to zejména na centrální úrovni. Postsovětská elita se totiž začala rodit právě kolem jeho osoby. Svým příslibem reforem přitahoval jednak představitele alternativní demokratické elity ale také zástupce staré socialistické elity. Především pak její nespokojené reformní členy, nikoli tvrdé jádro (Lapina 1995: 23). Za dva nejzlomovější okamžiky ve struktuře elity, které zdaleka nejvíce ovlivnily její složení se dají považovat přeměny v politbyru KSSS roku 1990 a změny následující po Jelcinově vítězství nad Nejvyšším sovětem v roce 1993 (Kryštanovskaja 2004: 16).

Ke způsobu rekrutace elity pak Kryštanovskaja říká, že ačkoli od sovětského způsobu voleb byl učiněn velký krok kupředu, tak „je pochybné zda volby jsou skutečným mechanismem rekrutace elitních kádřů.“⁵⁰ Stěžejní otázkou je do jaké míry

⁴⁹ Konstantin Nikolajevič Leontijev (1831-1891), ruský socialistický filosof, citováno z jeho dopisu z roku 1890. „*A constitution would weaken authority in Russia, would not have the time to inculcate the devotion the English have for legislation.*“

⁵⁰ Přitom ještě v roce 1995 ve studii o formování současné ruské elity byly právě volby, vzestup prostřednictvím některé politické strany, uvedeny jako ten nejvýznamnější způsob pro rekrutaci nových elit. Což ostatně zapadá i do konceptu Olgy Krištanovské, která mluví o tom, že v této oblasti byl učiněn krok vzad až za prezidentství Vladimíra Putina. Další uváděné způsoby jsou zde jmenování prezidentem, příchod z administrativy, nebo příchod z byznysu (Lapina 1995: 36-37). Na jiném místě však autorka

se změnila praxe komunistického režimu, kdy opravdovou moc neměli ti co byli zvoleni, ale ti co jimi byli následně jmenováni do výkonných aparátů. Ti pak tvořili mnohem užší skupinu nežli orgány volené (Kryštanovskaja 2004: 103-105). Podobně se vyjadřuje už o téměř deset let dříve jiná vědecká pracovnice Ruské akademie věd J. Lapina. Ta zdůrazňuje, že za Jelcina nastal odklon od sovětské elity představované nomenklaturou, nicméně se nedá hovořit o vzniku elity demokratické (Lapina 1995: 10). S rozpadem KSSS a SSSR přestal být charakter elity totalitní a její podoba se zásadně změnila. Nadále již neexistuje jedna jediná elitní skupina, která by byla schopná kontrolovat všechny ostatní. Nicméně se nezměnila velmi důležitá věc a to její mentalita. Každá elitní skupina se totiž snaží ovládnout všechny ostatní segmenty elity a stát se tou jedinou dominantní ve vztahu ke všem ostatním, uchopit veškerou rozhodující moc sama. Situace se tedy zásadně liší od té v demokratických státech, kde dělba moci a rozvinutá politická kultura umožňují nezávislost jednotlivých částí elity. Jejich pozice je navíc také chráněna stabilizovaným právním systémem. Ruská elita tedy v této přechodné době⁵¹ postrádá ustálenost mocenských vztahů, kulturu kompromisního jednání a jakoukoli demokratickou zkušenost. Naopak vyniká svou agresivitou vůči opoziční, konkurenční elitě a snahou uchvátit rozhodující, dominantní moc (Lapina 1995: 49).

Když Jelcin nastupoval do funkce, tak trpěl Jelcin akutním nedostatkem kádrů, které by mohl považovat za své lidi. Státní aparát a nejvyšší státní funkce totiž byly obsazeny těmi, kteří své posty získali za svou oddanost sovětskému režimu.⁵²

Místem odkud Jelcin získával nové kádry, lidi kteří neprošli kariérami postupem v rámci KSSS, se stal Nejvyšší sovět. První volby, které se s výhradami dají označit za

pochybuje o tom, že si volby do budoucna tuto výjimečnou pozici udrží. Říká, že čím dál významnější je vybírání nové elity přímo z jejího vlastního středu. Mechanismus formování elity zdola je tak téměř u konce (Lapina 1995: 38).

⁵¹ Nutno podotknout, že ačkoli tato slova byla napsána v roce 1995, tak neztratila nic na svojí aktuálnosti. Přechodným obdobím by se z tohoto hlediska dala nazvat i současnost, tedy doba téměř 20 let po rozpadu SSSR.

⁵² K tomu je však nutno dodat, že tato stará elita, tedy elita Gorbačovovy perestrojky, byla mnohem pragmatičtější než její předchůdkyně. Ideologie zde byla chápána jako nutný atribut moci a souhlas s ní jako vstupenka mezi vládnoucí třídou. V průběhu 70. a 80. let také proběhl odklon od monolitní sovětské elity. Autorka v této době rozeznává tři hlavní centra, a to stranické vedení, KGB a armádu. Stejně tak upozorňuje na posilování autonomie nižších složek sovětské správy, od kterých byla nadále vyžadována především formální podpora stranické linie a uznání vedoucí úlohy strany. Elita pozdního komunismu, především její střední a nižší složky, byla velmi pragmatická. Komunistická ideologie už nebyla nadále schopná mobilizovat masy a stala se pouze vyčpělou rétorikou moci (Lapina 1995: 12-13).

svobodné⁵³, z roku 1989 znamenaly totiž zlom ve skladbě Nejvyššího sovětu. Průměrný věk členů zastupitelského orgánu se snížil na 43 let a jen 67 jeho starých členů obhájilo svůj mandát, 36% z nových poslanců se nemohlo dříve počítat mezi elitu. Na polovinu se snížil podíl dělníků a rolníků, kteří do této chvíle tvořili zhruba polovinu tohoto tělesa, naopak asi pětkrát vyrostl podíl inteligence a třikrát se zvýšil i podíl sovětské hospodářské elity. Tyto změny představovaly i jistý trend⁵⁴ budoucího vývoje, zejména však znamenaly příchod nových lidí, kteří se měli stát jádrem nové jelcinské kohorty. Jedná se zejména o členy Jelcinem vedené Meziregionální skupiny, z které vyšlo mnoho jeho blízkých spolupracovníků a budoucích vysokých státních představitelů.⁵⁵ Mladí reformátoři z Jelcinova okolí se tak stali tou silou, která měla utvořit novou postsovětskou moc. Skutečnost konání svobodných voleb, znamená v tomto okamžiku vznik nového způsobu inkorporace elity. Volby v tomto zlomovém období umožnily příchod do politiky novým tvářím stojícím mimo nomenklaturu, vzestup váhy inteligence, fragmentaci stávající elity a konečně také způsob odklizení elity staré (Kryštanovskaja 2004: 111-116).

V období od srpna 1991 do konce roku 1992 probíhalo formování nových elit pod silným tlakem demokratických sil. Do čela ekonomických reforem se tak postavil mladý ekonom, pozdější premiér Jegor Gajdar⁵⁶. Noví lidé byli zastoupeni především v nově zakládaných institucích. Dále také přicházeli do struktur, které prošly nejsilnější očistou

⁵³ Polosvobodné volby zůstaly charakteristickým znakem ruského systému až do současnosti. Omezení pasivního volebního práva, bylo příznačné zejména pro volby v roce 1989, během Putinovy vlády však opět zažívá svou renesanci. Svobodná vůle voliče je pak deformována během celého postsovětského období, kdy stát vytváří zcela nerovné podmínky pro jednotlivé kandidující subjekty. Ani během Jelcinova období, tak nemohou být volby považovány za spravedlivé, ačkoli byly do značné míry svobodné (Saunders 2001: 28).

⁵⁴ Trendem se však nestal nárůst počtu disidentů v zastupitelských orgánech státu, kteří během 90. let postupně vyklíželi dočasně dobité pozice, aby je s příchodem 21. století ztratili úplně. Stejně tak ani velmi rychlý nástup inteligence se neukázal z dlouhodobého hlediska jako příliš úspěšný. Mezi nejznámější představitele sovětského disentu v Nejvyšším sovětu zvoleném v roce 1989 patřili Andrej Sacharov, Roj Medvědjev, Jegor Jakovlev nebo Dmitrij Lichačev (Kryštanovskaja 2004, 112)

⁵⁵ Zde uvedu nejvýznamnější osobnosti z této skupiny s jejich budoucími funkcemi v jelcinské elitě. G. E. Burbulis – státní sekretář RF, O. N. Soskovec – vicepremiér, G. Ch. Popov – starosta Moskvy, Ju. Ju. Boldyrev – předseda Revizní komory RF, A. I. Kazannik – generální prokurátor, S. B. Stankevič – poradce prezidenta RF, G. V. Starovojtova – poradkyně prezidenta, M. N. Polgoranin – ministr, E. A. Pamfilova – ministryně, Ju. Ch. Kalmykov – ministr, N. V. Fjedorov – ministr, A. A. Sobčak – gubernátor, M. M. Prusak – gubernátor (Kryštanovskaja 2004: 112-113).

⁵⁶ Jegor Timurovič Gajdar se narodil v roce 1956 ve spisovatelské rodině, vystudoval Lomonosovovu univerzitu a poté až do pádu SSSR působil v akademické sféře a věnoval se publikování ekonomických článků v ruském tisku. Nebyl tak nikdy součástí sovětské nomenklatury. Od listopadu 1991 do března 1992 ministr hospodářství a financí, poté pouze ministr financí a od června do prosince 1992 předseda vlády. 1993-1995 a 1999-2003 poslanec Dumy. Nejprve spolupracovník, v druhé polovině 90. let však již kritik Borise Jelcina. Předseda strany Demokratická volba Ruska (Zeňkovič 2006: 108-110).

jako bylo ministerstvo zahraničních věcí, ministerstvo obrany, ministerstvo vnitra nebo KGB.

Nicméně okruh těchto lidí nebyl dostatečně široký, aby mohli sami uchopit vládní moc. Za této situace tedy bylo nutné najít kompromisní řešení i se starou nomenklaturou, která nevyklidila své pozice a hrála nadále významnou roli. Do zimy 1992 můžeme mluvit o vyrovnanosti mezi oběma skupinami. Na přelomu let 1992 a 1993 však stará nomenklatura upevnila svoje pozice, proti níž neexistovala dostatečně silná, zorganizovaná opozice. Demokratickým politikům chyběla zkušenost a erudice v zákulisních jednáních, neměli podporu byrokracie a navíc bolestivé následky reformem byly připisovány právě jim. (Lapina 1995: 52-53).

Prakticky nedotčena změnami zůstala sovětská byrokracie, která si zachovala svou strukturu a místo i v podmínkách RF. V průběhu přechodného procesu jejich pozice dokonce dále zesílila. V období slabé kontroly vlády se stala mnohem samostatnějším hráčem na mocenském poli a silně hájila své zájmy. V době privatizace pak často využívala své pozice k dobytí ekonomického postavení.

Síla byrokracie byla dokonce tak velká, že výkonná moc nebyla schopna jít proti její vůli. J. Lapina uvádí příklad Jegora Gajdara, který v administrativě neměl oporu a ta pak blokovala plnění jeho rozhodnutí. Stejně tak prezidentská administrativa neprováděla až dvě třetiny prezidentských výnosů.

Zájem byrokracie v tomto období však nebyl zcela potopit snahy o vytvoření tržního hospodářství, nýbrž udržet si i v nové situaci vlivné postavení. Výstavba liberálního, neregulovaného trhu pro ní představuje nebezpečí ztráty vlivu, její možnosti trh regulovat a ovládat. V jejím zájmu je tedy zachování možnosti do trhu zasahovat různými byrokratickými restrikcemi v podobě lhůt, kvót nebo dotací a tak si zachovat klíčové postavení i ve sféře ekonomiky (Lapina 1995: 50-51).

Velmi záhy, už v polovině roku 1992 začínají reformátoři své pozice ztrácet.⁵⁷ V létě 1992 byli do vlády začleněni představitelé vojensko-průmyslového komplexu a v prosinci téhož roku byl z nejvyššího vládního postu Gajdar odstraněn. V souvislosti

⁵⁷ To potvrzuje i J. Lapina, když říká, že po rozpadu SSSR a pádu komunismu vstoupili do politiky představitelé antikomunistické opozice z řad inteligence a umělců, z demokratických kruhů, jejichž legitimita vycházela z jejich působení na pádu totality. Pozice těchto lidí nicméně záhy velmi oslabila a mnoho z nich po vystřízlivění z revolučních událostí a znechucení z politické praxe se z ní stáhla. Ti, kteří zůstali pak považují svoje setrvání za svou morální povinnost. Mezi těmi nemnoha, kteří zůstali, lze jmenovat poslance S. Kovaljeva nebo G. Jakunina (Lapina 1995: 42-43).

s tím pak mnoho prezidentovi a reformám nakloněných lidí, opustilo politiku a to buď na nátlak zvnějšku nebo prostě z rozčarování z velké politiky (Lapina 1995: 24-26).

V letech 1992-1994 je viditelný návrat nomenklaturních struktur zpět na vedoucí pozice, které bezprostředně po rozpadu SSSR opustily (Lapina 1995: 26).

Kolektivní obraz jelcinské elity v roce 1995, tedy v polovině prezidentství Borise Jelcina vypadal následovně. Z více než poloviny byla tvořena lidmi mladšími padesáti let, každý pátý byl přitom mladší čtyřiceti, což znamenalo velké omlazení oproti situaci osmdesátých let. Čtyři z pěti přitom započali svoji kariéru už za komunismu, kde nebyli většinou v těch nejvyšších funkcích, ale spíše tvořili jakýsi její druhý stupeň, střední kádry. V roce 1995 tak bylo jádro elity stále tvořeno lidmi, kteří přišli ze sovětských struktur. Pouze 22% z této elity bylo tvořeno lidmi, kteří nebyli profesionálně svázáni se starým režimem. Jak je z toho patrné, tak se sovětská elita dokázala velmi hbitě přizpůsobit novému tržnímu prostředí, odpoutat se od dřívější ideologické strnulosti (Lapina 1995: 42). Nejmenší zastoupení komunistických kádru je přitom mezi obchodní elitou, která je až ze dvou třetin tvořena „novými“ lidmi.⁵⁸

Jednotlivé oblasti politiky se však svým vývojem značně lišily. Tomu, kde hledat hlavní odlišnosti v rámci elity jelcinského období se budu věnovat v následující části.

5.1. Regionální elita

Volby se staly významným způsobem obměny elity i na regionální úrovni. Klíčovým však, v prvních letech existence samostatného Ruska, zůstávalo jmenování z centra. V letech 1991-1992 Jelcin jmenoval hlavy většiny ruských regionů. Přitom v polovině z nich potvrdil ve funkcích jejich stávající držitele a v jedné pětině případů vyzvedl do této nejvyšší regionální funkce nižší představitele místního sovětského aparátu. Třicet procent nových šéfů administrativ však byly nové tváře, především šéfové místních podniků, vědci, vysokoškolští pedagogové nebo lékaři (Kryštanovskaja 2004:120).⁵⁹ Mezi těmi, které do svých funkcí nepodpořil, byli mimo jiné všichni ti, kteří

⁵⁸ Takto dramatická obměna v řadách „byznys elity“ je dána mnoha faktory, které však částečně relativizují takto vysoký poměr skutečně nových lidí v ruské top podnikatelské sféře. Tato otázka je předmětem samostatné kapitoly „Ruská byznys elita“.

⁵⁹ Do 1. prosince, tedy v čase tzv. „radikální hospodářské reformy“ byla Jelcinovi svěřena mimořádná pravomoc jmenovat hlavy všech regionů, s výjimkou republik a to prakticky bez nutnosti vyžádat si souhlas jakéhokoli dalšího orgánu (Kryštanovskaja 2004: 119).

během srpnového puče vystupovali na straně GKČP. Stejně tak později pozbyli svých funkcí i ti, kteří se během konfliktu mezi Jelcinem a parlamentem postavili na stranu poraženého (Kryštanovskaja 2004:124).

Jelikož si Jelcin uvědomoval klíčovou roli regionálních vůdců zejména během svého konfliktu s parlamentem, tak se dlouho bránil vyhlásit regionální volby. Naopak se snažil prodloužit setrvání „svých“ gubernátorů ve funkcích. V roce 1995 a letech následujících však proběhly volby ve všech regionech.

Přímé volby však „učinily gubernátory nebezpečně nezávislymi od centra.“ Kontrola Kremlu nad nimi byla velmi slabá a gubernátoři se tak stali prakticky nesesaditelní. Navíc od prosince 1995 získali společně s předsedy regionálních parlamentů zastoupení v horní komoře Parlamentu – Radě federace, kde mohli koordinovat své postoje.

Pro pochopení toho, kdo jsou tito „noví“ lidé poslouží následující tabulka:

	hlavy subjektů federace			
	1989	1992	1997	2002
Průměrný rok vstupu mezi elitu	1965	1978	1977	1980
Průměrný rok, kdy usedl do čela regionu	1986	1991	1993	1995
Příslušníci sovětské nomenklatury (v %)	100	78,2	72,7	65,9
z toho:				
Pracovali v orgánech KSSS	97,5	37,9	43	41
Pracovali v orgánech Komsomolu	37,1	18,4	19	19
Pracovali v sovětských orgánech	51,6	79,3	72	61

zdroj: (Kryštanovskaja 2004: 130,133)

Z uvedených dat vyplývá, že kariérní postup těchto lidí začal v době, kdy monopol na správu věcí veřejných držela pevně ve svých rukou komunistická nomenklatura. Ačkoli po roce 1991 došlo ve skupině gubernátorů ke znatelnému omlazení, nejedná se o lidi kteří by v sovětských časech stáli mimo tehdejší elitu. Pregnantně tuto skutečnost vyjadřuje sama autorka studie, z které tato data vycházejí. „Plynulost přechodu představitelů sovětské nomenklatury...svědčí o přirozeném průběhu obnovy a vůbec ne o

příchodu úplně nové skupiny lidí v ruských regionech.“ Za zmínku také stojí skutečnost, že opravdu noví lidé, tedy ti, kteří do této chvíle nemohli být považováni za příslušníky elity, se do svých pozic paradoxně dostávali spíše jmenováním ze strany prezidenta. Volby v regionech totiž zůstaly doménou starých sovětských elit, která prokazovala i v tranzitivním období velikou stabilitu (Kryštanovskaja 2004:133).⁶⁰ K červnu 1998, tak nejméně 45 z 88 regionálních vůdců bylo oblastními tajemníky již před rokem 1991 (Solnick 1999: 804).

Schopnost zajistit si reelekci ve volbách navíc v ruských realitách znamená praktické zakonzervování moci na dlouhá léta dopředu. V regionech si jednotliví leaderi začali ustavovat systémy regionálního osobního panství, kde se jakákoli opozice nepřipouštěla a klan obklopující gubernátora získal rozhodující pozice v hospodářství a veřejném životě. Tuto tezi podporuje statistika znovuzvolení gubernátorů, kteří opakovaně kandidovali na svůj post. Zatímco v letech 1995-1997 nebylo znovuzvoleno 44% kandidátů⁶¹, tak v letech 1999-2001 to už bylo pouhých 21%.⁶²

Druhou složku regionální elity pak tvoří zástupci regionálních parlamentů. Vztah mezi legislativou a exekutivou se zde přitom vyvíjel obdobně jako na centrální úrovni, kdy postupně získala rozhodující váhu výkonná složka moci, která její reálný vliv na rozhodovací činnost zcela marginalizovala. Za Putina pak přestává navíc plnit svou roli reprezentativního orgánu společnosti a doplňuje se pouze reprezentanty místní obchodní lobby (Čirikova 2005: 194-222). Proto se otázkou regionálních parlamentů v této práci již nebudu dále zabývat.

⁶⁰ O nebyvalé úspěšnosti starých nomenklaturních pracovníků ve volbách svědčí i další data uváděná autorkou. Například 87% z těch co byli do svých gubernátorských postů jmenováni Jelcinem a zároveň obhájili ve volbách svůj mandát spadá do skupiny sovětské elity. Naopak mezi poraženými zůstalo podstatných 37,5% těch, kteří do vedoucí skupiny nikdy nepatřili (Kryštanovskaja 2004: 134).

⁶¹ Při přepočítání údajů uváděných v knize Olgy Kryštanovské, toto číslo vychází vyšší. Uvádí totiž, že ze 66 Jelcinem jmenovaných gubernátorů v tomto období pouze 18 obhájilo svůj mandát (Kryštanovskaja 2004: 127).

⁶² O vzníkání regionálních autokracií svědčí i neevropské výsledky voleb, ze kterých je zřejmá manipulace veřejným míněním a velmi pravděpodobně i samotnými výsledky voleb. Nejkriklavější příklady pocházejí z národnostních republik a regionů, kde například v Tatarstánu prezident Šajmiev získal v roce 1996 97% hlasů, v Kabardino-Balkarské republice získal tamní prezident Kokov dokonce podporu 99ti procent voličů, v Mordovii a Chanty-Mansijském autonomním okruhu byli tamní gubernátoři v hlasováních z let 1998 respektive 2000 znovuzvoleni většinou 91%. Přes devadesát procent hlasů pak získaly v 90. letech i hlavy Kemerovské, Novgorodské a Orlovské oblasti. V této souvislosti je důležité zmínit, že všichni z těchto vůdců získali takto přesvědčivé výsledky až v případě své opakované kandidatury. Například gubernátor Strojev v okamžiku své reelekce v roce 2002 zastával funkci nejvyššího představitele Orlovské oblasti již 16 let (Kryštanovskaja 2004: 139-140).

O tom že výměna osob na vedoucích místech na regionální úrovni probíhala pozvolněji než-li v centru, svědčí i porovnání skladby obou komor parlamentu. Složení Rady federace se totiž odvíjí od mocenského uspořádání v regionech a odráží tak tamní situaci. Jako dokumentace tohoto stavu poslouží následující tabulka, která se také stane odrazovým můstkem pro další část práce věnované orgánům stojícím na federální úrovni.

stabilita parlamentní elity					
Volby	Nejvyšší sovět 1991	Duma 1993	Rada federace 1993	Duma 1999	Rada federace 2002
průměrný rok vstupu mezi elitu	1986	1990	1986	1993	1991
stali se součástí elity (v %):					
před rokem 1991	100	39,1	57,3	24,6	38,1
v letech 1992-1999	X	60,9	42,7	75,4	21,4
po roce 2000	X	X	X	x	40,5

Zdroj: (Kryštanovskaja 2004: 145)

5.2. *Parlamentní elita*

Jak je vidět z předchozí tabulky⁶³, tak volby do Dolní komory Parlamentu znamenaly veliký zlom v jejím složení, kdy více než-li 60% z úspěšných kandidátů se mezi elitu zařadilo až po rozpadu SSSR.⁶⁴ Na konci Jelcinovy éry pak podíl staré

⁶³ Autorka na jiném místě uvedená data doplňuje o statistiku, ze které části nomenklatury zbylé sovětské kádry pocházely. Zatímco v roce 1991 tvořili nejčetnější skupinu lidé, kteří byli již zvoleni do Sjezdu národních poslanců SSSR z roku 1989, nebo RSFSR z roku 1990 (69%), tak v roce 1999 bylo takových již pouze 19% a v Radě federace dokonce pouhá 4%. Naopak z 18 ke 40 procentům vyrostl podíl těch, kteří budovali svou kariéru přímo v orgánech strany a na jednu třetinu vysokých funkcionářů Komsomolu (Kryštanovskaja 2004: 150).

⁶⁴ J. Lapina ve své studii udává, že po volbách do Dumy v roce 1993, 40% poslanců nikdy nebylo součástí nomenklatury (Lapina 1995: 27).

sovětské elity v Dumě klesl pod jednu čtvrtinu, což zhruba odpovídá volebnímu zisku komunistické strany.⁶⁵

Na to, jaké je sociální složení ruského parlamentu, odkud se rekrutují poslanci obou komor, odpovídají následující data:

původ parlamentní elity					
v (%)	Nejvyšší sovět 1991	Duma 1993	Rada federace 1993	Duma 1999	Rada federace 2002
Dělníci a rolníci	7,9	4,4	2,4	6,2	3
Inteligence	53,5	37,2	31,8	28,1	22,4
Vedoucí hospodářských podniků	12,9	12,3	32,4	10,7	16,4
Zaměstnanci ministerstev	6,2	4,4	0,6	1,9	6,7
Zaměstnanci regionální administrativy	1,7	4,2	7,6	6,2	10,9
Vojáci a důstojníci bezpečnostních služeb	4,1	5,3	1,8	8,8	10,3
Podnikatelé	0	9,8	6,5	17,9	14,7

Zdroj: (Kryštanovskaja 2004: 148)

Z uvedených údajů se dá vyčíst, že váha jednotlivých skupin se v průběhu času měnila. Některé skupiny jako například inteligence, dělníci a rolníci, vedoucí velkých podniků nebo zaměstnanci ministerstev své pozice ztráceli. Nejzřetelnější úbytek je zaznamenán u skupiny inteligence, která v průběhu deseti let ztratila přes polovinu své váhy. Podíl jiných naopak rostl, nejmarkantněji se to projevuje u soukromých podnikatelů, příslušníků regionální administrativy a v posledních letech výrazně rostl i podíl osob pocházejících ze silových struktur. Tento trend se následně výrazně projevuje po nástupu nového prezidenta.

⁶⁵ KPRF získala ve volbách v roce 1999 90 mandátů a 24,29%, což byl nejvyšší procentuelní zisk ze všech účastníků se stran. Výsledky dostupné na adrese Centrální volební komise RF <http://www.cikrf.ru/>

Lze konstatovat, že změny složení parlamentu reflektují i změnu váhy jednotlivých skupin ve společnosti a zejména v politice. To je nejzřetelnější v případě zastoupení soukromého sektoru, podnikatelů a obchodníků, kdy společně s růstem jejich hospodářské síly roste i jejich zastoupení. Opačný proces pak proběhl v řadách inteligence. Ta se v 90. letech těšila velké podpoře ve společnosti a sama se chtěla aktivně podílet na budování nového svobodného Ruska. Velká část z nich však odešla znechucena skutečnými poměry v politice nebo byla vytěsněna dravějšími složkami společnosti.

5.3. *Stranická elita*

Stranický systém v Rusku se také značně liší od toho, který funguje v západní Evropě. Zásadní rozdíl pak spočívá v tom jakým způsobem strany generují elity pro potřeby politického systému. Neukotvenost politického systému v Rusku a nutnost jeho zcela nového utvoření, spolu s dalšími faktory spojenými se způsobem ruské tranzice způsobily, že strany byly vytvářeny shora vysokými státními funkcionáři. Například Jabloko je dílem vicepremiéra vlády RSFSR Grigorije Javlinského⁶⁶, Svaz pravicových sil pak založili bývalí vicepremiéři ruské vlády Boris Němcov⁶⁷, Jegor Gajdar a Anatolij Čubajs⁶⁸. Poslední jmenovaný přitom svého času zastával i vlivnou funkci šéfa prezidentské administrativy (Kryštanovskaja 2004: 162).

⁶⁶ Grigorij Alexejevič Javlinskij se narodil v roce 1952 ve Lvově, vysokoškolské vzdělání však již získal v Moskvě na národohospodářském institutu. Do Perestrojky pracoval v hospodářském a akademickém sektoru. V roce 1984 se však začíná prosazovat v rámci sovětské nomenklatury a v roce 1989 vstupuje do vysokých státních funkcí. Od července do konce roku 1990 vicepremiér RSFSR. V srpnu 1991 vystoupil z KSSS. 1993-2003 poslanec Státní Dumy. V roce 1996 získal v prezidentských volbách přes 7% hlasů, o čtyři roky později pak pouze necelých 6%. Jeho kampaň přitom financoval V. A. Gusinskij, který záhy, stejně jako další sponzor Jabloka M. Chodorkovskij, upadl v nemilost u V. V. Putina. Předseda politické strany Jabloko. Kritik války v Čečensku a prezidenta Putina (Zeňkovič 2006: 550-554).

⁶⁷ Boris Jefimovič Němcov se narodil v roce 1959 v Soči. Vystudoval Radio-fyzikální fakultu univerzity v Gorkém (Nižnij Novgorod), kde po roce 1986 působil také jako občanský aktivista politického klubu Avangard. V roce 1990 se stal národním poslancem RSFSR. V devadesátých letech pracoval nejprve jako představitel prezidenta v Nižněgorodské oblasti, poté v letech 1993-1995 člen Dumy. V roce 1995 se stal gubernátorem v Nižním Novgorodě a z titulu své funkce i členem Rady federace. V letech 1995-1998 působil na několika vládních postech a také v Radě bezpečnosti RF. V roce 1999 pak spolu s S. V. Kirienkem a I. M. Chakamadou ustavil Svaz pravicových sil, který ve volbách v roce 1999 získal 8,6% hlasů. V roce 2003 SPS stejně jako Jabloko, nepřekročil pětiprocentní hranici potřebnou pro vstup do Dumy. Od roku 2004 působí v soukromé sféře, v roce 2005 se stal poradcem prezidenta Juščenka (Zeňkovič 2006: 325-328)

⁶⁸ Anatolij Borisovič Čubajs se narodil v roce 1955 v Borisově v Minské oblasti Běloruské SSR. Vzdělání získal na Leningradském inženýrsko-ekonomickém institutu, kde také až do roku 1990 pracoval. Od roku

Pouze tyto strany, tedy ty které byly iniciované silnými osobnostmi a byly sestavené svrchu, byly zároveň těmi, které ve volbách uspěly (Kryštanovskaja 2004: 165). KPRF se v této době stává stranou kontraelity a hlavní souboj je veden právě mezi ní a „stranami moci“⁶⁹.

Výsledkem toho, že se volby proměnily v souboj elitních skupin o moc, se stalo to, že s každými dalšími volbami se snižovalo zastoupení představitelů občanské společnosti. Elita se naučila vítězit ve volbách, používaje k tomu všechny finanční, administrativní a politické zdroje (Kryštanovskaja 2004: 166). Jediným způsobem, kterým mohli příslušníci občanské společnosti proniknout mezi elitu se paradoxně stalo jmenování (Kryštanovskaja 2004: 168-169).

5.4. Prezidentská administrativa, Jelcinův aparát

Základní charakteristikou moci období komunismu v SSSR byla její koncentrace v rukou politbyra a prvního tajemníka voleného z jejího středu. Moc všech ostatních orgánů byla čistě formální a na základě doktríny demokratického centralismu se podřizovaly rozhodnutím vzešlým z mocenského centra. Zřízením funkce prezidenta se pak tato moc začala přesouvat právě tímto směrem.

Když se pak po rozpadu SSSR ujal moci Boris Jelcin, který svůj post získal díky svému boji proti Gorbačovovi a většině komunistickému establishmentu, tak nedisponoval dostatečným aparátem, o který by se mohl opřít.

Bylo tedy nutné získat nové spolupracovníky, kádry do své administrativy. Ty Jelcin čerpal především ze tří skupin osob. Jednak to byla Mezuregionální skupina vzniklá na půdě sjezdu Národních poslanců svolaného roku 1989, druhou skupinou byli

1990 pak působil v místní politice v Leningradě záhy přejmenovaném na Petrohrad. Od roku 1991 přešel do centra, kde v letech 1992-1996 zastával funkci vicepremiéra. Od roku 1993 byl zároveň členem Dolní komory Parlamentu. V roce 1996 šéf prezidentské administrativy, 1997-1998 první vicepremiér a ministr financí, od roku 1998 předseda představenstva společnosti Jednotný energetický systém Ruska. Ve volbách v roce 2000 se postavil na stranu V. V. Putina, ale zároveň zůstal členem Svazu pravicových sil za který v roce 2003 neúspěšně kandidoval do Dumy (Zeňkovič 2006: 503-506).

⁶⁹ Za Jelcina byl obsah pojmu „Strana moci“ značně nestálý. Tyto strany zpravidla nepřetrvávaly více jak jedno volební období a nedosahovaly ani nijak vynikajících výsledků, pro nové volby se vytvářely nové bloky. V roce 1993 na tuto pozici aspirovala Volba Rusko Jegora Gajdara nebo Strana ruské jednoty a shody S. Šachraje. Úspěch v tomto zaznamenala až Jednota vedená Vladimírem Putinem ve volbách v roce 1999.

poslanci RSFSR sjezdu roku 1990 a posledními pak jeho rodáci a spolupracovníci ze Sverdlovsku (Jekatěrinburgu).

Především lidé z první skupiny byli přesvědčenými demokraty, kteří prosazovali dělbu moci a demokratické principy správy země. Ty však byly popřeny následujícím vývojem a násilným vyřešením konfliktu mezi prezidentem a Dumou. Po následujících reformách se totiž prezident ocitl na vrcholu struktury moci, kdy pod sebou měl vládu RF, administrativu prezidenta a „rodinu“ (Kryštanovskaja 2004: 231).

Zatímco na začátku své vlády se Jelcin snažil obklopovat lidmi z demokratických kruhů, tak již kolem roku 1992 je vidět návrat starých nomenklaturních kádřů. V roce 1994 tak pouze 25% lidí, pracujících v aparátu prezidenta, nebylo zatíženo nomenklaturní minulostí. 37% z nich začalo svoji kariéru za Brežněva a 39% za Gorbačova (Lapina 1995: 26). Tento proces přitom prostupuje celým politickým systémem a v roce 1999 je tak více než polovina top elity⁷⁰ tvořena lidmi pocházejícími z té sovětské.

Situaci ovšem dále komplikuje skutečnost, že Jelcin často nebyl schopen vykonávat své rozsáhlé pravomoci a jejich faktický výkon tak musel být delegován na někoho jiného. Tak se kolem Jelcina vytvořil jakýsi systém regentství, který však postrádal jakoukoli ústavní nebo zákonnou podporu. Klíčovým se v této situaci stával osobní přístup k prezidentovi, naopak do pozadí ustupovala státní funkce, kterou osoba zastávala. Skupina, která díky svým neformálním vazbám dokáže vyvíjet vliv na prezidenta, postupně získává označení „rodina“. Jejimi klíčovými osobnostmi byli Jurij Popov, státní sekretář Gennadij Burbulis, nebo šéfové prezidentské administrativy Sergej Šachraj a Anatolij Čubajs.⁷¹ Po roce 1995 však ústřední roli zaujímá Jelcinova dcera Tatjana Djačenko (Fedorovski 2002: 118, Shevtsova 2003: 26-27) společně s lidmi, kteří ji obklopují.⁷² Většinou to byli lidé, kteří si s prezidentem vytvořili blízký vztah a měli k němu osobní přístup. Byli mezi nimi však i lidé mající příbuzenský vztah k Borisi

⁷⁰ Top elita je tvořena podle autora zhruba sto lidmi (135 v roce 1988 a 98 v roce 1996). Jsou to lidé z Dumy, vlády a prezidentské administrativy (Rigby 1999: 323).

⁷¹ Zajímavým členem tohoto okruhu obklopujícího prezidenta byl velitel prezidentovy ochranky Alexander Koržakov, který byl jeho osobním strážcem již od roku 1985. S Jelcinem byl v přátelském vztahu a svého osobního vlivu využíval k ovlivňování politiky. Byl obviňován ze zasahování do vládních záležitostí a plánování svých vlastních polovojských akcí. Po sporu s premiérem A. Čubajsem byl v roce 1996 nucen opustit svoji funkci.

⁷² Vladimir Fedorovski říká, že právě ona se po roce 1996 stala všemocnou vládkyní Kremlu, její moc byla podle něj nadřazena všem ostatním – ministrům, prezidentské administrativě nebo i Bezpečnostní radě RF. Právě ona kolem sebe shromáždila mladé lidi z byznysu jako B. Berezovskij, R. Abramovič, A. Vološin, V. Jumašev nebo A. Čubajs, kteří takto získali přímý přístup k Jelcinovi (Fedorovski 2002: 118).

Jelcinovi, jako již zmíněná T. Djačenko nebo její manžel V. Jumašev⁷³. Na konci své vlády se Jelcin dostává do zajetí tohoto okruhu lidí, kdy nebyl nadále schopen sám rozhodovat (Shevtsova 2003: 17).

Šachraj a Burbulis spolu s Gajdarem přitom ztělesňují první etapu pod vedením demokratů, v druhé fázi však získává navrch Anatolij Čubajs, který postupně vykonává funkce vicepremiéra, hlavy prezidentské administrativy a šéfa volebního štábu. Po roce 1995 pak přebírá žezlo již zformovaná „rodina“ (Kryštanovskaja 2004: 231-232).

Oslabení centrální moci a Jelcinova nepřítomnost v úřadu znamenaly osamostatnění, vymanění se z kontroly regionálních leaderů a byznysu. Ačkoli sice Rusko zachovalo název federace, tak jak se shoduje většina autorů, se fakticky začíná přeměňovat v konglomerát regionálních politických režimů.⁷⁴

Za Jelcina měl tedy souboj o moc formu války klanů⁷⁵, kdy nejsilnějším z nich byla právě „rodina“. Každý klan se snažil získat veškerou moc, koncentrovat ji ve svých rukou. Olga Kryštanovskaja shrnuje toto období následovně: „vládnutí Jelcina zrodilo krizi legitimacy, deinstitucionalizaci, funkční chaos a desubordinaci mocenských institutů.“ (Kryštanovskaja 2004: 236)

Problémem Jelcinova období, který má však do značné míry kořeny již v komunismu je kumulace úřadů v rukou jediného člověka.

Jednak je to koncentrace ekonomické a politické moci. Příkladem toho jsou oligarchové, kteří jak bylo ukázáno výše, často zastávali vysoké veřejné funkce, a to jak na centrální, tak i regionální úrovni.

Další variantou tohoto „nešvaru“ je soustředění několika politických funkcí v jedné osobě, kdy vysoká administrativní elita se účastní voleb do místních orgánů samosprávy. V některých oblastech pak špičky státní administrativy tvořily až 40% regionálních poslanců. Často pak tento status zvolené osoby legitimuje jejich moc, kterou kumulují ve svých rukou bez zákonného podkladu. Administrativní elita je provázána s tou politickou

⁷³ Valentin Borisovič Jumašev se narodil roku 1957 v Permu, v Moskvě pak vystudoval žurnalistiku na Moskevské státní univerzitě. Až do poloviny devadesátých let pracoval v novinách. Od roku 1996 poradce prezidenta pro styk s masmédií. Od března 1997 do prosince 1998 stál v čele prezidentské administrativy, kde byl jeho podřízeným V. V. Putin. Z funkce odešel na vlastní žádost a zůstal i nadále blízkým Jelcinovým spolupracovníkem, označován za člena „rodiny“. V roce 1999 také člen Rady bezpečnosti. Manžel Jelcinovy dcery T. Djačenko (Zeňkovič 2006: 543-546).

⁷⁴ Mezi takové autory, kteří se věnují problematice teritoriální integrity Ruska a upozorňují na problém vymanění se regionů a klanů je ovládajících z účinné státní kontroly, patří například Lilia Ševcova, Olga Krištanovskaja, Václav Kotyk nebo N. Lapina.

⁷⁵ Poprvé přirovnání politiky Jelcinova období k válce klanů, organizovaných kolem hlavních finančně-průmyslových skupin, použil v roce 1995 americký diplomat Thomas Graham (Solnick 1999: 810).

a existuje boj mezi jednotlivými jejími skupinami v obsazování vlivných postů. Zároveň jsou vytvářeny nové orgány, které nemívají za cíl zpřehlednit nebo zefektivnit státní správu nýbrž posílit své mocenské pozice na úkor druhého klanu. Jsou tak vytvářeny paralelní struktury moci bez jakékoli legitimacy. Všemmu tomu nahrává právní vakuum.

Mezi ruskou elitou tedy existuje snaha akumulovat několik druhů moci ve svých rukou. Jednotlivé osoby jsou tak často podnikatelem, politikem i úředníkem. Tato akumulace moci také slouží jako pojistka neúspěchu v jedné sféře a navíc posiluje pozici ve sférách ostatních (Lapina 1995: 46-49).

5.5. Exkorporace, vyčlenění

Struktura Jelcinovy elity je podmíněna i procedurou „exkorporace“, tedy vyčleněním z elitní skupiny. Zatímco za Brežněva probíhal tento proces velmi váhavě a elita si zachovávala vysokou míru stability⁷⁶, tak za Gorbačeva proběhly v řadách elity „bezprecedentní“ čistky. Ten tak v roce 1989 posílá do výslužby 74 členů a 24 kandidátů ÚV KSSS a 23 členů politbyra. To mělo za následek rychlý kariérní postup těch, kteří zaujímali pozice ve 2. a 3. vrstvách mocenské struktury (Kryštanovskaja 2004: 183-184).

Ještě větší rozměry však měla čistka, kterou provedl Boris Jelcin. V první řadě se to týkalo všech, kteří podpořili srpnový puč GKČP, odcházející lidé však většinou nebyli nahrazeni osobami stojícími zcela mimo struktury, nýbrž svými nomenklaturními souputníky, takovými co stáli jen o vrstvu níže. To platí zejména o příslušnících regionální elity. Na rozdíl od centra, kde nástup nové moci měl podobu revoluce, se zde jedná pouze o evoluci. Nové elity se tedy zakládají spíše na kontinuitě, než-li na změně (Rigby 1999: 323).

Obecně se dá říci, že menší míru přežití v novém postsovětském systému projevíly stranické elity KSSS, které se často propadly ve společenské hierarchii velmi hluboko. Jindy však svůj politický kapitál dokázaly přeměnit v ekonomický. Tato skupina komunistické nomenklatury byla v očích veřejnosti totiž právě tou nejvíce zdiskreditovanou a právě ona byla hlavním symbolem starého režimu. Přitom nižší úrovně nomenklatury zůstaly změnou režimu prakticky nedotčeny (Lapina 1995: 42).

⁷⁶ To mělo za důsledek růst průměrného věku členů politbyra a začátek 80. let se tak označuje vládou gerontokracie. V roce 1981, kdy Brežněv oslavil své pětasedmdesátiny byl průměrný věk členů politbyra více než 70 let (Kryštanovskaja 2004: 178).

To potvrzuje ve své stati i T. H. Rigby, když říká, že příslušníci sovětské top elity si sice udrželi vysoké postavení, nemohou však nadále být počítáni do její nejvyšší vrstvy (Rigby 1999: 323).

Cirkulace regionální elity (v %)				
Status v listopadu 1992	Pozice v srpnu 1991			Celkem
	1. tajemníci oblastních výborů KSSS	1. tajemníci městských výborů KSSS	Předsedové výkonných výborů	
Počet osob v každé skupině	N=50	N=41	N=50	N=141
Zůstali v čele regionu	16	12	40	23
Přešli do vedení státních podniků	32	44	22	32
Odešli do soukromého sektoru	38	32	28	33
Opustili region	14	12	10	12

(Kryštanovskaja 2004: 191)

Odstraňování byli i jiní, kteří Jelcinovi přestali vyhovovat. Zatímco před nástupem Perestrojky a zejména Borise Jelcina do prezidentského úřadu probíhala výměna elity na generačním principu, tak za Jelcina bylo toto porušeno a příslušníci vládnoucí elity byli nahrazováni na svých postech mnohem dříve než-li dosáhli důchodového věku. Způsobem jak se zbavit nepohodlných osob se stalo také nepřehledné rušení starých a zakládání nových mocenských struktur. Dřív než staré mohly zakořenit, vznikaly nové. Jelikož cirkulace elit probíhala velmi rychlým tempem, tak odcházejícím nebyla nabídnuta kompenzace v podobě působení v tzv. ex-elitních zónách, což by dokázalo neutralizovat hněv ze ztráty moci (Kryštanovskaja 2004: 187-190).

Také proto se pak v dosud nevídaném množství objevila aktivní kontraelita, která bojovala o znovuzískání mocenských pozic. Na začátku 90. let se tito lidé koncentrovali

kolem KPRF a Nejvyššího sovětu, což bylo i příčinou konfliktu mezi zákonodárnou mocí a prezidentem v roce 1993 (Kryštanovskaja 2004: 190).

Zároveň však odchod z politického výsluní vypadal tak, že politický kapitál se transformoval v ekonomický. Odchod z politiky tak probíhal přechodem do státního byznysu, který si ve srovnání s tím soukromým, zejména v prvních letech své existence, zachovával četná privilegia.

Prvním a největším takovým podnikem je plynářský koncern Gazprom, jehož zřízení inicioval a do jehož čela později i sám usedl ministr ropného průmyslu SSSR Viktor Černomyrdin⁷⁷. Podobné struktury pak vznikaly i na bázi mnoha jiných ministerstev.⁷⁸ Další vysocí představitelé státní moci odešli do jiných lukrativních struktur podnikání, jako například do vedení bank (Kryštanovskaja 2004: 195-196).

Rozšířeným způsobem odchodu z politiky se stal také přestup do soukromého sektoru. Zaměstnání vlivného politika s konexemi na nejvyšších místech se stalo klíčovým pro úspěšné, nerušené podnikání. Tito lidé jsou pak zaměstnáváni ve funkcích prezidentů nebo viceprezidentů těchto soukromých společností, či přímo jakýchsi specialistů pro styk s orgány státu. Tak přišel do Gazpromu bývalý prezidentský poradce a vicepremiér Viktor Iljušin, do Alfa-banky bývalý vicepremiér Oleg Cycujev nebo do mezinárodní farmaceutické korporace ICN exministr zahraničních věcí Andrej Kozyrev. (Kryštanovskaja 2004: 196-197).

⁷⁷ Viktor Stěpanovič Černomyrdin se narodil roku 1936 v Orenburské oblasti. Inženýrské vzdělání získal na Kujbiševském polytechnickém institutu (Samara). V 60. a 70. letech pracoval v ropném průmyslu, v roce 1978 získal funkci v ÚV KSSS. V roce 1985 se pak stal ministrem ropného průmyslu a o čtyři roky později usedl do čela prvního státního koncernu Gazprom. V květnu 1992 se stal vicepremiérem a v prosinci předsedou vlády RF. V konfliktu s parlamentem se postavil na stranu prezidenta a od roku 1995 vedl proprezidentské hnutí, stranu moci Náš dům – Rusko. V roce 1998 však byl ze své funkce Jelcinem odvolán. Poté vystřídal další funkce, jako například zmocněnce prezidenta pro válku v Jugoslávii nebo předsedy správní rady Gazpromu. V letech 1999-2001 poslanec Státní Dumy, kdy vstoupil do poslanecké frakce Jednota. Od roku 2001 je velvyslancem na Ukrajině (Zeňkovič 2006: 499-501).

⁷⁸ Dalšími takovými podniky, které vznikly vyvedením majetku ve správě některého ministerstva do soukromé společnosti, která byla následně převedena na akcie a privatizovaná a v jejímž čele usedl zodpovědný ministr, byly například: Tjaženergomaž v čele s V. Veličkem ministrem energetického a dopravního strojírenství (1987-1991), Transstroj v čele s V. Brežněvem ministrem dopravní výstavby (1985-1991), Minmontažstroj v čele s A. Michal'čenkem ministrem speciální výstavby a montáží, Rossijskije Lesopromyšlenniki v čele s V. Mel'nikovem ministrem lesního průmyslu. Podobné struktury vznikly i na bázi ministerstva strojírenského průmyslu v čele s N. Paničevem, ministerstva spojů v čele s E. Pervyšinem, ministerstva radiového průmyslu V. Šimka, ministerstva obecného strojírenství O. Šiškina nebo ministerstva hutního průmyslu O. Soskovce (Kryštanovskaja 2004: 195-196).

Změny charakteru odchodu z politické elity 1986-2002 (v %)						
Charakter přechodu		Vládní elita (členové vlády)				
		1986	1989	1992	1995	1999
Elitní zóna	Poslanci různých úrovní, jiné volené funkce	0	7,3	20	10	60,6
	Státní služba na nižší úrovni	17	5,5	11,4	10	6,1
	Diplomacie	20,2	1,8	5,7	3,3	6
Exelitní zóna	Vedení fondů, sdružení	0	23,6	2,8	13,3	3
	Vedení podniků státního sektoru	1,1	21,8	22,9	16,7	6,1
	Vedení podniků soukromého sektoru	0	12,7	17,1	13,3	9,1
	Poradci, konzultanti	11,7	1,8	2,9	10	9,1
Mimoelitní zóna	Neveřejné funkce	0	1,8	0	6,7	0
	Návrat k profesi	1,1	1,8	11,4	16,7	0
	Penze	48,9	16,4	2,9	0	0
	Zatčení	0	5,5	2,9	0	0

Zdroj: (Kryštanovskaja 2004: 200)

Z uvedené tabulky je možné zaznamenat a vyčíst měnící se trendy týkající se výstupu z elitní skupiny. Zatímco po roce 1986 téměř polovina odstavených politiků odešla do penze, v druhé polovině 90. let již nebyl zaznamenán žádný takový případ. Tato skutečnost je podmíněna několika faktory, jednak je to velmi vysoký střední věk

příslušníků brežněvovské nomenklatury⁷⁹ a dále objevení se nových možností seberealizace v rámci tzv. exelitní zóny.

V první polovině devadesátých let se pak stal nejběžnějším způsobem odchodu z vysoké politiky přechod do ekonomického sektoru. Bouřlivě se rozvíjející obchod v nedostatečně regulovaném prostředí nabízel ohromné zisky a osobní kontakty na politických postech tak byly velmi hodnotným zbožím. V tomto období do vedení státních i soukromých podniků odcházelo kolem 40% bývalých ministrů.

S touto praxí přecházení z vysokých státních postů do ekonomické sféry a silným personálním propojením obou oblastí, tak souvisí i rozmáhající se klientelismus a obrovská míra korupce.

Mezi ministry, kteří působili ve vládě z roku 1999 a ze svých funkcí odcházeli až po nástupu nového prezidenta, se objevil nový, velmi populární způsob exkorporace. Celým 60 procentům z nich totiž byla ztráta vládní funkce kompenzována ziskem poslaneckého mandátu. Pozoruhodné také je, že se zcela vyprázdnila kolonka mimoelitní zóna. Z toho plyne vyšší stabilita elity putinského období, kterou se budu zabývat až v příští kapitole.

Přestup z vysoké státní funkce do Federálního shromáždění však není pouze otázkou putinského období nýbrž méně razantně prostupuje celými 90. léty. Parlament se tak stává jakousi rezervou kádrů s jejich možným pozdějším vyzdvižením do nových funkcí.⁸⁰ Po volbách v roce 1995 tak tito „bývalí“ tvořili zhruba 12% členů Dumy (Kryštanovskaja 2004: 204).

Představitelé ex-elity se snažili v politice prosadit i bez podpory strany moci. V tomto ohledu byli nejúspěšnější zejména dva pravicoví politici. Prvním z nich je Jegor Gajdar, který se v čele Demokratické volby Rusko dostal v letech 1993 a 1999 dvakrát do Dumy. Ve všech volebních kláních devadesátých let získal dostatečnou podporu potřebnou pro vstup do parlamentu i Grigorij Javlinskij se svým uskupením Jabloko.

⁷⁹ Ukončení čistek v sovětské mocenské elitě v 60. a 70. letech mělo za důsledek vytvoření stabilizované elity a výkon funkce ve státní správě se tak stal prakticky doživotní. To mělo za následek postupné stárnutí funkcionářů nomenklatury. V roce 1985 tak byl průměrný věk členů politbyra 68,5 roku, nejstarší jeho člen měl přitom dokonce 86 let (Lapina 1995: 10).

⁸⁰ Mezi takové osoby, cirkulující mezi elitními posty v Bílém domě a Kremlem, patří například S.Šachraj, A. Čubajs nebo V. Geraščenko. Mezi vládními posty a parlamentními funkcemi se pak pohybovali A. Šochin, V. Chlgstun nebo B. Fedotov. (Kryštanovskaja 2004: 208)

Lidé nepřátelsky naladěni vůči Kremlu několikrát uspěli i ve volbách v subjektech federace, kdy například bývalý ministr spravedlnosti Nikolaj Fedorov⁸¹ se v roce 1993 stává prezidentem Čuvašské republiky, o tři roky později pak usedá do čela Kurské oblasti Jelcinův bývalý viceprezident a vůdce opozice během ostřelování parlamentu v roce 1993 A. Ruckoj. Neúspěšní prezidentští kandidáti z roku 1996 A. Tulejev⁸² a A. Lebed' pak získávají posty gubernátorů v Kemerovské oblasti respektive Krasnojarském kraji (Kryštanovskaja 2004: 205-206). Vasilij Starodubcev, jeden z vůdců srpnového puče 1991 byl v letech 1993 a 1997 zvolen do Rady federace jako reprezentant regionu Tula. V roce 1995 byl do Dumy zvolen i Gorbačevův premiér Nikolaj Ryžkov (Solnick 1999: 804).

⁸¹ Nikolaj Vasiljevič Fedorov se narodil v roce 1958 v Čuvašské ASSR, v rodině postižené sovětskou perzekucí. Vystudoval právnickou fakultu Kazaňské státní univerzity a ve svém oboru dosáhl i vyšších akademických hodností. V roce 1989 byl zvolen národním poslancem SSSR, kde předsedal výboru pro zákonodárství, zákonnost a právní řád. Od června 1990 působil ve funkci ministra spravedlnosti RSFSR. V létě 1991 vystoupil z KSSS, blízky Jelcinově Meziregionální skupině. V březnu 1993 po konfliktu s Jelcinem odešel z postu ministra spravedlnosti RF. V roce 1993 pak byl na listině Demokratické strany Ruska zvolen do Státní Dumy. Když se v tom samém roce stal i prezidentem Čuvašské republiky, tak se následně vzdal svého poslaneckého mandátu. Člen předsednictva Rady federace, jako jediný z členů RF vystoupil proti Putinově reformě Rady federace. V letech 2001 a 2005 byl potvrzen ve své funkci prezidenta. Přes svůj počáteční odpor vůči Putinově politice se s ním smířil a díky tomu si zajistil i pokračování ve své funkci (Zeňkovič 2006: 471-474).

⁸² Aman Gumirovič Tulejev se narodil v roce 1944 v Krasnovodsku (Turkmenbaši) Turkmenké SSR. Otec Kazach, matka Tatarka. Technické vzdělání získal v Krasnodaru a později v Novosibirsku, sovětské období strávil prací na nejrůznějších pozicích na železnici. V roce 1990 byl zvolen národním poslancem SSSR, kde se stal členem frakce ruských komunistů. V prezidentských volbách roku 1991 získal 6,8% hlasů. Jako jeden z mála se postavil na stranu pučistů z GKČP. Stal se jedním z vůdců opozice proti Borisi Jelcinovi a v jeho sporu s parlamentem se postavil na stranu zákonodárského sboru. V roce 1993 se stal členem Rady federace, když obdržel přes 90% hlasů. Zároveň byl předsedou zákonodárského tělesa Kemerovské oblasti, ve volbách v roce 1996 stáhl svou kandidaturu a podporoval v nich Genadije Zjuganova. Téhož roku se stal i ministrem RF pro styk se státy SNS. Od roku 1997 gubernátorem Kemerovské oblasti. V prezidentských volbách v roce 2000 pak obdržel 3% hlasů, kdy ubral elektorát kandidátu KPRF G. Zjuganovovi. Postavil se na stranu Vladimira Putina, ve volbách v roce 2003 stál v čele kandidátky Jedotného Ruska v Kemerovské oblasti. V roce 2005 pak byl, v souladu se zákonem o novém způsobu potvrzování gubernátorů, Putinem navržen na kandidáta (stejně jako Nikolaj Vasiljevič Fedorov), což bylo následně Kemerovským oblastním sovětem potvrzeno (Zeňkovič 2006: 459-462).

6. Putinova politická elita

„Je čestný? Je schopný? Je věrný Ústavě?“⁸³ (Lewis 1993: 17)

Základní rysy postsovětské elity jsem naznačil již v předchozí kapitole. Částečně jsem se zde věnoval i počátku vlády Vladimira Putina. Proto se zde budu zabývat pouze tím, co odlišuje putinovské období od jelcinského, jaké nové tendence se objevily, jaké jsou jeho charakteristické rysy.

Vladimir Vladimirovič Putin nastupoval do svého úřadu v době chronické slabosti státu, kdy se mimo státní kontrolu pohybovalo mnoho aktérů, kteří byli schopni naprosto svévolně využívat svojí faktickou moc. Tato situace byla důsledkem mnoha procesů, které se v transformačním období, za které se dá nazvat bezezbytku celé Jelcinovo vládnutí, udály. Chaos způsobený důsledky neřízené privatizace, regionální „emancipace“, všudypřítomné korupce, rozpadem „osvědčených“ vládnoucích struktur a ustavováním nových si vyžadoval od nového prezidenta řešení.

Jeho nástup do úřadu byl spojený s razantním zaváděním pořádku do politického života. Ten kromě pozitivních efektů, jako je posílení státnosti, s sebou však přinesl i ustavení prezidentské vertikály moci⁸⁴, a s tím spojené další oslabení demokratických principů a občanské společnosti.⁸⁵ Narozdíl od Jelcina opustil princip tolerance a vzájemného krytí jednotlivých mocenských klanů a svůj politický systém začal stavět na principu podřízenosti (Shevtsova 2003: 95). Tento jeho postup bývá někdy nazýván jedním krokem vpřed, dvěma vzad (Saunders 2001: 27). Diktát práva, který při svém nástupu do funkce Putin vyhlásil, bývá považován pouze za zefektivnění Jelcinova poloautorativního režimu. Spravedlnost je totiž stále vymáhána pouze velmi selektivně (Saunders 2001: 27-28).

⁸³ Takto by se podle Thomase Jeffersona měl každý tázat prezident před jmenováním jakéhokoli kandidáta do funkce.

⁸⁴ Jen během léta roku 2000, jak bude ukázáno dále, stihl Putin zkrotit gubernátory, oslabit oligarchy, zastrážit tisk. Radu federace zbavil její samostatnosti, v Dumě se mohl opřít o nebývale silnou podporu a stal se velmi populárním. Putin se již v této době stal centrální osobou systému, kdy ostatní pouze reagovali na jeho kroky (Shevtsova 2003: 110, Saunders 2001: 33).

⁸⁵ Menšinový názor, s kterým však nesouhlasím, říká, že všechny tyto Putinovy kroky jsou pouze způsobem jak vybudovat nezbytné podmínky pro demokratickou konsolidaci (Willerton 2005: 219).

Přítom však vycházel vstříc poptávce společnosti. Ta byla totiž již unavená léty nestability a zavedení pořádku v zemi bylo považováno za úhlavní prioritu státu průběžně již od roku 1991 (Furman 2004b: 192-193).⁸⁶

Putin svým nástupem také přerušil trend zahájený už Gorbačevem, který pak ještě zesílil za vlády Jelcina, kdy tempo cirkulace elit dosahovalo nevídané rychlosti. Za Putina byl do procesu výměny elity vnesen řád, který znamenal dosud nevídanou stabilitu. Byly přijaty nové zákony o státní službě, obnoveny výhody kterých požívala sovětská nomenklatura a výrazně zvýšeny mzdy (Kryštanovskaja 2004: 209-211).

Dosud nevídaný růst však zažívá horizontální mobilita. Lidé plynule přecházejí mezi státním byznysem, vládou, prezidentskou administrativou, legislativou a Radou bezpečnosti. Důstojným místem v elitní zóně, kam jsou odstraňováni bývalí vysocí funkcionáři se nyní stává i Horní komora parlamentu.⁸⁷

S Putinovým zvolením do čela země, se praxe následnictví, jako projevu jakéhosi kompromisu elit, rozšiřuje po celé zemi. Uplatňuje se například při obsazování gubernátorských postů jako se tomu stalo například v Krasnodarském nebo Přímořském kraji (Kryštanovskaja 2004: 167-168).

Když nastoupil Vladimir Putin do úřadu, trpěl stejným problémem jako o deset let dříve Boris Jelcin a totiž nedostatkem svých vlastních lidí, na které by se mohl spolehnout. To že byla na nejvyšší post ve státě vybrána osoba bez delší zkušenosti ve vysoké politice také plně zapadá do logiky následnictví jako kompromisu elit. Byl tak totiž vybrán člověk, který se alespoň zpočátku musel spolehnout na osoby vybrané svým předchůdcem.

⁸⁶ Výzkum veřejného mínění provedený v roce 1991, tedy těsně po pádu autoritativního režimu po 70 let utlačujícího veškerá lidská a občanská práva, ukazuje že dominantní hodnotou, po které společnost toužila zůstal pořádek. Jeho zachování považovalo za nejdůležitější úkol vlády 57% dotázaných. Zvýšení možnosti více ovlivňovat důležitá rozhodnutí vlády vidělo jako hlavní úkol pouze 24%, boj s růstem cen 14% a ochranu svobody slova 2%. Když se stejný průzkum opakoval o jedenáct let později v roce 2002, vyšly výsledky, které ještě více nahrávaly autoritativním tendencím v zemi. Zachování pořádku požadovalo od vlády 59% dotázaných, možnost zvýšit svůj podíl na činění nejdůležitějších rozhodnutí upřednostnilo 14% respondentů, boj s růstem cen 23% a ochranu svobody slova 2%. Takový systém hodnot, kde pořádek dominuje nad všemi ostatními je pak ideální pro vytvoření autoritativního režimu (Furman 2004b: 192-193).

⁸⁷ V roce 2004 tak mezi jeho členy bylo 25 bývalých vice-gubernátorů, 17 předsedů legislativních těles subjektů federace, 14 bývalých náměstků ministrů, 10 ex-ministrů vlády RF, 8 ex-gubernátorů a 3 bývalí ministři subjektů federace.

Jeho nástup je také provázen změnou v kádrové politice, kdy za první dva roky tým jeho spolupracovníků téměř nikdo neopustil, nicméně do něj postupně přicházeli jeho vlastní lidé.

6.1. Regiony

Po chaosu jelcinského období se Putin pokusil zavést pořádek i do vztahu centrum-regiony.⁸⁸ Již v roce 2000 tak nový prezident zřizuje federální okruhy do jejichž čela dosazuje své lidi, plně závislé na jeho důvěře. Aparát těchto zplnomocněných zástupců fungoval také jako startovní pozice pro nové kádry, stejně jako Rada federace, která se začala ustavovat novým způsobem a nadále v ní nebyli zastoupeni nejvyšší představitelé regionů. Tím byli a jsou regionální vůdci zbaveni, jednak možnosti kontaktu na nejvyšší úrovni mezi sebou a i přímého přístupu k prezidentovi, kdy se musí vždy nejprve obracet na nově zřízené mezičlánky. Kromě omezování jejich pravomocí probíhalo oslabování jejich pozice i na druhé linii a to posilováním pravomocí centra. Prezident mohl od nynějška zbavit gubernátory jejich úřadu a regionální parlamenty mohly být rozpuštěny a to za velmi vágně stanovených podmínek (Kryštanovskaja 2004: 238-241).

Zplnomocnění zástupci kolem sebe koncentrovali místní regionální struktury veřejné moci, které na konci 90. let prakticky podléhaly gubernátorům. Jejich postavení pak bylo dále posíleno členstvím v Radě bezpečnosti, kde si tímto způsobem prezident zaručil ještě významnější podporu (Kryštanovskaja 2004: 242-243).

Reformy roku 2000 tak znamenaly podřízení regionů centru, obnovení hierarchické subordinace a posílení prezidentských pravomocí.

⁸⁸ Tři hlavní zákony, které změnily vztah mezi prezidentem a regiony jsou: Nařízení prezidenta „O zplnomocněném zástupci prezidenta RF ve federálních okruzích“ z 13. května 2000; Federální zákon RF z 29. července 2000 o začlenění změn a doplnění do federálního zákona „O obecných principech organizace zákonodárných a výkonných orgánů státní moci subjektů RF.“; Federální zákon RF z 5. srpna 2000 „O způsobu utváření Rady federace Národního shromáždění RF.“

Opačným směrem se pak ubíraly další dva zákony z roku 2000, které měly kompenzovat gubernátorům ztrátu moci a přidělily jim jiné, avšak méně významné pravomoci. Jedná se o zákon „O obecných principech organizace místní samosprávy v Rusku“ ze 7. července 2000, ve kterém gubernátoři získali pravomoc odvolávat představitele místní samosprávy. Druhým právním předpisem je nařízení prezidenta RF z 1. září 2000 „O státní radě RF“, která byla zřízena jako poradní orgán prezidenta a prostřednictvím něj získali gubernátoři opětovný přímý přístup k prezidentovi (Kryštanovskaja 2004: 244-245 a 287).

Federálním zákonem z prosince 2004 byla prezidentova pravomoc nad regiony dále posílena tak, že vůdci všech regionů jsou do svých funkcí jmenováni prezidentem (Willerton 2005: 233).

6.2. *Parlament*

Nástup nového vládce Kremlu do funkce znamenal změnu i pro postavení Dumy v politickém systému Ruské federace. Ta byla nyní definitivně zbavena pozice druhého centra moci a byla plně ovládnuta proprezidentskou stranou. Její nová funkce již nebyla nadále rozhodovací, ale pouze schvalovací a její členové byli chápáni jako jakási zásobárna kádrů, kteří mohou být později vyzdviženi do zodpovědnějších státních funkcí.

Ve volbách konaných v roce 1999 totiž poprvé v ruské novodobé historii zvítězila proprezidentská strana, strana moci, která pod hlavičkou hnutí Jednota získala 23% hlasů⁸⁹. Přitom v roce 2003 to už bylo s názvem Jednotné Rusko téměř 38%. V současnosti po posledních volbách do Státní Dumy hnutí Jednotné rusko disponuje ve své frakci 70% procenty všech členů (Státní дума 2008) a neexistuje zde prakticky žádná skutečná opozice.

Už po volbách 1999 však získala Jednota v rozhodujících orgánech Dumy většinu, společně se spřízněnou skupinou Národní poslanec, získali vedení ve dvanácti výborech, levice (KPRF a Agropřemyslová strana) obsadila vedení jedenácti výborů, Svaz pravicových sil a Jabloko pak získali pouze dva výbory. Po fúzi Jednoty s hnutím Vlast-Celé Rusko a podpoře poslanecké frakce Ruské regiony a Žirinovského LDPR získal prezidentský tábor 54% mandátů a kontrolu nad 80% výborů. Přitom levice s téměř 30% mandáty kontrolovala jen 6% výborů a pravice s 12% měla kontrolu nad stejným procentem výborů (Kryštanovskaja 2004: 248-249).⁹⁰

⁸⁹ Tohoto výsledku dosáhla strana i přesto, že byla zorganizována jen pár měsíců před volbami. Jejím lídrem se stal komunistický stranický funkcionář, Jelcinův ministr pro mimořádné záležitosti Sergej Šojgu. Dalšími osobnostmi propagujícími tuto stranu se stali například světový šampión ve wrestlingu Alexander Karelin, nebo Alexander Gurov z ministerstva vnitra, kde měl na starosti boj proti mafii. Mezi prvními, kteří se ke straně připojili, byli také gubernátoři, kteří měli problém se zákonem. Takovými byli gubernátor Kurské oblasti Alexander Ruckoj, Přímořského kraje Alexander Nazdarenko nebo Kaliningradský gubernátor Leonid Gorbenko (Shevtsova 2003: 45).

⁹⁰ Lilija Ševcova však k tomuto dále doplňuje, že jedinou demokratickou opozicí v Dumě zůstalo Jabloko Grigorije Javlinského, protože i Svaz pravých sil usiloval o podíl na moci a spolupráci s Kremlem (Shevtsova 2003: 52-53).

Dalším způsobem, kterým byla posílena kontrola nad Dumou bylo přijetí zákona o politických stranách z 11. července 2001, který do ní přivřel dveře menším subjektům a společně se silnou mediální masáží napomohl Jednotnému Rusku k dosažení ústavní většiny 306 mandátů. Přitom mnoho ze zvolených poslanců bylo zároveň ministry, starosty velkých měst nebo gubernátory, kteří i poté zůstávali ve svých funkcích a vyjadřovali bezmeznou oddanost kremelské linii, 37 z nich se přitom bezprostředně po zvolení svých mandátů vzdalo (Kryštanovskaja 2004: 251).

Volby roku 2003 znamenaly marginalizaci opozice, kdy všechny výbory byly v rukou Jednotného Ruska a pravicové strany nepřekročily ani pětiprocentní práh. Parlament byl změněn „v období Nejvyššího sovětu SSSR a „zbytky komunistů byly zbaveny všech mocenských pák.“ Je to také „konec nezávislosti zákonodárné moci od moci nejvyšší“, vše je nyní už pod kontrolou prezidentské většiny (Kryštanovskaja 2004: 254).

6.3. Rada bezpečnosti Ruské federace

Význam Rady bezpečnosti se často proměňuje. Například v době předsednictví Sergeje Ivanova byl předseda Rady prakticky druhým mužem ve státě. Naopak za Vladimira Rušajla⁹¹ byla Rada téměř nepostřehnutelným orgánem (Kryštanovskaja 2004: 259). To potvrzuje ve své práci i Lilija Ševcova, když řadí Radu bezpečnosti mezi orgány, které po roce 2000 ztratily na významu. Prezident ji naplnil sobě loajálními lidmi a svěřil jí jen konzultativní funkce (Shevtsova 2003: 123).

Rada bezpečnosti Ruské federace má přibližně stejný počet členů jaký mělo sovětské politbyro, stejně tak byly a jsou obě mocenské struktury koncipovány na principu dvojúrovňového členství. Rada bezpečnosti má totiž pouze pět stálých členů, kteří jsou hierarchicky řazeni v následujícím pořadí: Předseda vlády, tajemník Rady bezpečnosti RF, ministr zahraničí, ministr obrany a hlava FSB (Kryštanovskaja 2004:

⁹¹ Vladimír Borisovič Rušajlo byl v letech 1999-2001 ministr vnitra, od března 2001 do dubna 2004 byl pak tajemníkem Rady bezpečnosti RF. Spekulovalo se o jeho dosazení do funkce ministra vnitra díky vlivu Berezovského. Jeho odchod do RBRF znamenal snížení jeho statusu. Kariéřním profilem spadá do kategorie klasického komunistického kádra, kdy v roce 1976 vystudoval Vysokou policejní školu ministerstva vnitra SSSR a poté celý život pracoval ve vedoucích pozicích orgánů činných v trestním řízení (Zeňkovič 2006: 393-395).

260). Zasedáním pak předsedá prezident RF. Stejně tak oba uvedené orgány zastávají funkci nejvyššího kolektivního orgánu v otázce bezpečnosti státu.

Ačkoli je jasné, že postavení Rady bezpečnosti je ve srovnání s politbyrem mnohem slabší, tak pro výše uvedené považují přesto porovnání složení obou orgánů minimálně za zajímavé.

Porovnání složení politbyra a Rady bezpečnosti RF (v %)					
	Sovětské politbyro		Jelcinova Rada bezpečnosti		Putinova Rada bezpečnosti
Rok	1981	1988	1993	1999	2002
počet členů	N=21	N=21	N=14	N=28	N=24
Hlavy aparátů, ideologové, tajemníci	23,8	42,4	7,1	3,6	4,2
členové vlády (vyjma silových ministerstev)	19	28,6	50	39,3	8,3
Silovíci	14,3	9,5	42,9	46,4	45,8
Představitelé parlamentu	4,8	4,8	0	7,1	8,3
Regionální elity	38,1	14,3	0	0	29,1
Vědci	0	0	0	3,6	4,2

Zdroj: (Kryštanovskaja 2004: 259)

Jak můžeme z předložené tabulky vyčíst tak období po rozpadu SSSR je definováno nárůstem zastoupení vládních a silových struktur a zcela mizí představitelé regionální elity. Putinův příchod pak znamenal zvýraznění role silovíků, tedy osob které svůj profesionální život spojili se silovými strukturami režimu. Ti se odstraněním členů vlády stali zdaleka nejsilnější skupinou. Nová skupina, která získává silné zastoupení jsou prezidentovi zplnomocnění zástupci v regionech, kteří jsou však zároveň plně závislí na Putinově důvěře.

Rada bezpečnosti je orgán, který se nachází plně pod kontrolou prezidenta, většina členů, která je zastoupena z titulu své funkce je na důvěře prezidenta plně závislá a

prezident je může kdykoli odvolat. Například vláda byla po své reformě z roku 2004 zastoupena pouze ministry, kteří podléhali přímo prezidentovi⁹² z „premiérových“ ministrů nebyl zastoupen ani jeden (Kryštanovskaja 2004: 272-273).

Zatímco struktura moci jelcinského období byla polycentrická, přičemž jejími jednotlivými póly byly Duma, Rada federace, regiony, vláda, komunistická strana, demokratická opozice, byznys elita nebo masmédia, tak pod Putinovou vládou všechny tyto instituce ztrácely moc a nezávislost. Polycentrismus tak byl nahrazen hierarchickou, pyramidální strukturou monocentrismu (Kryštanovskaja 2004: 255).

6.4. Úřad prezidenta a jeho aparát

Najít vhodný název pro tuto část práce není snadné. Je tomu tak především proto, že se dostáváme do oblasti, která postrádá do velké míry ústavní zakotvení a její činnost se odehrává spíše ve stínu zákona než na jeho základě.

Lidé patřící do této skupiny jsou značně proměnlivou skupinou, pohybující se v nejasných limitech prezidentské moci, postrádající jakoukoli stabilní, veřejnou institucionální strukturu. Orientace v této skupině založené na důvěře prezidenta a skryté před zraky veřejnosti je tak značně nesnadná. Nelehké je však i její správné definování.

Zřejmé však je, že právě tato skupina „strategické elity“ tvoří rozhodující složku moci. „Tyto skupiny, připuštěné k přijímání klíčových rozhodnutí, zůstávaly neinstitucionalizované, nepřístupné společenské kontrole a neměly oficiální status. Skládaly se z nejvyšších úředníků, které Putin přivedl k moci a kterým osobně důvěřoval.“ (Kryštanovskaja 2004: 261)

Lidé, z kterých se skládá okruh nejbližších spolupracovníků Vladimira Putina se mohou podle svého původu rozdělit do tří hlavních skupin. První, avšak rychle se tenčící skupinou, jsou zbylí členové Jelcinovy „rodiny“. Sem bývají zařazováni vedoucí prezidentské administrativy A. Vološin⁹³, premiér M. Kasjanov⁹⁴, V. Rušajlo a V.

⁹² Jedná se o ministry vnitra, obrany, FSB, zahraničí a mimořádných situací (Kryštanovskaja 2004: 272).

⁹³ Alexandr Stalevič Vološin se narodil roku 1956 v Moskvě. Vystudoval dopravní inženýrství a zahraniční obchod. Pracoval na železnici a později ve výzkumu, od roku 1992 se pohyboval v komerčních strukturách. Od roku 1995 se však přesouvá do státního sektoru a v době po roce 1997 působí v nejbližší Jelcinově okoli, o dva roky později se pak stává do čela prezidentské administrativy. Byl považován za věrného příslušníka „rodiny“ a přítele B. Berezovského. Po zatčení M. Chodorkovského odstupuje ze svého postu, působí však jako předseda správní rady Jednotného energetického systému Ruska. Byl několikrát podezříván z rozsáhlé korupce, obvinění byla však vždy sňata (Zeňkovič 2006: 95-98).

Surkov. Kromě posledně jmenovaného, však byli všichni k červnu 2004 ze svých funkcí odvoláni, což ukazuje na plnou konsolidaci moci v rukou Putinovy skupiny (Willerton 2005: 228, Kryštanovskaja 2004: 262).

Další dvě skupiny pak tvoří lidé, které se začali prosazovat až postupně s nástupem nového prezidenta do úřadu. Pro obě je charakteristické, že je tvoří lidé Putinovi známí z jeho předchozího života.

Jednak jsou to tzv. Petrohraděané, tedy lidé, kteří se v tomto městě, stejně jako Putin, narodili a vyrůstali nebo alespoň vystudovali některou z tamějších vysokých škol. Mezi nejvýznamnější představitele této skupiny patří současný prezident D. Medvěděv⁹⁵, zplnomocněný představitel prezidenta D. Kozak⁹⁶, zástupce vedoucího prezidentské administrativy I. Sečin⁹⁷, V. Kožin⁹⁸, ministr financí A. Kudrin⁹⁹, ministr hospodářského

⁹⁴ Michail Michailovič Kasjanov se narodil roku 1957 v Moskevské oblasti. Vzděláním stavební inženýr v oblasti dopravy. Po studiu pracoval v oblasti státního plánování. Od roku 1992 pak působil na ministerstvu hospodářství a později financí RF, kde od roku 1999 zastával funkci prvního náměstka a následně i ministra. Ještě téhož roku pak vystřídal S. Štěpašina na postu premiéra. V květnu 2000, po Putinově zvolení do čela RF, se do této funkce vrátil. Vysloužil si přezdívku Míša - 2%, která odkazovala na jeho údajné korupční jednání, kdy 2% z ceny byla jeho obvyklá sazba. Považován za černého koně B. Berezovského. V únoru 2004 byl ze svého postu Putinem odvolán. Jeho působení v premiérské funkci bylo však hodnoceno jako úspěšné období ruské politiky. Po svém odvolání vystupoval proti Putinovu politickému systému. Upozorňoval na narůstající moc tajných služeb, omezování svobody slova a demokracie vůbec. Byl považován za možného účastníka prezidentského klání roku 2008. V roce 2005 mu bylo sděleno obvinění ze zneužití pravomocí a podvodu (Zeňkovič 2006: 214-219).

⁹⁵ Dmitrij Anatoljevič Medvěděv se narodil roku 1965 v Leningradě. Tam také vystudoval právnickou fakultu na které získal doktorát. Do roku 1999 přednášel na své alma mater a zároveň působil jako poradce a spolupracovník A. A. Sobčaka i V. V. Putina. Po Putinově nástupu do nejvyšších státních funkcí, přesídlil i on do Moskvy. Nejprve zde od listopadu 1999 působil ve funkci zástupce vedoucího prezidentské administrativy. Poté stál v čele volebního štábu při prezidentských volbách v roce 2000 a v tom samém roce také usedl do čela Gazpromu. Roku 2003 nahrazuje Alexandra Vološina v jeho funkci šéfa prezidentské administrativy a také získává členství v Radě bezpečnosti. Od roku 2008 prezident RF (Zeňkovič 2006: 299-301).

⁹⁶ Dmitrij Nikolajevič Kozak se narodil roku 1958 v Kirovogradské oblasti Ukrajinské SSR. Vzdělání však již získal na právnické fakultě v Leningradě. Nejprve pracoval jako prokurátor, působil ve stranických funkcích, poté pracoval jako podnikový právník. V devadesátých letech působil zároveň ve své soukromé advokátní kanceláři i v Petrohradské samosprávě. V letech 1996-1998 byl zástupcem gubernátora Petrohradu. Od května 1999 zástupce vedoucího prezidentské administrativy, od srpna ministr. Od června 2000 se pak vrátil do funkce zástupce prezidentské administrativy, tentokrát už však Vladimira Putina. V lednu 2004 stál v čele Putinova volebního štábu. Od března 2004 opět ministr, tentokrát ve vládě M. Fradkova. Po událostech v Beslanu byl pak v září 2004 poslán do Jižního federálního okruhu jako prezidentův zplnomocněný zástupce (Zeňkovič 2006: 236-238).

⁹⁷ Igor Ivanovič Sečin se narodil roku 1960 v Leningradě, kde vystudoval francouzštinu a portugalštinu. V 80. letech působil v ozbrojených silách v Angole jako překladatel, později také v Mosambiku. Od roku 1990 pracoval společně s Putinem na radnici v Petrohradě. Po porážce A. Sobčaka ve volbách odešel společně s Putinem do Moskvy, kde pracoval v aparátu Borise Jelcina. Poté pracoval jako zástupce V. Putina na všech postech, které během svého kariérního postupu Putin vystřídal. Od roku 2004 stojí v čele společnosti Rosněft (Zeňkovič 2006: 415-417).

⁹⁸ Vladimír Igorevič Kožin se narodil roku 1959 v Čeljabinské oblasti. Vystudoval však Leningradský elektrotechnický institut, kde získal titul inženýr. Zastával vysoké v rámci VLKSM a od konce 80. let také podnikal. V polovině 90. let se seznámil s V. Putinem. Po jeho jmenování do funkce premiéra pak

Surkov. Kromě posledně jmenovaného, však byli všichni k červnu 2004 ze svých funkcí odvoláni, což ukazuje na plnou konsolidaci moci v rukou Putinovy skupiny (Willerton 2005: 228, Kryštanovskaja 2004: 262).

Další dvě skupiny pak tvoří lidé, které se začali prosazovat až postupně s nástupem nového prezidenta do úřadu. Pro obě je charakteristické, že je tvoří lidé Putinovi známí z jeho předchozího života.

Jednak jsou to tzv. Petrohrad'ané, tedy lidé, kteří se v tomto městě, stejně jako Putin, narodili a vyrůstali nebo alespoň vystudovali některou z tamějších vysokých škol. Mezi nejvýznamnější představitele této skupiny patří současný prezident D. Medvěděv⁹⁵, zplnomocněný představitel prezidenta D. Kozak⁹⁶, zástupce vedoucího prezidentské administrativy I. Sečin⁹⁷, V. Kožin⁹⁸, ministr financí A. Kudrin⁹⁹, ministr hospodářského

⁹⁴ Michail Michailovič Kasjanov se narodil roku 1957 v Moskevské oblasti. Vzděláním stavební inženýr v oblasti dopravy. Po studiu pracoval v oblasti státního plánování. Od roku 1992 pak působil na ministerstvu hospodářství a později financí RF, kde od roku 1999 zastával funkci prvního náměstka a následně i ministra. Ještě téhož roku pak vystřídal S. Štěpašina na postu premiéra. V květnu 2000, po Putinově zvolení do čela RF, se do této funkce vrátil. Vysloužil si přezdívku Míša - 2%, která odkazovala na jeho údajné korupční jednání, kdy 2% z ceny byla jeho obvyklá sazba. Považován za černého koně B. Berezovského. V únoru 2004 byl ze svého postu Putinem odvolán. Jeho působení v premiéřské funkci bylo však hodnoceno jako úspěšné období ruské politiky. Po svém odvolání vystupoval proti Putinovu politickému systému. Upozorňoval na narůstající moc tajných služeb, omezování svobody slova a demokracie vůbec. Byl považován za možného účastníka prezidentského klání roku 2008. V roce 2005 mu bylo sděleno obvinění ze zneužití pravomocí a podvodu (Zeňkovič 2006: 214-219).

⁹⁵ Dmitrij Anatoljevič Medvěděv se narodil roku 1965 v Leningradě. Tam také vystudoval právnickou fakultu na které získal doktorát. Do roku 1999 přednášel na své alma mater a zároveň působil jako poradce a spolupracovník A. A. Sobčaka i V. V. Putina. Po Putinově nástupu do nejvyšších státních funkcí, přesídlil i on do Moskvy. Nejprve zde od listopadu 1999 působil ve funkci zástupce vedoucího prezidentské administrativy. Poté stál v čele volebního štábu při prezidentských volbách v roce 2000 a v tom samém roce také usedl do čela Gazpromu. Roku 2003 nahrazuje Alexandra Vološina v jeho funkci šéfa prezidentské administrativy a také získává členství v Radě bezpečnosti. Od roku 2008 prezident RF (Zeňkovič 2006: 299-301).

⁹⁶ Dmitrij Nikolajevič Kozak se narodil roku 1958 v Kirovogradské oblasti Ukrajinské SSR. Vzdělání však již získal na právnické fakultě v Leningradě. Nejprve pracoval jako prokurátor, působil ve stranických funkcích, poté pracoval jako podnikový právník. V devadesátých letech působil zároveň ve své soukromé advokátní kanceláři i v Petrohradské samosprávě. V letech 1996-1998 byl zástupcem gubernátora Petrohradu. Od května 1999 zástupce vedoucího prezidentské administrativy, od srpna ministr. Od června 2000 se pak vrátil do funkce zástupce prezidentské administrativy, tentokrát už však Vladimira Putina. V lednu 2004 stál v čele Putina volebního štábu. Od března 2004 opět ministr, tentokrát ve vládě M. Fradkova. Po událostech v Beslanu byl pak v září 2004 poslán do Jižního federálního okruhu jako prezidentův zplnomocněný zástupce (Zeňkovič 2006: 236-238).

⁹⁷ Igor Ivanovič Sečin se narodil roku 1960 v Leningradě, kde vystudoval francouzštinu a portugalštinu. V 80. letech působil v ozbrojených silách v Angole jako překladatel, později také v Mosambiku. Od roku 1990 pracoval společně s Putinem na radnici v Petrohradě. Po porážce A. Sobčaka ve volbách odešel společně s Putinem do Moskvy, kde pracoval v aparátu Borise Jelcina. Poté pracoval jako zástupce V. Putina na všech postech, které během svého kariérního postupu Putin vystřídal. Od roku 2004 stojí v čele společnosti Rosněft' (Zeňkovič 2006: 415-417).

⁹⁸ Vladimír Igorevič Kožin se narodil roku 1959 v Čeljabinské oblasti. Vystudoval však Leningradský elektrotechnický institut, kde získal titul inženýr. Zastával vysoké v rámci VLKSM a od konce 80. let také podnikal. V polovině 90. let se seznámil s V. Putinem. Po jeho jmenování do funkce premiéra pak

rozvoje a obchodu RF ve vládách M. Kasjanova a M. Fradkova¹⁰⁰ G. Gref¹⁰¹, hlava Rady federace S. Mironov¹⁰² nebo předseda Státní Dumy B. Gryzlov¹⁰³ (Kryštanovskaja 2004: 262). Dalšími významnými postavami jsou také poradce prezidenta A. Illarionov¹⁰⁴,

vystřídal několik vysokých státních funkcí, od roku 2000 stojí v čele správy prezidentského majetku (Zeňkovič 2006: 233-234).

⁹⁹ Alexej Leonidovič Kudrin se narodil roku 1960 v Lotyšsku, vysokoškolské vzdělání však získal na ekonomické fakultě Leningradské univerzity. Poté pracoval v Akademii věd pod vedením A. Čubajse. Od roku 1990 pracoval ve strukturách Petrohradské radnice, kde v letech 1993-1996 zastával funkci prvního zástupce starosty. Společně s Vladimírem Putinem pak vedl v roce 1996 volební štáb A. Sobčaka. Po jeho porážce odjel do Moskvy, kde díky známosti s A. Čubajsem získal post zástupce vedoucího prezidentské administrativy. Byl jedním z lidí, který pozval Putina do Moskvy. Poté co odešel spolu s A. Čubajsem do vlády, kde nejprve od roku 1997 působil jako náměstek ministra financí a zároveň zástupce vlády v Jednotném energetickém systému Ruska a zástupce v několika mezinárodních organizacích. Od roku 1998 člen správní rady Gazpromu. Od roku 2000 stojí v čele ministerstva financí a je zároveň vicepremiérem (Zeňkovič 2006: 255-257).

¹⁰⁰ Michail Jefimovič Fradkov se narodil roku 1950 v Kujbiševě (Samaře). Vzdělání však získal v Moskvě, kde vystudoval strojní inženýrství a zahraniční obchod. Od roku 1973 pracoval na velvyslanectví v Indii, kde se seznámil s budoucím šéfem zahraniční rozvědky V. Trubnikovem. Od roku 1975 pracoval v oblasti zahraničního obchodu. Od roku 1992 náměstek ministra zahraničně-ekonomických vztahů SSSR, v letech 1997-1998 ministr tohoto rezortu. Od května 1998 do února 1999 stojí v čele pojišťovny Ingosstrach. Poté na rok usedá do křesla ministra obchodu RF, od května 2000 se stává prvním zástupcem tajemníka Rady bezpečnosti RF. Poté stál dva roky v čele daňové policie. V březnu 2003 byl jmenován stálým představitelem RF při Evropské unii v Bruselu. Od 5. března 2004 stál v čele ruské vlády, když byla jeho kandidatura schválena téměř 80% poslanců. Syn Pavel vystudoval vysokou školu FSB (Zeňkovič 2006: 476-478).

¹⁰¹ German Oskarovič Gref se narodil roku 1964 v Pavlodarské oblasti Kazašské SSR v německé rodině. Těšil se vysokému postavení v komsomolu. Studoval nejprve v Omsku, poté na právnické fakultě v Leningradě, kde se také seznámil s A. Sobčakem a V. Putinem. Od začátku 90. let pracoval na Petrohradské radnici a v letech 1997-1998 zde zastával funkci vicegubernátora. Od července 1998 první náměstek ministra státního majetku. Podílel se na volební kampani Vladimíra Putina při prezidentských volbách v roce 2000. Od května 2000 ministr hospodářského rozvoje a obchodu RF. Člen správních rad několika velkých podniků. Několikrát byl vyšetřován v trestních věcech (Zeňkovič 2006: 127-129).

¹⁰² Sergej Michajlovič Mironov se narodil v roce 1953 v Leningradské oblasti. Vystudoval pět vysokých škol. Až do rozpadu SSSR pracoval v oboru geofyziky. Do roku 1994 působil v byznysu a poté se začal věnovat politice. Od dubna 1995 zaujal místo prvního zástupce předsedy, od dubna do prosince 1998 pak předsedy legislativního sboru Petrohradu. Poslancem tohoto orgánu byl poté znovuzvolen a od roku 2000 byl opět jeho místopředsedou. Spolupracoval zde především se stranou Jablko. V roce 2000 se také postavil do čela prezidentské kampaně V. Putina v Petrohradě. Od roku 2001 člen Rady federace a od prosince téhož roku její předseda. V roce 2004 kandidoval v prezidentských volbách, v kterých získal 0,75% hlasů (Zeňkovič 2006: 307-309).

¹⁰³ Boris Vjačeslavovič Gryzlov se narodil roku 1950 ve Vladivostoku, ale titul elektroinženýra si vysloužil až na Leningradské univerzitě. Kandidát politických věd. V devadesátých letech nepříliš úspěšně podnikal. V roce 1999 se postavil do čela volební kampaně za zvolení V. Zubkova gubernátorem Leningradské oblasti. Od října 1999 stál v čele Petrohradské pobočky hnutí Jednota, za které byl zvolen do Dumy a následně se stal i předsedou této frakce. Od roku 2001 ministr vnitra. Známý V. Zubkova, N. Patruševa i D. Kozaka. Od roku 2002 stál v čele Jednotného Ruska, za které byl také opětovně zvolen v roce 2003 do Dolní komory Federálního shromáždění a zvolen jeho předsedou. Člen rady bezpečnosti. Předseda parlamentního shromáždění Rusko-Běloruského svazu (Zeňkovič 2006: 133-135).

¹⁰⁴ Andrej Nikolajevič Illarionov se narodil roku 1961 v Leningradě, kde také získal ekonomické vzdělání. Spolužák A. Kudrina. Do pádu SSSR vystřídal několik zaměstnání v ekonomické a akademické sféře ve svém rodném městě. Od roku 1992 pracoval v aparátu vlády RF, byl zahraničně ekonomickým poradcem zástupce premiéra vlády RF, později poradcem V. Černomyrdina. Po neshodách s ním však v roce 1994 odstupuje ze své funkce a stává se do čela institutu ekonomických analýz a zároveň se stává

hlava několika rezortů L. Rejman¹⁰⁵, zplnomocněný zástupce prezidenta I. Klebanov¹⁰⁶, předseda centrální banky S. Ignatiev¹⁰⁷ nebo předseda správní rady Gazpromu a první vicepremiér V. Zubkov¹⁰⁸. Tuto skupinu nazývá Lilija Ševcova liberálními technokraty, kteří zaujímali především ekonomické posty ve vládě (Shevtsova 2003: 85-86).

Poslední skupinu tvoří tzv. silovici, tedy skupina složená z pracovníků ozbrojeného aparátu komunistického režimu, v jehož službách Putin strávil sovětské období. Sem patří zejména ministr obrany S. Ivanov, hlava FSB N. Patrušev¹⁰⁹, člen prezidentské administrativy V. Ivanov¹¹⁰, zplnomocněný představitel prezidenta G. Poltavčenko¹¹¹, V.

viceprezidentem Mezinárodního centra společensko-hospodářského výzkumu. Od dubna 2000 poradcem prezidenta Putina. Kritik současného stavu ruského hospodářství (Zeňkovič 2006: 198-200).

¹⁰⁵ Leonid Dododžonovič Rejman se narodil roku 1957 v Leningradě, kde vystudoval elektrotechniku. Až do roku 1999 pracoval v Petrohradě v oblasti telekomunikací, téhož roku se stal předsedou státní telekomunikační komise. Po nástupu Putina do premiérského křesla se stává ministrem telekomunikací. Členem vlády zůstává i ve vládách M. Kasjanova a M. Fradkova (Zeňkovič 2006:383-384).

¹⁰⁶ Ilja Josifovič Klebanov se narodil roku 1951 v Leningradě. Vzděláním inženýr-elektrofyzik. Do roku 1997 stál v čele několika velkých podniků Leningradské oblasti. Od roku 1998 pracoval v městské administrativě v Petrohradu. Cestu do vysoké politiky mu vydláždil A. Čubajs. Vicepremiér vlády S. Stěpašina, V. Putina i M. Kasjanova. Zároveň přitom působil i v prezidentské administrativě. Navíc stál i v čele několika velkých holdingů jako Kamaz nebo Obráné systémy. Od roku 2001 ministr průmyslu, vědy a techniky. Od roku 2003 pak zplnomocněný představitel prezidenta v Severo-západním federálním okruhu, člen Rady bezpečnosti RF (Zeňkovič 2006: 226-227).

¹⁰⁷ Sergej Michailovič Ignatiev se narodil roku 1948 v Leningradě, kam se po absolvování Moskevské státní univerzity opět vrátil. Působil zde až do roku 1991 v akademické sféře. V letech 1991-1992 náměstek ministra hospodářství a financí RF, kam se dostal díky známosti s J. Gajdarem. Poté vystřídal několik vedoucích pozic na ekonomických ministerstvech, Centrální bance i prezidentské administrativě. Od roku 2002 stojí v čele Centrální banky RF (Zeňkovič 1996: 196-198).

¹⁰⁸ Viktor Alexejevič Zubkov se narodil roku 1941 ve Sverdlovské oblasti, ale vysokoškolský diplom získal na ekonomické fakultě zemědělské univerzity v Leningradě. Od roku 1992 pracoval jako zástupce Vladimira Putina na Petrohradské radnici. V roce 1999 pak společně s Putinem přichází do vlády RF, kde zaujímá post náměstka ministra pro výběr daní, později náměstka ministra financí. V září 2007 je jmenován do funkce premiéra. Od května 2008 pak první vicepremiér, o měsíc později usedá do čela správní rady Gazpromu (Gazprom 2008).

¹⁰⁹ Nikolaj Platonovič Patrušev se narodil roku 1951 v Leningradě. Vzděláním je konstruktér plavidel, absolvoval však také vysokou školu KGB v Minsku. Od roku 1975 pracoval v Leningradské KGB. Od roku 1992 šéf Karelské FSB. V letech 1992-1994 byl pak ministrem bezpečnosti Republiky Karélie. Od roku 1998 zastával vysoké funkce v prezidentské administrativě. Po nástupu Putina do premiérského křesla postoupil do funkce šéfa FSB. Stálý člen Rady bezpečnosti. Spolužák B. Gryzlova (Zeňkovič 2006: 337-339).

¹¹⁰ Viktor Petrovič Ivanov se narodil roku 1950 v Novgorodě, stejně jako většina jeho kolegů, také v rodině vojáka. Stejně tak vystudoval obvyklý obor dnešní elity, tedy Leningradskou elektrotechniku, vzdělání si však ještě doplnil na vysoké škole KGB SSSR. Od roku 1977 pak působil v orgánech státní bezpečnosti SSSR. Sloužil v Afghánistánu. Do roku 1994 pak pracoval v FSB. V letech 1994-1996 pracoval na Petrohradské radnici pod A. Sobčakem. Poté dva roky pracoval v soukromém sektoru. V roce 1998 ho však povolal zpět do FSB její tehdejší šéf V. Putin, kde se o rok později stává zástupcem ředitele. Od roku 2000 zaujal funkci zástupce vedoucího administrativy V. Putina. V roce 2001 byl pak jmenován do dozorčích rad největších výrobců komponent protivzdušné obrany. Od roku 2004 je zpět v prezidentském aparátu, kde má tento bývalý rozvědčík, na starosti oddělení pro zabezpečení ústavních práv občanů. Prezident si podle svých slov na něm cení především vysokou míru jeho informovanosti (Zeňkovič 2006: 191-192).

Čerkesov¹¹² a R. Nurgalijev (Kryštanovskaja 2004: 262). Právě těmito lidem pak Putin také nejvíce důvěřoval (Shevtsova 2003: 86).

Mezi těmito skupinami, i dalšími z řad oligarchů, probíhal neustálý boj o moc a Putin mezi nimi neustále manévroval.

Jmenování Michaila Kasjanova premiérem, který za Jelcina zastával funkce vicepremiéra a ministra financí, tak mohlo být považováno za vítězství Jelcinovy „rodiny“. Velké úsilí také Jelcinova klika vyvinula při jmenování generálního prokurátora RF¹¹³, pod jejímž tlakem byl potvrzen ve své funkci staronový Vladimir Ustinov¹¹⁴.

6.5. Silovici a strategická elita

Růst vlivu Siloviků je vidět zejména na vzrůstu jejich početního zastoupení ve vrcholných funkcích, když v roce 2004 pocházel každý čtvrtý příslušník elity z této skupiny a nadále byla patrná stoupající tendence.¹¹⁵ V roce 2003 tak silovici tvořili 33% federální vlády a obsadili 35% postů náměstků, v Bezpečnostní radě RF jejich podíl tvořil 58% a ve vyslaneckého sboru dokonce 70%. Podle studie ruské Akademie věd

¹¹¹ Georgij Sergejevič Poltavčenko se narodil roku 1953 v Baku. Vyrstl však v Leningradě, kde také vystudoval Fakultu výroby leteckých přístrojů. V roce 1980 také absolvoval kurzy KGB v Minsku. Pracoval v KGB v Leningradě, kde se také seznámil s V. Putinem. V letech 1990-1993 poslanec oblastního Leningradského sovětu. Působil ve strukturách FSB. Od roku 1999 zplnomocněný představitel B. Jelcina v Leningradské oblasti. Od května 2000 pak zplnomocněný představitel V. Putina v centrálním federálním okruhu (Zeňkovič 2006: 344-345).

¹¹² Viktor Vasiljevič Čerkesov se narodil roku 1950 v Leningradě, kde vystudoval právnickou fakultu. Byl o dva ročníky starší spolužák V. Putina. Pracoval na prokuratuře, poté v KGB, kde se opět potkal s Vladimírem Putinem. Zde Čerkesov pracoval v kontrarozvědce a bojoval s protisovětskou opozicí. Od roku 1992 stál v čele Petrohradského oddělení ministerstva bezpečnosti. Po Putinově jmenování do čela FSB byl roku 1998 jmenován jeho prvním zástupcem. V roce 2000 byl členem Putinova volebního štábu. Mezi lety 2000 a 2003 byl zplnomocněný představitel prezidenta v severozápadním federálním okruhu. Od roku 2003 má pak na starosti boj proti narkotikům (Zeňkovič 2006: 497-499).

¹¹³ Putin byl totiž „rodinou“ do prezidentského úřadu vybrán proto aby zajistil jejím příslušníkům klidnou budoucnost a neotvíral machinace 90. let. Osoba generálního prokurátora pak pochopitelně hrála v tomto závazku zásadní roli.

¹¹⁴ Vladimir Vasiljevič Ustinov se narodil v roce 1953 v Komsomolsku na Amuru v Chabarovském kraji. Vystudoval Charkovskou právnickou fakultu v Ukrajinské SSR a od roku 1983 pracoval jako prokurátor v Krasnodarském kraji. Od roku 1997 byl zástupcem generálního prokurátora RF. Od léta 1999 pak zastává funkci generálního prokurátora RF. Člen Rady bezpečnosti RF. Hodnocen za svůj boj proti korupci a proti regionální právní svévoli (Zeňkovič 2006: 465-468).

¹¹⁵ Přitom v polovině 80. let, i přes fakt, že armáda byla oporou komunistické moci, zástupci této skupiny tvořili pouhých 10% Ústředního výboru KSSS (Kryštanovskaja 2004: 265).

z roku 2006 pochází 26% současné ruské elity z vojenských kruhů.¹¹⁶ Nejpreferovanější ze všech ozbrojených složek je pak FSB, přímá nástupkyně KGB, když více než 6000 jejich bývalých důstojníků zastává významné posty ve státním aparátu (Barany 2008: 25).

Zřejmý je však také i ze zacházení, kterého se jim od prezidenta dostává. Každou sobotu tak prezident organizuje poradu siloviků, které se běžně účastní hlava jeho administrativy, šéf FSB, tajemník Rady bezpečnosti, ministr obrany a někdy i šéfové resortů vnitra a zahraničí (Kryštanovskaja 2004: 262).

Posílení jejich role během Putinovy vlády je logicky odůvodnitelné i poptávkou společnosti, kdy lidé z vojenských kruhů se v jejích očích jeví jako nejméně zkompromitovaná a zkorumpovaná skupina. Pro své profesionální návyky jako je přísná hierarchie, poslušnost striktních pravidel kariérního postupu, poslušnost příkazům, disciplína a přežívající ideologie patriotismu se také jeví jako nejvhodnější kandidáti pro stabilizaci moci. Dalším důvodem vysvětlujícím silnou roli vojenské složky v elitě je i krize ruského státu jelcinského období, jeho chronická slabost a neschopnost dostát elementárním požadavkům dobré správy. Právě po takových obdobích nestability totiž ke slovu často přicházejí vojenské převraty a režimy. Navíc armáda v porovnání s ostatními mocenskými strukturami si udržela nejsilnější disciplínu a soudržnost (Kryštanovskaja 2004: 279-280). Vojáci se tak stali kádrovou rezervou, z které Putin jmenoval do významných státních funkcí „své“ lidi.

Rozdíly v charakteru elity po prvních dvou letech vlády ruských prezidentů		
	Jelcinova elita roku 1993	Putinova elita roku 2002
Průměrný věk	51,3	51,5
Podíl žen	2,9	1,7
Podíl vysokoškolsky vzdělaných	99	100
Podíl osob venkovského původu	23,1	31
Podíl akademiků	52,5	20,9

¹¹⁶ Pro srovnání za Gorbačova v roce 1988 pocházelo ze silových ministerstev pouze 5'4% vládního personálu a 4'8% jich bylo v jejich nejvyšším vedení, za Putina v roce 2002 toto číslo stoupl na 32'8% respektive 58'3%. Navíc 21% z nich je z jeho rodného kraje. (Barany 2008: 25).

Podíl osob s vojenským vzděláním	6,7	26,6
Podíl osob s ekonomickým nebo právním vzděláním	24,5	25,7
Podíl osob se vzděláním z elitních univerzit	35,4	23,4
Podíl rodáků z prezidentova kraje	13,2	21,3
Podíl prominentů obchodní sféry	1,6	11,3
Podíl příslušníků ozbrojených složek	11,2	25,1

Zdroj: (Kryštanovskaja 2004: 269)

Z tabulky je zřejmé, že skupiny, které zaznamenaly nejznatelnější nárůst jsou právě prezidentovi rodáci a lidé vzeší ze struktur KGB nebo armády. Naopak propad ve stejném období zaznamenala skupina akademiků a osob, kteří získali vzdělání na nejprestižnějších univerzitách, což by se dalo nazvat jakousi deintelektualizací elitní skupiny.

Zatímco Jelcin se obklopoval heterogennější skupinou osob, tak nástup nového prezidenta znamená soustředění moci do rukou Petrohraděanů a Siloviků. Růst militarizace ruské elity je zřejmý i z následující tabulky, kdy celkový nárůst Siloviků od roku 1988 je téměř sedminásobný.

Militarizace ruské elity (v%)						
	Nejvyšší vedení země	Vláda	Regionální elita	Horní komora Parlamentu	Dolní komora Parlamentu	Celkem
Gorbačovova elita 1988	4,8	5,4	0	x	4,7	3,7
Jelcinova elita 1993	33,3	11,4	2,2	2,8	6,3	11,2
Jelcinova elita 1999	46,4	22	4,5	7,3	6,8	17,4
Putinova elita 2002	58,3	32,8	10,2	14,9	9,4	25,1
Putinova elita 2004	43,5	34,2	9,2	18,3	18,3	24,7

Zdroj: (Kryštanovskaja 2004: 270)

Po roce 2000 se vojenské zkušenosti stávají vysoce hodnocenou devizou i při volbách gubernátorů, kdy devět z osmaosmdesáti hlav regionálních administrativ bylo vysokými vojenskými představiteli (Kryštanovskaja 2004: 271).¹¹⁷

Prezident má na chodu ozbrojených složek klíčový podíl. Téměř všechny silové resorty totiž podléhají právě jeho osobě. Kromě pěti ministerstev je to i rozvědka, daňová policie, železniční vojsko nebo pohraniční služba, celkem asi 20 takových ústředních úřadů. Vládě podléhají spíše ekonomická odvětví (Kryštanovskaja 2004: 273).

Lidé s vojenským výcvikem jsou však klíčovou složkou i příslušníků jakési druhé vrstvy elity. Nejčastěji jsou takové osoby zástupci ministrů nebo konzultanti a poradci. Například náměstci ministrů jmenovaní mezi lety 2000 a 2003 pocházeli ze 35% z vojenského prostředí. Přitom nejčastěji to bylo z prostředí tajných služeb, konkrétně v 45% a z armády v 39%. Tito lidé pak ovládli především neekonomické oblasti státní správy, kdy jejich podíl v hospodářských resortech tvořil pouhých 7%.

Hlavou ministerstva obrany je tak bývalý rozvědčík Sergej Ivanov¹¹⁸ a jeho zástupcem plukovník tajných služeb M. Dmitrijev. Druhým mužem ministerstva zahraničí pak byl do roku 2004 bývalý šéf tajných služeb V. Trubnikov¹¹⁹. Ministerstvo vnitra řídí bývalý příslušník KGB R. Nurgalijev¹²⁰ (Kryštanovskaja 2004: 274-275).

¹¹⁷ Mezi ně patří také A. Lebed' v Krasnojarském kraji, V Seměnov v Karačaevo-Čerkesii, kteří získali své posty již před rokem 2000. Do putinské gardy pak náleží hrdina afghánské války B. Gromov z Moskevské oblasti, v Kaliningradě (Královci) je to admirál V. Jedorov, ve Voroněži uspěl náčelník místního FSB V. Kulakov, v Uljanovské oblasti je takovým člověkem V. Šamanov, v Ingušsku generál FSB M. Zjazikov, ve Smolenské oblasti další generál FSB V. Maslov a v Rjazaňské oblasti generál G. Špak (Kryštanovskaja 2004: 271).

¹¹⁸ Sergej Borisovič Ivanov se narodil roku 1953 v Leningradě, kde s Vladimírem Putinem zároveň studovali Leningradskou státní univerzitu, ve stejném ročníku pak oba pokračovali i v institutu KGB SSSR, kde se také seznámili. Sloužil v sovětské rozvědce ve Finsku a Keni. Jeho další kariéra je pak spojena a nerozlučně spjata až s Putinovým vyzdvižením do vysokých státních funkcí. Když se stal šéfem FSB, ustanovil Sergeje Borisoviče svým zástupcem, po nástupu Putina do premiérského křesla se Ivanov ujímá funkce tajemníka Rady bezpečnosti. Od roku 2001 je v čele ministerstva obrany (Zeňkovič 2006: 194-196).

¹¹⁹ Vjačeslav Ivanovič Trubnikov se narodil roku 1944 v Irkutsku, život však prožil v Moskvě, kde také absolvoval Moskevský státní institut mezinárodních vztahů a školu KGB se zaměřením na východní země, indolog. Od roku 1967 pracoval na KGB SSSR, v její vnější rozvědce, kde také od poloviny 70. let zastával vedoucí funkce. V roce 1991 usedl do křesla prvního zástupce ředitele vnější rozvědky Ruska, funkci ředitele v této době zastával E. M. Primakov. Od roku 1996 pak působil ve funkci ředitele Služby vnější rozvědky RF. Členem několika poradních orgánů prezidenta RF, od roku 2000 první zástupce ministra zahraničí, zároveň i představitel prezidenta s funkcí federálního ministra v zemích SNS. Od roku 2004 velvyslanec RF v Indii (Zeňkovič 2006: 455-456).

¹²⁰ Ministr vnitra Rašil Gumarovič Nurgalijev se narodil roku 1956 v Kazašské SSR, vystudoval matematicko-fyzikální fakultu Petrozavodské univerzity a školu KGB v Minsku. V roce 1995 se jako spolupracovník N. P. Patruševa přesunul do Moskvy, kde pracoval v řídicím aparátu kontrarozvědky. V letech 1998-1999 pracoval v aparátu prezidenta, 2000-2002 pak zastával post zástupce ředitele FSB

Příslušníci KGB mají však i velmi silné postavení v rámci ruského hospodářství. Po rozpadu sovětského impéria jeho řady opustilo mnoho mladých kádrů, kteří díky svým nadstandardním kontaktům získali nejvyšší pozice ve velkých podnicích, nebo zakládali své vlastní podnikání. Nejtypičtějším oborům v kterých působili, byly bezpečnostní agentury, obchodování s tajnými informacemi, lobování nebo obchodování se zbraněmi. Díky tomu, že i nadále tito lidé udržovali dřívější kontakty, tak postupně vytvořili jakési vojenské bratrstvo (Kryštanovskaja 2004: 276-277).

Zatímco za Jelcina se stát z mnoha oblastí veřejného života stahoval, což bylo dáno mnoha faktory a nemůže to být přičítáno pouze cílené politické snaze uvolnit prostor pro svobodnou aktivitu jednotlivců a občanské společnosti, tak během vlády druhého ruského prezidenta byl nastartován zcela opačný trend.

Stát se nyní snaží kontrolovat vše, centrum se snaží obsadit celý politický prostor. Příkladem toho jsou zplnomocnění zástupci v regionech, náměstci na ministerstvech nebo organizace, které na „dobrovolném“ základě sdružují představitele soukromého sektoru. Mediální magnáti a přední oligarchové Boris Berezovskij¹²¹ a Vladimir Gusinskij¹²² byli vyhnáni ze země a jejich média se bezprostředně poté dostala pod

RF. Od roku 2004 stojí v čele ministerstva vnitra, je stálým členem Rady bezpečnosti (Zeňkovič 2006: 329-331).

¹²¹ Boris Abramovič Berezovskij se narodil roku 1946 v Moskvě a zde také vystudoval Fakultu elektroniky a výpočetní techniky lesotechnického institutu. Získal profesorskou hodnost a působil jednak v akademii nauk a také v sovětském průmyslu. Od roku 1989 začal podnikat zejména v automobilovém a mediálním průmyslu a nabyt tak obrovské majetky. Ty mu pak umožnily zastávat i vysoké politické funkce. Tak mezi lety 1996-1997 působil ve vysoké politické funkci zástupce tajemníka Rady bezpečnosti, v letech 1998-1999 byl pak výkonným tajemníkem SNS. Ve svém mediálním impériu koncentroval televizní stanici ORT a TV-6 a deníky jako Něžavisimaja gazeta a Kommersant. Po nástupu Vladimira Putina do funkce se však dostává do nemilosti Kremlu. Společně s dalšími oligarchy a představiteli regionů, kteří za Jelcina získali nekontrolovatelnou moc se snažil vytvořit protiputinskou politickou sílu. V září 2000 opustil Rusko a v současnosti žije ve Velké Británii, kde má od roku 2003 status politického uprchlíka (Zeňkovič 2006:53-57).

¹²² Vladimir Alexandrovič Gusinskij se narodil roku 1952 v Moskvě a získal vzdělání na institutu ropného, chemického a plynového průmyslu a později také vystudoval fakultu režie. Působil jako divadelní režisér, v roce 1986 však začal podnikat a v roce 1989 vznikla pod jeho vedením skupina Most, včetně Most-banky, která byla v roce 1993 zplnomocněná Jurijem Lužkovem pro spravování finančních prostředků Moskvy. Ve volbách v roce 1993 financoval volební kampaň demokratických stran Volby Ruska a Jabloka. Od roku 1997 se plně soustředil na podnikání v oblasti masmédií, kdy ve svém holdingu Media-Most zahrnul nejsledovanější ruskou televizi NTV, radio Echo Moskvy a vydavatelství Sedm dní, které vydávalo několik novinových a časopisových titulů. V roce 2000 však v prezidentských volbách vsadil na Grigorije Javlinského a v roce 1999 blok Jurije Lužkova a Jevgenije Primakova Vlast. V obou volbách se tak postavil proti Vladimiru Putinovi, kterého navíc ve svých médiích otevřeně a silně kritizoval. V červnu 2000 pak byl zadržen, po svém propuštění pak vyjel ze země. Musel se však vzdát svých akcií Gazpromu a kontroly nad ruskými médii, které přešly do rukou holdingu Gazprom-media. Přes naléhání ruské strany nebyl do vlasti nikdy vydán, stejně tak v roce 2004 uspěl i u Evropského soudu pro lidská práva (Zeňkovič 2006: 137-141).

kontrolu Kremlu. (Kryštanovskaja 2004: 280-281) Michail Chodorkovskij¹²³ byl zatčen a odsouzen. Stát, potažmo prezident se tak stal neohroženým vládcem veřejného prostoru, který trestá každé vystoupení jiných aktérů z vyhraněných limitů.

Putinův politický systém se přibližuje tomu sovětskému, kdy sice existovaly formální rozhodovací mechanismy, moc se ale přitom koncentrovala v jednom centru, které řídilo vše ostatní. Elita sdružená kolem prezidenta má takovou sílu, že je schopná manipulovat všemi alternativními centry moci, její představitelé infiltrují její jednotlivé složky, čímž je opět podřizují centru. Rodino-příbuzensko-finančně-kriminální vztahy jsou tak nahrazeny vojenským bratrstvem Putinovy kohorty (Kryštanovskaja 2004: 284).

Tato struktura moci, v níž dominují lidé z bezpečnostních struktur je výraznou překážkou pro demokratický vývoj země. Lidé, budující svoji kariéru v rámci bezpečnostního aparátu se totiž vyznačují i jistými osobními vlastnostmi. Práce v těchto strukturách, zejména KGB, „není profese, ale způsob myšlení. Tento způsob myšlení je běžně charakterizován nenávisť vůči jinému názoru jakéhokoli druhu, neschopností tolerovat mnohost prostředí, odmítáním všeho cizího nebo nesnadno pochopitelného, přehnanou podezřívavostí a tendencí rozhodovat ve skrytu.“ (Shevtsova 2003: 81)

7. Ruská byznys elita

V Rusku nikdy nebyval majetek oddělen od státu, vládce si zde vždy uchovával pravomoc majetek jak udělovat, tak ho i odebírat. Ztráta kontroly nad dispozicí s majetkem bývá důsledkem oslabení státu, po kterém však vždy následovalo období znárodnování a obnovení tuhé státní kontroly (Kryštanovskaja 2004: 291).

¹²³ Michail Borisovič Chodorkovskij se narodil roku 1963 v Moskvě, kde také vystudoval chemický institut a institut národního hospodářství. V roce 1989 založil první komerční banku v Rusku a od roku 1991 stál v čele skupiny Menatep. V roce 1992 se také stal náměstkem ministra paliva a energetiky a o rok později byl navíc zároveň poradcem předsedy vlády. V roce 1993 byl majitelem dvaceti bankovních domů a ovládal na sto průmyslových podniků. Jukos, vlajkovou loď svého podnikatelského impéria ovládl prostřednictvím tzv. zálohových aukcí. Tento systém spočíval v tom, že stát si půjčoval finanční prostředky v soukromém sektoru a jako zálohu poskytoval svůj majetek, v okamžiku kdy včas nesplatil svůj závazek, tak majetek propadal ve prospěch věřitele. Vedle zplnomocnění k nakládání s veřejnými financemi, byl právě toto jeden z nejvýnosnějších obchodů, kdy ohromné majetky přecházely do soukromých rukou za zcela neadekvátní ceny. V druhé polovině devadesátých let se zvyšovala i jeho aktivita v politice. Finančně podporoval Jablko a Svaz pravicových sil a také některé aktivity KPRF. V roce 2003 se opakovaně dostal do konfliktu s V. V. Putinem a otevřeně mluvil o svých politických ambicích, v říjnu téhož roku byl pak zadržen a v roce 2005 odsouzen k osmi letům odnětí svobody (Zeňkovič 2006: 487-492).

Nejinak tomu bylo i za doby sovětského panování, kdy spojení státu a majetku dosáhlo nevídaných rozměrů. Soukromé vlastnictví bylo zrušeno a nahrazeno vlastnictvím lidu, státu.

Rozpad systému socialistického vlastnictví znamenal obrovskou příležitost pro ty, kteří zosobňovali starý socialistický režim. Zejména byrokracie, ředitelé podniků a vysoce postavení pracovníci hospodářské sféry totiž měli přístup k strategickým informacím a jejich známosti jim umožňovaly postupovat nestandardními prostředky, takovými které byly zapovězeny všem ostatním. Pád Sovětského svazu tak znamená masovou přeměnu politického kapitálu na ekonomický a následné ohromné zbohatnutí úzké vrstvy společnosti, která získala i nepřiměřený vliv na tvorbu zásadních politických rozhodnutí (Lapina 1995: 29).

První etapa ruského kapitalismu je spojena s komsomolskými funkcionáři, kteří získali po 25. červenci 1986 postupně se rozšiřující výhradní právo podnikat (Kryštanovskaja 2004: 296-307). V této první etapě začíná například kariéra Michaila Chodorkovského, šéfa Menatepu, který zde v této době spolupracuje například s Leonidem Něvzlinem nebo pozdějším zástupcem šéfa prezidentské administrativy Vladislavem Surkovem¹²⁴ (Kryštanovskaja 2004: 303-304).¹²⁵

I v následujícím období, kdy bylo právo podnikat rozšířeno i na ostatní občany SSSR, však zůstávaly nejvýnosnější operace, jako nejrůznější finanční transakce s valutami, spravování veřejných prostředků soukromými finančními subjekty nebo obchody s nerostnými surovinami, vyhrazeny jen členům nomenklatury (Kryštanovskaja 2004: 305, 310). Zisk bohatství byl tak vázán na členství v nomenklatuře, jistou výjimku tvoří mladí lidé, kteří ačkoli nebyli její součástí, tak se stali jakýmsi jejími důvěrníky, kdy sám stát jim poskytl prostředky pro jejich velký byznys (Kryštanovskaja 2004: 317). V roce 1995 tak tvořily průmyslovou elitu z 56% bývalé kádry ministerstev a různých

¹²⁴ Vladislav Jurjevič Surkov se narodil roku 1964 v Lipecké oblasti, v Moskvě absolvoval Institut oceli a slitin, Divadelní fakultu a Mezinárodní univerzitu v Moskvě. Pracoval jako soustružník i ředitel divadla. Od roku 1989 pracoval v Menatepu, kde až do roku 1997 pracoval na vedoucích pozicích, od roku 1997 zástupce předsedy představenstva Alfa-banky od roku obdobnou pozici zastával i v Berezovském vlastněné televizní stanici. Od srpna roku 1999 se pak přesunula jeho aktivita do státního sektoru, kdy se stává zástupcem šéfa prezidentské administrativy A. S. Vološina a ve své funkci pokračuje i po zvolení Jelcinova nástupce. Od prvního dne vzniku strany Jednotné Rusko ji má na starosti, je pokládán za tvůrce prezidentské vertikály moci. Od roku 2004 předsedá představenstvu akciové společnosti Transněftěprodukt. Je úspěšný jak v byznysu, tak i v politice (Zeňkovič 440-442).

¹²⁵ Dalšími takovými osobami jsou bankéř Vladimír Preobraženskij nebo Boris Zosimov a Sergej Lisovskij podnikající v šoubyznysu (Kryštanovskaja 2004: 303-304).

hospodářských úřadů SSSR a RSFSR a z 26% ředitelé průmyslových komplexů (Lapina 1995: 34).

Podnikání se v této době rozdělilo na zplnomocněné a nezplnomocněné. První skupina se přitom nacházela ve značně privilegovaném postavení. Bylo pro ní však nutné napojení na politickou moc, každé významné hospodářské odvětví mělo přitom v čele politika-dohlížitele. Pro oblast energetiky to byl tehdejší premiér Viktor Černomyrdin, kovy měl na starosti vicepremiér O. Soskověc, otázku dovozu a vývozu O. Davydov a finance šéf centrální banky V. Geraščenko¹²⁶. Podobné kartely vznikaly nejenom na platformě jednotlivých odvětví, ale také na úrovni regionů, kdy například v Moskvě hrál tuto roli starosta Jurij Lužkov¹²⁷, který například zaštil byznys magnáta Vladimira Gusinského (Kryštanovskaja 2004: 315-316).

Klasickým příkladem přeměny politického kapitálu v ekonomický se stal proces zřizování státních koncernů na bázi majetku ministerstev. Koncerny se následně převedly na akcie a postupně privatizovaly. V jejich čele přitom seděli nomenklaturní kádři z příslušných ministerstev, kteří se také postupně stávali jejich majiteli.

Příběh ruských podnikatelů tedy není obdobný tomu, který se pojí s americkým snem a jeho produktem v podobě tzv. selfmademanů. Klíčem k zisku významného postavení v soukromém sektoru totiž nebyl rozjezd nového podnikání, ale podílení se na přeskupování státních prostředků. Zejména období do roku 1992, kdy byla zahájena masová privatizace, je totiž časem, kdy se rozdělily nejvýnosnější části státního sektoru mezi nomenklaturu. Byla to tedy vlastně jakási privatizace státu státem, kdy na obou

¹²⁶ Viktor Vladimirovič Geraščenko se narodil roku 1937 v Leningradě. Jeho otec byl prvním zástupcem předsedy Státní banky SSSR, vzdělání získal na moskevském finančním institutu. Od šedesátých let pracoval na vedoucích pozicích Moskevské národní banky a dalších státních finančních ústavů, mimo jiné také v Londýně nebo Singapuru. Od roku 1992 usedl do čela Centrální banky RF, v letech 1994-1998 pracoval v jiných bankovních ústavech, aby se v roce 1998 vrátil zpět do čela Centrální banky. Po uplynutí jeho čtyřletého mandátu však již Putinem do své funkce potvrzen nebyl. Od roku 2003 poslancem státní Dumy za stranu Vlast (Rodina) a po Chodorkovského zatčení se dostal do čela představenstva Jukosu, za což byl zbaven svého poslaneckého mandátu pro neslučitelnost funkcí (Zeňkovič 2006: 113-115).

¹²⁷ Jurij Michailovič Lužkov se narodil roku 1936 v Moskvě, kde vystudoval Institut ropného, plynového a chemického průmyslu. Pracoval ve svém oboru, nejprve v průmyslu, poté ve veřejných funkcích na úrovni Moskvy a později Ministerstva chemického průmyslu SSSR. V roce 1987 se vrací do místní politiky města Moskvy, kdy zde zastává funkci zástupce předsedy Moskevského městského výkonného výboru (od roku 1990 jeho předseda) a předsedy zemědělského a průmyslového výboru. Od roku 1991 vicestarosta Moskvy (zástupce G. Ch. Popova). Od roku 1992 starosta Moskvy. V roce 1998 se postavil do čela hnutí Vlast (Otčestvo). Po svém sblížení s Jevgenijem Primakovem a prezidentem Tatarstánu M. Šajmijevem vytvořili společnou koalici Vlast-Celé Rusko, která však nedokázala využít svého obrovského potenciálu a z hlavního kritika Kremlu se stala jeho poslušným nástrojem. V roce 2001 splynula s Putinovou Jednotou (Zeňkovič 2006: 276-279).

stranách procesu stáli ti samí lidé. Jak „nakupovali“, tak zároveň určovali i pravidla „prodeje“ (Kryštanovskaja 2004: 317).¹²⁸

Když pak byla 11. června 1992 zahájena masová privatizace, tak v ní zaujali nejdůležitější pozici právě ti, kteří se stihli obohatit již během rozdělování majetku v její předchozí neveřejné etapě. V té totiž získali prostředky na skupování kuponů (akcií) nově privatizovaných podniků (Kryštanovskaja 321-323).

Největší zisky však tito lidé získali po roce 1995, kdy se díky pochybné praxi zálohových aukcí¹²⁹ dostaly do jejich rukou ty nejlukrativnější podniky. Často se jednalo o podniky v energetickém nebo těžářském průmyslu.

Z těchto procesů přeskupování státního majetku pak jako jejich výsledek vyrostla skupina oligarchů¹³⁰, která díky svému ohromnému bohatství získala podíl na tvorbě významných politických rozhodnutí a ze strany státu se těšila různým privilegii a výhodám.¹³¹

Především v období vlády Borise Jelcina fungovala praxe, že oligarchové si kupovali jednotlivé ministry a rozhodnutí se jim šila na míru. Nejvýznamnější oligarchové pak osobně zastávali nejvyšší státní úřady. Například Vladimir Potanin se stal vicepremiérem a později gubernátorem Krasnojarského kraje, Boris Berezovskij zastával funkci zástupce hlavy Rady bezpečnosti RF, lidé Michaila Fridmana V. Surkov

¹²⁸ Nová podnikatelská elita, tak pocházela ze 38% z komsomolských struktur, stejné procento tvořili i sovětští hospodářští kádři a 13% tvořili lidé kteří vyšli ze stranických struktur (Rigby 1999: 327).

¹²⁹ Zálohové aukce znamenaly, že si stát půjčoval peníze v soukromém sektoru a jako zástavu za ně poskytoval akcie státních podniků. Jelikož stát tyto půjčky nesplácel, tak tyto podniky propadaly ve prospěch oligarchů.

¹³⁰ Olga Ševcova mluví v této souvislosti o tzv. velké sedmce, kterou tvořili Boris Berezovskij, Vladimir Potanin, Petr Aven, Michail Chodorkovskij, Michail Fridman, Alexander Smolenskij a Vladimir Gusinskij (Shevtsova 2003: 277) Olga Kryštanovskaja mezi ně pak ještě doplňuje Vagita Alekpérova a Rema Vjachireva (Kryštanovskaja 2004: 328-329). Stejně tak o existenci velké sedmičky mluví i Jan Holzer, který na rozdíl od uvedených autorek, sem zařazuje ještě A. Kazmina (Holzer 2001: 115).

¹³¹ V seznamu nejvlivnějších politiků, každoročně vypracovávaném organizací Vox populi a publikovaném v Něžavisimej gazete, zaujímali zhruba 10 % míst mezi sto nejvlivnějšími osobnostmi Ruska. Přitom Boris Berezovskij, Rem Vjachirev nebo Roman Abramovič se umístili v jeho první desítce (Kryštanovskaja 2004: 330-331).

a A. Abramov¹³² získali posty zástupců vedoucích prezidentské administrativy, Roman Abramovič¹³³ se pak stal gubernátorem Čukotky (Kryštanovskaja 337-338).

Síla oligarchie se nacházela na svém vrcholu v roce 1998, kdy však jejich pozice byla silně otřesena hospodářskou krizí ruské ekonomiky. Během tohoto období recese mnoho oligarchů ztratilo svůj vliv, mnoho jich odešlo z veřejného života. Další oslabení pak přišlo s nástupem politiky Vladimira Putina (Kryštanovskaja 2004: 334-335).

Fluktuace v rámci podnikatelské elity (oligarchů) byla obrovská, jen 15% byznys špičky z roku 1993¹³⁴ si dokázalo udržet své pozice až do roku 2001. To je dáno především tím, že vůdčí role finančního sektoru byla postupně nahrazena průmyslem (Kryštanovskaja 2004: 335). Zatímco byznys elita roku 1993 tak byla tvořena z 61%¹³⁵ příslušníky nomenklatury a zbylá část pocházela do podstatné míry z nomenklaturních rodin, tak u té z roku 2001 tvoří nomenklatura pouze zhruba 29% (Kryštanovskaja 2004: 342-343).

Většina nových byznysmenů přešla do podnikání z bývalého obdobného sektoru centrálně plánovaného hospodářství. Tak 88% bankéřů dělalo v sovětských bankách, u výrobních oborů to bylo 43%. Celkově však skupina nových velkokapitalistů byla z 57% tvořena bývalými úředníky. Přitom ti své podnikatelské záměry realizovali zásadně v sektoru o kterém ze své pozice mohli sami rozhodovat (Kryštanovskaja 2004: 344-345).

Úzké vztahy mezi podnikatelským sektorem a politicko-mocenskými strukturami jsou snadno doložitelné na personální provázanosti obou sfér. Jen v letech 1992-1993 tak

¹³² Alexandr Sergejevič Abramov se narodil roku 1957 v Moskevské oblasti, vzdělání získal na Institutu železniční dopravy a v roce 1994 na Finanční akademii při vládě RF. Nejprve pracoval na železnici, poté se věnoval práci v rámci VLKSM, kde dosáhl funkce prvního tajemníka moskevského oblastního výboru. Poté pracoval ve finanční sféře a vystřídal funkce v několika bankách, z čehož poslední byla právě Alfa-banka Michaila Fridmana. V prosinci 1999 získává post zástupce vedoucího administrativy prezidenta a zároveň tajemníka Státní rady RF. Od roku 2004 působí v nových funkcích, stále v rámci prezidentské administrativy (Zeňkovič 2006: 8-9).

¹³³ Roman Arkaděvič Abramovič se narodil roku 1966 v Saratově. Podobně jako mnoho ostatních oligarchů vystudoval moskevský Institut ropy a plynu. Od roku 1992 se věnoval podnikání a spolupracoval například s B. Berezovským nebo A. Smolenským. Spoluvlastník Sibněftu, majitel několika firem v oblasti hliníkového průmyslu a dalšího podnikání. V roce 1999 byl zvolen do Dumy za Čukotku, od roku 2000 pak stojí v čele tohoto autonomního okruhu, do něhož investoval mnoho vlastních prostředků. V roce 2003 koupil londýnský fotbalový klub Chelsea, za což byl v Rusku silně kritizován. Pravděpodobně je nejbohatším Rusem (Zeňkovič 2006: 9-10).

¹³⁴ Z byznys elity roku 1993 do roku 2001 zůstalo 52% v podnikatelském sektoru, 8% odjelo do zahraničí, 5% vstoupilo do politiky, 1% bylo zatčeno a 3% byly zavražděny (Kryštanovskaja 2004: 336).

¹³⁵ T. H. Rigby tento výzkum Olgy Kryštanovské ve své stati také zmiňuje. Dále jen upřesňuje, že výzkum proběhl na vzorku 3600 osob a ukázal, že 70% stávající elity si vybuodovalo své pozice za bolševického režimu. Mezi stranickou elitou je tento poměr 57%, v byznysu uvedených 61%, ve vládě 74% a 82% v regionech. V top elitě to celkově bylo 75%. (Rigby 1999: 327).

odešlo z vládních postů do soukromých podniků více než deset ministrů.¹³⁶ Hlava státní banky SSSR v letech 1973-1987 Sergej Jegorov, pak od roku 1991 stojí v čele asociace ruských bank (Kryštanovskaja 2004: 348-349). Jiným příkladem je časopisem Forbes každoročně vydávaný žebříček nejbohatších lidí. V jeho ruském vydání se mezi sto nejbohatších Rusů dostalo 18 členů Rady federace, 6 poslanců Dumy, 2 poslanci regionálních parlamentů a 3 gubernátoři (Zeňkovič 2006: 10).

Nejmarkantnější je vliv podnikatelské sféry na politiku v druhé polovině 90. let, v této době se již vyprofilovaly podnikatelské struktury a její špičky, tzv. oligarchové, ve svých rukou koncentrovali obrovskou moc. Když se v roce 1996 rozhodl Jelcin kandidovat podruhé do čela Federace, tak se bylo třeba spolehnout na podporu oligarchů, kteří ve svých rukou drželi nejvlivnější média a disponovali také nutnými prostředky pro úspěšné vedení kampaně. Tak se právě v této době dva nejvýznamnější představitelé této skupiny ujímají nejvýznamnějších státních úřadů. 14. srpna 1996 usedají Vladimir Potanin do křesla vicepremiéra a Boris Berezovskij do funkce prvního zástupce tajemníka Rady bezpečnosti (Kryštanovskaja 2004: 353-354).

V regionálních volbách, které ve většině regionů proběhly v letech 1997-1998 lidé z ekonomické sféry jasně dominovali. Lidé z podnikatelské sféry zaujali v mnoha regionech i samotné gubernátorské posty.¹³⁷

Zatímco krize v roce 1998 poškodila oligarchy v centru, kteří významně ztratili na vlivu, tak regionální struktury minula a jejich politické ambice neomezila. Na regionální úrovni tedy „proces spojování byznysu a moci pokračoval.“ Zároveň zde probíhá i proces znárodňování, kdy mnoho podniků, které se dostaly do potíží přebírá do své náruče regionální administrativa. Na jejím základě se vytváří regionální monopoly do jejichž čela jsou dosazováni příbuzní gubernátora, vytváří se rozvětvené regionální klany.

¹³⁶ Petr Aven, který se následně stal prezidentem jednoho z největších bankovních domů v Rusku Alfabanky, Maxim Bojko se stal generálním ředitelem reklamní skupiny Video int., Viktor Iljušin získal post hlavy holdingu Gazprom-Media, Andrej Kozyrev přešel do funkce topmanažera americké společnosti ICN Pharmaceuticals, Vladimir Lopuchin obsadil pozici prezidenta konzultační firmy Vangvard, Vladimir Masič se stal prezidentem Mežgosbanky, Petr Mostovoj prvním viceprezidentem Alrosu, Jurij Petrov předsedou státní investiční korporace, Alfred Koch hlavou společnosti Montes auri, Vladimir Polevanov viceprezidentem investičního fondu Zoloto Rossiji a Oleg Sysujev viceprezidentem Alfabanky (Kryštanovskaja 2004: 346).

¹³⁷ V Kalmycku to byl již v roce 1993 K. Iljušimov, v roce 1996 v Murmansku Ju. Jevdokimov, v Kaliningradu L. Gorbenko a v Něneckém AO V. Butov. V letech 2000-2004 byly do těchto postů zvoleni šéf Sibněftu R. Abramovič na Čukotce, hlava Norilského nikelu A. Chloponin v Tajmirském AO, jeden z šéfů Jukosu B. Zolotarev v Evenském AO, A. Tkačev v Krasnodarském kraji, V. Loginov v Korjaském AO, S. Darkin v Přímořském kraji, Ch. Sovměn v republice Adigeja, V. Štyrov v republice Sacha, M. Batdyev v Karačaevo Čerkesii a N. Kiselev v Archandělsku (Kryštanovskaja 2005: 356-357).

Nejznatelnější je to pak zejména v národnostních republikách, jako příklad zde může posloužit Rachimovův režim v Baškorstánu (Kryštanovskaja 2004: 358). Takoví regionální vůdci, mezi které můžeme započíst i Jurije Lužkova nebo Tatarstánského prezidenta Mintimira Šajmijeva, mohou být zároveň také řazeni mezi oligarchy (Solnick 1999: 811).

Obrovskou sílu, kterou vládla oligarchie vůči politické moci a vysokou míru provázanosti obou struktur na konci Jelcinovy vlády potvrzuje i výrok Borise Němcova: „Za současných oligarchických podmínek v zemi, pouze nemnoho lidí dokáže být nezávislých na jakémkoli klanu, a ti nebudou u moci dlouho.“ (Solnick 1999: 812)

Profesor Kolumbijské univerzity a představitel Fordovy nadace v Moskvě Steven Solnick tvrdí, že vliv a zájmy oligarchů stály za pádem Černomyrdinovy i Primakovovy vlády na konci 90. let (Solnick 1999: 813-814).

Nástup Putina k moci je pak spojen s tažením proti oligarchům, kdy zejména ti nejvýznamnější, z období vlády Borise Jelcina, byli nějakým způsobem vytlačeni do ústraní. Prvním, kdo byl na řadě byl majitel televizní stanice NTV Vladimir Gusinskij, který pod hrozbou zatčení opustil zemi. Následoval Vladimir Potanin, který pod hrozbou trestního stíhání zaplatil bezprecedentně vysokou pokutu. Dalším bylo dáno jasně najevo, že pokud se nepodvolí nové linii, charakterizované větší disciplínou, podřízeností státní kontrole a nezasahováním do „státních záležitostí“, tak mohou dopadnout stejně jako výše uvedení. Tak proběhly velké policejní razie ve firmách šéfa Alfabanky Michaila Fridmana, stejně jako v Gazpromu vedeném Remem Vjachirevem¹³⁸, AvtoVazu V. Kadannikova nebo Lukoilu V. Alekpěrova. Nejvýznamnější z oligarchů B. Berezovskij byl stejně jako Vladimir Gusinskij donucen emigrovat. V roce 2003 pak byl zahájen velmi sledovaný proces, který se stal symbolem celého tažení s oligarchy, v kterém byl šéf Jukosu Michail Chodorkovskij odsouzen k osmi letům odnětí svobody (Kryštanovskaja 2004: 360-362).

Výše uvedené však neznamená, že by během Putinovy vlády byla oligarchie vymýcena z politického života. Mezi politickými elitami naopak došlo k vzrůstu jejího procentuelního zastoupení na více než dvojnásobek, z 4,4% na 9,3%. Je však třeba dodat, že její vyděračský potenciál je mnohem nižší a Kreml si v současnosti nad jednáním

¹³⁸ Rem Vjachirev byl v roce v čele této společnosti nahrazen v roce 2001 dalším petrohrad'anem Alexejem Millerem, který v letech 1991-1996 pracoval na Petrohradské radnici pod Vladimírem Putinem. V současné době pak tuto funkci zastává další muž z Petrohradu Viktor Zubkov.

úřadů udržuje pevnou kontrolu. Novými jmény v putinské skupině oligarchů, tak jsou například G. Timčenko, bratři M. a J. Kovalčukovi nebo již dříve zmíněný Roman Abramovič (Kryštanovskaja 2004: 366). Dále se v této souvislosti zmiňují hlava metalurgického konglomerátu Severstal Alexej Mordašov, hliníkový magnát Oleg Děripaska nebo petrohradský bankéř Sergej Pugačev (Ševcova 2003: 277).

III. Závěr

Na předcházejících stranách jsem se pokusil ukázat, kdo je současná postsovětská elita. Snažil jsem se nejprve, za pomoci teoretického materiálu založeného na práci mnoha autorů, elitu definovat a popsat v jakých strukturách ji můžeme v Rusku nalézt. Na základě toho jsem vykreslil skupiny z kterých se elita rekrutovala a dále způsob začlenění těchto osob mezi elitu.

Nyní zbývá zjištěné poznatky shrnout a zodpovědět otázku, kterou jsem si položil na samém začátku své práce. Tedy, jaký je podíl ruských elit na neúspěšné konsolidaci demokracie v zemi a zda či do jaké míry se potvrdila teze, obsažená již v názvu práce, o neuskutečněné výměně elit. Jinými slovy tedy odpovědět zda došlo v řadách ruské vládnoucí elity k revoluci nebo pouze evoluci?

Začátek devadesátých let byl v Rusku spojen s velkými očekáváními. Na centrální úrovni se objevilo mnoho nových politiků, mezi něž se nově zařadili i představitelé sovětského disentu a mladí lidé, kteří nikdy nebyli součástí sovětské nomenklatury. Rekrutace elity probíhala svobodněji než kdykoli dříve a zdálo se, že situace směřuje k vytvoření kompetitivního pluralitního politického systému.

Jak však bylo ukázáno výše, tak reformátoři začali záhy ztrácet své pozice. Již na konci roku 1992 byl odstraněn z premiérského postu symbol nového Ruska Jegor Gajdar a byl nahrazen nomenklaturním kádrem Viktorem Černomyrdinem. Jak ukazují uvedené statistiky, tak se mezi elitou postupně snižoval podíl osob nesvázaných s komunistickým režimem a naopak docházelo k návratu starých struktur k moci. Na regionální úrovni se nedá hovořit o jakékoli významné alternaci moci.

Polovina devadesátých let pak znamená konsolidaci moci v rukou těch, kteří dokázali využít nepřehledného tranzitivního období.

Jednak je to struktura, která se utvořila kolem Borise Jelcina, který se stal po schválení Ústavy v roce 1993, alespoň nominálně, pánem politického prostoru. Skupina kolem Jelcina se utvářela nejprve značně spontánně a měli do ní přístup nejružnější lidé. Velkou roli hrál úspěch v prvních volbách, postupně se však tato skupina novým lidem uzavírala až získala formu jakéhosi klanu a vysloužila si přezdívku „rodina“.

Další velmi vlivnou skupinou, která získala nebývalou moc, byli vedoucí regionálních administrativ. Gubernátoři, totiž dokázali plně obsadit politický prostor

v regionech, vyvíjet tlak na centrum a zároveň získat i velikou ekonomickou sílu díky kontrole klíčových ekonomických zdrojů regionu. I když v jejich řadách došlo k jisté obměně, nejednalo se o příchod nových lidí zvenčí.

Třetí klíčovou skupinu tvoří ruská oligarchie. Tito lidé během nekontrolované privatizace 90. let získali obrovské majetky a i stejně tak veliký vliv na politiku. Většinou pocházeli zevnitř sovětského systému a k nabití majetku zneužívali svého vlivného postavení. Jejich původ je tedy třeba hledat v sovětské nomenklatuře, nebo alespoň v napojení na ni. Zdroje, které díky svému privilegovanému podnikání získali pak využili k přímému vstupu do nejvyšších pater politiky, nebo hájili své zájmy nepřímou prostřednictvím velmi vlivného „lobbingu“.

Kromě toho si v této době zachoval vliv i parlament, kterému po celé Jelcinovo období dominovala opozice. Stejně tak zůstaly vlivnými strukturami i armáda nebo tajné služby.

Zatímco jelcinské období bylo charakteristické pluralitou center moci a jejich vzájemným soubojem, tak putinská doba s sebou přináší ustavení prezidentské vertikály moci a vznik monohierarchické elity.

Nedlouho po nástupu do svého úřadu dokázal Putin oslabit všechna konkurenční, alternativní mocenská centra předchozího období. Nový prezident dokázal zkrotit gubernátory, oslabit oligarchy a Parlament plně podřídit Kremelské linii. Centrum moci se tak jednoznačně ustavilo v Kremlu.

Naproti tomu však pod jeho vládou vzrostla váha jiných složek, a to zejména silového aparátu. Především lidé z tajných služeb začali postupně pronikat do nejvyšších pater moci a obsazovat rozhodující pozice ve státě. Autoři zabývající se vládou v období Vladimíra Putina mluví o militarizaci ruské politiky a vzrůstu moci „siloviků“, tedy osob pocházejících z bezpečnostního aparátu.

Druhou významnou skupinou, která se dostává k moci pod Putinovým patronátem, jsou „petrohrad'ané“. Jedná se o osoby, které se buď v Leningradu narodili nebo studovali, nebo později pracovali společně s Vladimírem Putinem na Petrohradské radnici.

Volby v této době definitivně přestávají hrát roli kanálu, prostřednictvím něhož se rekrutuje nová elita a staly se pouze demokratickou fasádou neliberálního režimu. Elita

se stala velmi uzavřenou skupinou a začlenění do ní probíhá především prostřednictvím neformálních mechanismů.

Ruská elita je tedy produktem dvou různých období, a to buď sovětského režimu a nebo tranzice. Elita druhého zmíněného období, je jak bylo ukázáno výše, přitom na tu první úzce navázána.

Zatímco nejvyšší stranická elita vyklidila pozice, tak na její místo nastoupili mladší kádři, vrstva zástupců, kteří pouze uspíšili svůj kariérní postup. Lidé, kteří obklopovali Putina se pak rekrutovali ze spodní vrstvy sovětské nomenklatury. Byli to čtyřicátníci, kteří se nedostali na výsluní za Gorbačeva ani Jelcina, kdy hráli druhotné role. Zásadní rozdíl oproti východoevropským přechodům zde spočívá v tom, že zatímco ve Východní Evropě byla elita nucena vyměnit moc za majetek, tak v Rusku si udržela obojí.

Příznačným pro jalcinské a zejména pak putinské období je přelévání osob z jedné funkce do druhé. Ti samí lidé se pohybují mezi vládními posty, prezidentskou administrativou, Parlamentem, státní správou, státními podniky i nejvýznamnějšími soukromými firmami.

Paradoxem bouřlivého ruského přechodu je tak míra stability jakou si elita zachovala. Ačkoli by její stabilita v průběhu tranzice měla být svázána spíše s postupnými změnami, tak v Rusku si elita zachovala stabilitu i přes zánik státu, zuřivé reorganizace některých klíčových orgánů sovětské moci a přeměnu ústavního, politického i administrativního uspořádání. Zákaz komunistické strany, rozehnutí parlamentu, politická a vládní nestabilita ani vznik zcela nového stranického systému neznamenali radikální přelom ve struktuře vládnoucí elity.

Snaha podřadit ruskou elitu pod některý z typů definovaných ve druhé kapitole této práce, pak naráží na problém neexistence takového teoretického konceptu, který by plně, nebo alespoň v podstatné míře vystihoval ruské podmínky. Většinou se jedná spíše o promísení znaků několika různých kategorií, v lepším případě se pak dá vybrat jeden typ, který se daným podmínkám přibližuje.

S postupnou konsolidací moci vzrůstala jak sociální, tak i morální integrace vládnoucí elity. Současná situace je taková, že jádro vládnoucí kasty tvoří lidé, kteří se znají z předchozího působení zejména v tajných službách nebo na petrohradské radnici. Mezi potomky těchto lidí se pak objevují i společné sňatky. Jelikož model rekrutace elity

je také čím dále tím víc restriktivní, tak by se v Giddensově typologii mohlo jednat o spojení prvků dvou ideálních typů a to elity dosazené (jmenované) a elity solidární.

Snad nejvíce však vystihuje situaci koncept monohierarchické elity Matteie Dogana. V něm existuje jedna vertikální struktura v jejímž rámci se střídají na různých postech příslušníci jediné soudržné elitní skupiny. To, že se tak skutečně děje, je myslím patrné z životopisů téměř všech příslušníků, především putinské elity.

Snadnější se mi jeví definovat elitu negativně, tedy říci proč současná ruská politická špička nespadá do kategorie elity demokratické.

Prvním požadavkem na demokratickou elitu je totiž, že její výběr probíhá na základě nediskriminačních kritérií, že je umožněn svobodný souboj různých elit o moc. Výběr musí navíc provádět přímo společnost, nebo musí být alespoň pod její kontrolou. Konsolidace moci v rámci prezidentské vertikály, vytěsnění jiných subjektů z volebního boje a praxe jmenování a dosazování následníků, však tuto možnost vylučuje.

Druhá podmínka úzce souvisí s tou první, jedná se o přístup vlády k opozici. Demokratická elita totiž musí opozici ctít, nevystavovat jí jakékoli perzekuci nebo šikaně ze strany úřadů. Znemožnění alternace u moci a zamezení fluktuaci osob v řadách elity je totiž akutním nebezpečím pro demokracii.

Volby jako hlavní prostředek rekrutace elity v demokratických společnostech pak v ruském případě nesplňují ani jeden z Dahlových požadavků. Opozice zde nemá ve volebním klání rovné postavení, volby nejsou regulární ani svobodné a nejvyšší vládní pozice nepřísluší těm, kteří volby vyhráli, nýbrž těm, kteří byli předem vybráni.

Stejně tak je bohužel nutné konstatovat, že ruská elita bezezbytku splňuje pouze jedno ze tří kritérií demokratické autority podle R. A. Dahla. Iluzornost politické rovnosti byla zmíněna již výše. Stejně tak je pochybné nezasahování státu do osobní sféry jedince. Nedotknutelnost základních lidských práv je v Rusku pošlapávána jak legislativně, tak i praktickými vládními kroky. Volby také nesplňují základní demokratické standardy. Jediným kritériem, které je tak platné i v ruských podmínkách je kritérium hospodárnosti. To znamená, že se lidé nepodílejí na vládě přímo, ale prostřednictvím svých zvolených zástupců.

Na začátku práce jsem uvedl, že pro poznání ruské elity bude třeba zodpovědět zejména tři druhy otázek. A to o původu elity a o způsobu jejího výběru, o její struktuře a o určení skutečné dělby moci.

Pokud se je pokusíme zodpovědět, tak zjistíme že souhrnná odpověď na všechny z nich by mohlo být slovo nedemokratický. Elita pochází zejména z nomenklaturních kruhů, tedy skupiny spojené s nemravným a nedemokratickým sovětským režimem. Je vybírána na základě osobních vazeb a demokratická volba je přitom upozadována. Její struktura je velmi centralizovaná a monohierarchická a dělba moci probíhá v rámci jediné soudržné elitní skupiny.

Z výše uvedeného je možné vyvodit závěr o nedemokratické podstatě ruské elity. Jako nejzásadnější přitom vidím, že si stará sovětská elita uchovala kontrolu nad tranzitivním procesem, který tak nevyústil v rozvoj demokracie, nýbrž v jakýsi hybridní režim s autoritativními rysy.

Neuskutečněná výměna elity je samozřejmě pouze jedním z mnoha prvků, které jsou příčinou dnešního stavu (ne)demokracie v zemi. Přesto si myslím, a doufám že bylo dostatečně dokázáno, že právě tato skutečnost je ne-li nejdůležitější, tak alespoň zásadního významu, pro podobu současného politického režimu. To jestli současní mocní patřili již do elity komunistického režimu a případně jaké funkce v něm zastávali je totiž úzce spojeno s tím, jaké postoje zaujmou k demokratickým hodnotám.

V současné době pak začínají mezi elitu pronikat lidé, kteří nejsou zatíženi nomenklaturní minulostí. Příkladem toho může být i sám prezident Medvěděv. Tito lidé však vstupují mezi elitu, která si zachovává všechny zmíněné nešvary.

Domnívám se, že ani příchod těchto mladých lidí, kteří svou kariéru budovali již v postsovětském Rusku, nemůže nic změnit na stavu věcí. Nejedná se totiž o nové lidi, ve smyslu nově smýšlejících, i oni jsou totiž produktem starého režimu. Ve své většině to jsou pouze technokrati, tedy lidé kteří se poslušně zařazují do narýsovaných linií. Skuteční politici, tedy ti, kteří mají svou vizi a snaží se ji prosadit, jsou z politického prostoru vytlačeni. Současná doba navíc není zřejmě obdobím změny, nýbrž konsolidace. Tranzice, naděje na změnu, je alespoň prozatím pryč.

Summary:

In this paper, the subject of analysis was the Russian elite, its role in the transition process and the social and professional background of its members.

In the first part I dealt with the nature of the elites and with their influence on the failure of democracy in Russia. I also investigated the continuity of the Soviet elite in the new conditions of Post-Soviet Russia.

I built on an extensive theoretical material, which supported the decisive role of elite, especially during the turning points. In Russian case their role is even more important, considering the apathy of Russian society, underdevelopment of the civic sector and other historical specifics of Russian polity.

The other important fact is that after the chaos of the 90s, when the relations inside the power structures were not clear, Putin established a one-center structure in which the power of Kremlin is superordinate to all the others.

The recruitment process nowadays is very restricted and inaccessible for the democratic opposition. The constant tendency since the collapse of the USSR is to diminish the role of elections and especially during the Putin's presidency to limit the access of opposition parties to the Russian parliament.

The contemporary situation is characterized by the one-party system with a puppet opposition and simultaneous strong limitation of the powers of legislature. Elections lost their formative function and the most important way of recruitment became an appointment. Elections play the role of the democratic facade of an authoritarian regime.

The structure of the Post-Soviet ruling elite has a very strong link to the Soviet one. Most of the high-ranked people began their professional career during the Soviet regime. In the 90s we could find members of the anti-Soviet opposition and young people who were not insiders of the Soviet nomenclatura, but these people soon lost the leading role and were substituted by the "technologists of power". These people were the CPSU members and didn't take part in the process of dissolution of USSR, institution building of the newly emerged state or democratization of the early 90s.

The young people from Putin's cohort can not be perceived as a promise for the development of democracy in Russia. They mostly come from the security structures or

are technocrats especially from St. Petersburg. People with a vision and democratic and liberal perception of the world are not allowed to participate on the Russian political life.

I hope I sufficiently proved the necessity of existence of the democratic elite for the successful flourishing of democracy and the undemocratic essence of Russian elite as well. Without the replacement of the present ruling elite, there can not be a working democracy in Russia. A new transition is needed.

Seznam použité literatury:

Čirikova, A. Je.. 2005. *Regional'nye parlamenty: resursnyj potencial i neformal'nye pravila političeskoj igry*. In Duka, A. V.(ed.). 2005. *Vlast' i elity v rossijskoj transformacii*. Sankt Peterburg: Ruská akademie věd, sociologický institut. ISBN: 5-94348-039-0

Dahl, Robert Alan. 1971a. *Democracy and it's critics*. New Haven: Yale University. ISBN 0-300-04409-7

Dahl, Robert Alan. 1971b. *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven: Yale University. ISBN 0-300-01565-8

Dahl, Robert Alan. 1990. *After the Revolution?: Authority in a Good Society*. New Haven: Yale University. ISBN 0-300-04963-3

Dogan, Mattei, ed. 2003. *Elite Configuration at the Apex of Power*. Leiden: Brill. ISBN 90-04-12808-5

Dvořáková, Vladimíra a Jiří Kunc. 1994. *O přechodech k demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN: 80-901424-8-6

Fedorovski, Vladimir. 2002. *Šedé eminence ruské politiky*. Praha: Brána. ISBN 80-7243-146-3

Furman, Dmitrij. 2004a. *Schodstvo i pazličie Kazachstana i Rossii*. In: Furman, Dmitrij (ed.). 2004. *Kazachstan i Rossija: Obščestva i gosudarstva*. Moskva: Prava čelověka. ISBN 5-7712-0316-5

Furman, Dmitrij. 2004b. *Postsovětskij političeskij režim Kazachstana*. In: Furman, Dmitrij (ed.). 2004. *Kazachstan i Rossija: Obščestva i gosudarstva*. Moskva: Prava čelověka. ISBN 5-7712-0316-5

- Gasset, José Ortega y. 1993. *Vzpouora davů*. Praha: Naše vojsko. ISBN 80-206-0072-8
- Holzer, Jan. 2001. *Politický systém Ruska*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 80-85959-97-6
- Holzer, Jan. 2004. *Politické strany Ruska: hledání identity*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 80-7325-032-2
- Holzer, Jan a Stanislav Balík. 2007. *Postkomunistické nedemokratické režimy: studie k proměně politické teorie v posttranzitivním čase*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN: 978-80-7325-128-4
- Höpfl, Harro. 2000. *Kalvín Jan*. In: Miller, David (ed.). 2000. *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: Barrister & Principal. ISBN: 80-85947-56-0
- Jodl, Miroslav. 1968. *Teorie elity a problém elity: příspěvek k dějinám a problematice politické sociologie*. Praha: Academia.
- Kalinina, Irina. 1999. *Změny a revize Ústavy Ruské federace: některé otázky teorie a praxe*. In: Pavlíček, Václav (ed.). 1999. *Transformace ústavních systémů zemí Střední a Východní Evropy*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Právnická fakulta
- Kotyk, Václav. 1998. *Rusko: Vztahy centra a regionů Ruské federace*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů. ISBN 80-85864-43-6
- Koudelka, Zdeněk a Renata Vlčková. 1996. *Ústavní systém Ruska, Ústava Ruské federace*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-1356-7
- Krištanovskaja, Ol'ga. 2004. *Anatomija rossijskoj elity*. Moskva: Zacharov. ISBN 5-8159-0457-0
- Lapina, N. Ju. 1995. *Formirovanije sovrjemennoj rossijskoj elity*. Moskva: INION RAN.

Lewis, D. Eigen a Jonathan P. Siegel. 1993. *The Macmillan dictionary of political quotations*. New York: Macmillan Publishing Company. ISBN 0-02-610650-7

Linz, Juan a Alfred Stepan. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University. ISBN 0-8018-5157-2

Machiavelli, Niccoló. 2001. *Vladař*. Praha: Argo. ISBN 80-7203-391-3

Mills, C. Wright. 1959. *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.

Mosca, Gaetano. 1972. *A Short History of Political Philosophy*. New York: Thomas Y. Crowell. ISBN 0-690-73378-X

Pareto, Vilfredo. 1968. *The rise and fall of elites*. Tottowa: Bedminster. ISBN 0-88738-872-8

Pecka, Emanuel. 1994. *Doslov*. In Jodl, Miroslav. 1994. *Teorie elity a problém elity: příspěvek k dějinám a problematice politické sociologie*. Praha: Victoria Publishing. ISBN 80-85605-94-5

Parry, Geraint. 2000. *Mosca Gaetano*. In: Miller, David (ed.). 2000. *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: Barrister & Principal. ISBN: 80-85947-56-0

Popper, Karl Raimund. 1994. *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Praha: ISE. ISBN 80-85241-53-6

Shore, Cris a Stephen Nugent, eds. 2002, *Elite cultures: Anthropological perspectives*. London: Routledge. ISBN 0-415-27795-7

Schumpeter, Joseph A. 2004. *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 80-7325-044-6

Shevtsova, Lilia. 2003. *Putin's Russia*. Washington D.C.: Carnegie endowment for international peace. ISBN 0-87003-201-1

Váňa, Milan. 1993. *Předmluva*. In Gasset, José Ortega y. 1993. *Vzpouřa davů*, Praha: Naše vojsko, ISBN 80-206-0072-8

Voronkov, Viktor a Jan Wielgochs. 2004. Soviet Russia. In *Disent and opposition in Communist Eastern Europe: Origins of civil Society and Democratic Transition*, eds. S. Pollack a J. Wielgochs. Aldershot: Ashgate. ISBN 0-7546-3790-5

Whitehead, Laurence. 2002. *Democratization: Theory and experience*. New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-925328-5

Zeňkovič, Nikolaj. 2006. *Putinskaja Enciklopedija*. Moskva: OLMA-PRESS. ISBN 5-94850-329-1

Zetterberg, Hans L. 1968. *Introduction*. In Pareto, Vilfredo. 1968. *The rise and fall of elites: An application of theoretical sociology*, Tottowa: Bedminster. ISBN 0-88738-872-8

Ženíšek, Marek. 2006. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 80-7380-008-X

Periodická literatura:

Barany, Zoltan. 2008. Superpresidentialism and the Military: The Russian variant, *Presidential studies quarterly* 38(1): 14-39

Beissinger, Mark R. 2001. Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia / Russia's Stillborn Democracy?: From Gorbachev to Yeltsin, *The American Political Science Review* 95(2): 494-495

Hughes, James. 1999. Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe, *Europe-Asia studies* 51(6): 1106-1108

Chaisty, Paul a Petra Schleiter. 2002. Productive but Not Valued: The Russian State Duma 1994-2001, *Europe-Asia studies* 54(5): 701-724

Rigby, T. H. 1999. New Top Elites for Old in Russian Politics, *British Journal of Political Science* 29: 323-343

Saunders, Paul J., Why „Globalization“ Didn't Rescue Russia, *Policy Review* 105: 27-39

Solnick, Steven L., Russia's „Transition“: Is democracy delayed democracy denied?, *Social Research* 66(3): 789-825

Thames, Frank C. 2001. Legislative voting behaviour in the Russian Duma: Understanding the Effect of mandate, *Europe-Asia studies* 53(6): 869-884

Willerton, John P., Mikhail Beznosov a Martin Carrier. 2005. Addressing the Challenges of Russia's „Failing State“: The Legacy of Gorbachev and the Promise of Putin, *Demokratizatsiya* 13(2): 219-239

Internetové zdroje:

Freedom House. 2007. Russia (2007). Navštíveno 1. dubna 2008. Přístupné na <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2007>

Gazprom. 2007. Gazprom-media. Navštíveno 3. dubna 2008. Přístupné na <http://www.gazprom-media.com/>

Gazprom. 2008. Sovet direktorov. Navštíveno 1. ledna 2009. Přístupné na <http://gazprom.ru/subjects/groups/sovet.shtml>

Státní дума. 2008. Navštíveno 19. listopadu 2008. Přístupné na <http://www.duma.gov.ru/>

Centrální volební komise Ruské federace. 2008. Navštíveno 8. prosince 2008. Přístupné na <http://www.cikrf.ru/>

Fakulta sociálních věd UK v Praze

Institut politologických studií

PROJEKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Jméno a příjmení studenta: Václav Klepš

Adresa trvalého bydliště: Praha 4, Točitá 35/1549

Studijní obor: Politologie

Předběžný název diplomové práce: Neuskutečněná výměna mocenských elit jako faktor neúspěchu liberální demokracie v Rusku

Časový harmonogram zpracování bakalářské práce: květen 2008

Vedoucí bakalářské práce: Doc. PhDr. Rudolf Kučera CSc.

Souhlasím s vedením bakalářské práce:

Datum:

Kvalita či samotná existence ruské demokracie se v poslední době stala velmi diskutovanou záležitostí. Euforické období, kdy bylo Rusko společně s dalšími východoevropskými zeměmi obdivováno za rychlou společenskou, institucionální a hospodářskou přeměnu vedoucí k vytvoření stabilní demokracie jsou dávno pryč.

Dnes, téměř dvacet let po pádu komunismu v zemi, se politologové společně s dalšími vědci snaží nalézt odpovědi na otázky spojené s neúspěchem modelu západní demokracie v Rusku. Ruská demokracie se často řadí do skupiny takzvaných řízených demokracií nebo neliberálních demokracií, které popisuje Fareed Zakaria ve své knize *Budoucnost Svobody*. Dokonce i sám Vladimir Putin naléhá na západ, aby uznal ruská specifika včetně vlastního pojetí demokracie.

Dodržování demokratických standardů, včetně lidských práv je v Rusku na nízké úrovni a ani se nezdá, že by se situace zlepšovala. Odborná diskuze se naopak obává opačných trendů. Vláda zákona je v Rusku zpochybňována a podkopávána již od jeho samostatného vzniku a to i nejvyššími ústavními představiteli. V posledních letech je také čím dál více stahována smyčka kolem médií i samotné svobody projevu, opoziční protesty jsou rozháněny a parlament se proměnil v poslušný nástroj Kremlu, kde dokonce i opozice je pouze loutková. Kreml v čele s prezidentem si tak zajišťuje naprosto nadstandardní pozici ve volbách na všech úrovních a v kombinaci s četnými „pochybeními a nedostatky“, které jsou při volbách pravidelně zjišťovány mezinárodními pozorovateli, získává v parlamentu pohodlnou většinu. Moc v zemi je tedy pevně uchopena prezidentem a jeho věrnými, kteří v současnosti tvoří mocenskou elitu Ruska. Vstupenkou do této skupiny je prezidentova důvěra předpokládající plnou loajalitu uchazeče. Uplatnění prezidentova vlivu pak znamená v drtivé většině případů pohodlné zvolení ve volbách.

Politická a mocenská elita v Rusku je tedy koncentrována ve své většině v okruhu kolem prezidenta. Jsou to tedy osoby těšící se jeho důvěře a podporující jeho politiku. Stále však přetrvávají ve vysokých pozicích i někteří lidé kritizující Vladimira Putina, těch však v současnosti velmi rychle ubývá.

Ve své práci bych se chtěl zaměřit právě na otázku elit a jejich role při utváření společenského systému Ruska. Nejprve bych poskytl ucelený teoretický základ z kterého bych vycházel při následném studiu konkrétních ruských reálií. Problém elity

bych v teoretické části rád zkoumal za použití textů již klasických autorů jako je Vilfredo Pareto nebo Gaetano Mosca či novějších jako je například Gabriel Almond i mnohých dalších. Zaměřil bych se především na důležitost původu elit a jejich následný vliv na směřování společnosti.

Prvním okamžikem, kde bych rád začal svoje studium ruských mocenských elit je období tranzice, tedy přechodu od komunismu k současnému politickému uspořádání. V této době, tedy zhruba od zahájení Gorbačovových reforem až po rozeznání parlamentu Borisem Jelcinem, se utkávali o moc především stoupci tvrdého komunistického jádra a obháje reforem, kteří se však dále štěpili do několika táborů. V tomto souboji se utvářela elita postkomunistického Ruska, která uplatňováním své moci formovala politický i společenský systém země především v období vlády Borise Jelcina.

Dalším zlomovým okamžikem, po němž se k moci začali dostávat noví lidé se stal nástup Vladimira Putina do úřadu prezidenta Ruské federace v roce 2000. Ten postupně začal vytlačovat z vysokých funkcí spolupracovníky Borise Jelcina a zaplňovat uvolněné posty svými vlastními lidmi.

Ve své magisterské práci bych tedy chtěl v úvodní teoretické části nejprve odpovědět na otázku jaká je obecně funkce elit ve společnosti? V navazující části mající formu case study bych rád zodpověděl otázku kdo jsou to mocenské elity v Rusku a odkud se vzaly? Chtěl bych zdokumentovat i předchozí kariéru, životní zkušenosti osob, které se po rozpadu SSSR staly novými elitami.

Zmapování postkomunistických ruských elit především považuji za krok vedoucí k pochopení současné politické situace v zemi, která stále zůstává významným mocenským hráčem v regionu, potažmo i světovém měřítku. Je to jistě pouze jeden z dílčích aspektů, avšak i on nám může pomoci lépe pochopit probíhající posuny ruské politiky a společnosti.

To jestli současní mocní patřili již do elity komunistického režimu a případně jaké funkce v něm zastávali je podle mého názoru úzce spojeno s tím, jaké postoje zaujmou k demokratickým hodnotám. Tím je pak přímo ovlivněna výsledná podoba politického režimu v zemi.

Předběžná osnova magisterské práce:

I. Úvod

II. Stat'

II.1. Teorie elit – původ a vznik elit, jejich funkce ve společnosti a vliv na její vývoj

II.2. Vymezení pojmu elita v ruském případě

II.2. Tranzice – staré elity komunistického režimu, reformní komunisté a další hráči v boji o moc v SSSR.

II.3. Jelcinova éra – stabilizace situace po roce 1993 a vytváření centra moci kolem jeho osoby. Hlavní představitelé opozice a na prezidentovi nezávislé centra moci.

II.4. Putinova éra – odstavení Jelcinova klanu od moci a nástup nových elit, posílení moci Kremlu na úkor regionů i parlamentu. Alternativní centra moci.

III. Závěr

Seznam literatury:

Neperiodická literatura cizojazyčná:

Almond, Gabriel, *The Appeals of Communism*, University of Princeton, Princeton, 1965

Ašin, Gennadij, *Sovremennye teorii elity: Kritičeskij oček*, Meždunarodnyje otnošenija, Moskva, 1985

Bottomore, Tom, *Elites and Society*, Penguin Books, Harmondsworth, 1973

Burtin, Jurij, *Novyj stroj: o nomenklaturnom kapitalizme: staťji, dialog, interv'ju*, EPICentr, Moskva, 1995

Dawisha, Karen; Parrott, Bruce, *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukradne, Belarus, and Moldova*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997

Crewe, Ivor, *Elites in Western Democracy*, C. Helm, Londýn, 1974

Holzer, Jan, *Politické strany Ruska: hledání identity*, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), Brno, 2004

Holzer, Jan, *Politický systém Ruska*, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), Brno, 2001

Hough, Jerry, *The Soviet Elite. Volume 1. Groups and Individuals*, s.n., 1967

Hough, Jerry, *The Soviet Elite. Volume 2. In Whose Hands the Future*, s.n., 1967

Jodl, Miroslav, *Teorie elity a problém elity: příspěvek k dějinám a problematice politické sociologie*, Academia, Praha, 1968

Koržakov, Aleksandr, *Boris Jelcin: od úsvitu do soumraku*, Votobia, Praha, 2000

Kratochvíl, Petr, *Resisting the EUnticement: the Russian elite and europeanisation*, Institute of International Relations, Praha, 2006

Lentini, Peter, *Elections nad political order in Russia: the implications of the 1993 elections to the federal assembly*, Central European University Press, Budapešť, 1995

Meduševskij, Andrej, *Demokratija i avtoritarism: rossijskij konstitucionalizm v sravnitel'noj perspektive*, ROSSPEN, Moskva, 1998

Meisel, James, *Maker sof Modern Social Science Pareto&Mosca*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1965

Mills, Charles, *Mocenská elita*, Orbis, Praha, 1966

Murray, Donald, *Demokracie despotů, G plus G, Praha, 1997*

Pareto, Vilfredo, *The Rise and fall of elites: an application of theoretical sociology, Transaction Publisher, New Brunswick, 1968*

Pivovarov, Ju. S., *Ruskaja političeskaja tradicija i sovremennost, INION RAN, Moskva, 2006*

Putnam, Robert, *The comparative study of political elites, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1976*

Reitschuster, Boris: *kam kráčíš, Rusko?, Ottovo nakladatelství, Praha, 2006*

Service, Robert, *Rusko: experiment s jedním národem: od roku 1991 do současnosti, Beta-Dobrovský, Praha, 2006*

ed. Scott, John, *The Sociology of Elites. Volume 1. The Study of Elites, E. Edgar, Aldershot, 1990*

ed. Scott, John, *The Sociology of Elites. Volume 2. Critical Perspectives, E. Edgar, Aldershot, 1990*

Urban, Michael, *The rebirth of politics in Russia, Cambridge University Press, Cambridge, 1997*

Zakaria, Fareed, *Budoucnost Svobody: Neliberální demokracie v USA i ve světě, Academia, Praha, 2005*

Periodická literatura česká:

Běloševský Dimitrij, *Vladimir Putin: raketový nástup „sfingy“, Mezinárodní politika 5/2000, Institut mezinárodních vztahů, Praha, 2000*

Dvořák, Libor; *Rusko: Moskva, nebo regiony?, Mezinárodní politika 2/2006, Institut mezinárodních vztahů, Praha, 2006*

Soukup, Ondřej, *Rusko po volbách, Mezinárodní vztahy 2/2000, Institut mezinárodních vztahů, Praha, 2000*

Šimov, Jaroslav, *Rusko po parlamentních volbách, Mezinárodní politika 2/2004, Institut mezinárodních vztahů, Praha, 2004*

Šimov, Jaroslav, *Rusko za Putina: rozporné přeměny a klamavá stabilita, Mezinárodní politika 8/2003, Institut mezinárodních vztahů, Praha, 2003*

Votápek, Vladimír, *Vladimir Putin dva roky v čele Ruska, Mezinárodní politika 12/2001, Institut mezinárodních vztahů, Praha, 2001*

Periodická literatura cizojazyčná:

Adam, Frane; Tomšič, Matevž, Elite Reconfiguration and Politico-Economic Performance in Post-Socialist Countries, Europe-Asia Studies, University of Glasgow, 2002

Aslund, Anders, The Hunt for Russia's Riches, Foreign policy, Washington, leden/únor 2006, strana 42-46

Carnaghan, Ellen, Thinking about democracy: Interview with Russian Citizen, Slavic Review, 2001

Fleron, Frederic, Post-Soviet Politival Culture in Russia: An Assessment of Recent Empirical Investigations, Europe-Asia Studies, University of Glasgow, 1996

Barcelon, Mark; The Estate of Change: The Specialist Rebellion and the Democratic Movement in Moscow 1989-1991, Theory and Society, New York 1997

Glatter, Pete, Continuity and Change in the Tlumen Regional Elite 1991-2001, Europe-Asia Studies, University of Glasgow, 2003

Hanley, Eric; Yershova, Natasha; Anderson, Richards, Russia – Old Wine in a New Bottle? The Circulation and Reproduction of Russian Elites 1983-1993, Theory and Society, New York, 1995

Hughes, James; John, Peter, Local Elites and Transition in Russia: Adaptation or Competition?, British Journal of Politival Science, Cambridge University Press, 2001

Kryshtanovskaya, Olga; White, Stephen, From Soviet Nomenklatura to Russian Elite, Europe/Asia Studies, Universitz of Glasgow 1996

Kullberg, Judith, The Ideological Roots of Elite Political Conflict in Post-Soviet Russia, Europa-Asia Studies, University of Glasgow, 1994

Levitova, Ekaterina, Revisiting Russian and Polish elite value orientations: Are the elites still committed to the original goal of post-communist transitions, Communist and Post – Communist studies, Kidlington, červen 2006, strana 175

Mc Faul, Michael; Petrov Nikolaj, What the elections tell us, Journal of Democracy, Baltimore, červenec 2004, strana 20-32

Motyl, Alexander, Why Empires Reemerge: Imperial Collapse and Imperial Revival in Comparative Perspective, Comparative Politics, The City University of New York, 1999

Motyl, Alexander, Structural Constraints and Starting Points: The Logic of Systematic Change in Ukradne and Russia, Comparative Politics, The City University of New York, 1997

Reisinger, William; Melville, Andrei; Miller, Artur; Hesli, Vicki, Mass and Elite Political Outlook in Post-Soviet Russia: How Congruent?, Political Research Quarterly, University of Utah, 1996

Rigby, H, T.; New Top Elites for Old in Russian Politics, British Journal of Political Science, Cambridge University Press, 1999

Rivera, Sharon, Elites in Post-Communist Russia: A Changing of the Guard?, Europe-Asia Studies, University of Glasgow, 2000

Smith, Patricia, Putin's Russia, New York Times, New York, 12. března 2007, strana 20-24

Steen, Anton, The Question of Legitimacy: Elites and Political Support in Russia, Europe-Asia Studies, University of Glasgow, 2001

Walter, Andrew, Elite Opportunity in Transitional Economies, American Sociological Review, New York, 2003

Another Dead Journalist, The Wall Street Journal, New York, 8. března, strana 16

Europe: Dangerous times; Russia and murder, The Economist, Londýn, 10. března 2007, strana 40

Russia's elections: A grubby spectacle, The Economist, London, 18. prosince 1999, strana 19-21